

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ III

TYSZCZENKO & BILOUS
PUBLISHING Co.
NEW YORK

LESYA UKRAINKA

WORKS

VOLUME III

POEMS

G. TYSZCZENKO A. BILOUS PUBLISHING CO.
New York, 1954

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Т В О Р И

ТОМ III

П О Е М И

**За загальною редакцією
Б. ЯКУБСЬКОГО**

**ТИЩЕНКО & БІЛОУС
ВИДАВНИЧА СПІЛКА
Нью Йорк**

Р У С А Л К А

.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І М. П. ДРАГОМАНІВ

(До питання про вплив М. П. Драгоманова
на Лесю Українку)

Дослідники творчості Лесі Українки відзначали вплив М. П. Драгоманова на Лесю Українку, але через брак відповідних матеріалів обмежувалися тільки загальними твердженнями. Найцінніший матеріал для з'ясування цієї проблеми — це листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим, але воно ще й досі не опубліковане, за винятком кількох (7) листів М. П. Драгоманова до Лесі Українки.¹ Серед надрукованих в 1950 році 104 листів Лесі Українки в перекладі на російську мову нема ні одного листа до М. П. Драгоманова.² Серед епістолярної спадщини Лесі Українки, що зберігається в Інституті мови і літератури Академії Наук УРСР є 248 листів, але тут нема ні одного листа до М. П. Драгоманова. Крім того, в цьому Інституті зберігаються також 28 листів до Лесі Українки від батьків, братів, сестер і дядька Михайла Драгоманова.³ Єдина збірка листів (власне дуже точних копій з збереженням правопису і всіх особливостей оригіналів) зберігається у проф. С. Драгоманова на еміграції, із 43 листів є 34 листи Лесі Українки до М. П. Драгоманова і 9 листів М. Драгоманова до Лесі Українки. За дозвіл використати цей збірник для цієї статті висловлюю глибоку і щирю подяку проф. С. М. Драгоманову. Оригінали цих листів загинули під час другої світової війни у Варшаві (Ці відомості подав проф. С. М. Драгоманів).

Наукове видання повної збірки листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим мусить бути одним з найближчих завдання УВАН.

Широкий європейський світогляд Лесі Українки, досконале знання світових мов, глибоке засвоєння досягнень західноєвропейської літератури і культури з першоджерел, ґрунтовне і глибоке ознайомлення з ідеями передової західноєвропейської філософії — все це зумовило поетичну творчість великої української поетки і створило передумови для появи творів, що своїми якостями і своїм значенням дорівняли до найвищих досягнень світової поезії.

Всі заходи М. П. Драгоманова були скеровані на те, щоб виховати в Лесі Українки здібність самостійно думати і знаходити свій власний правдивий шлях в житті, в громадсько-політичній діяльності і в творчості. Про особливості впливу М. П. Драгоманова правдиво висловився М. Драй-Хмара: „коли мати її (Лесі Українки) вживала всіх заходів, щоб вона стала українською письменницею, то дядько її зробив те, що вона стала людиною і борцем”.⁴ І цей Драгоманівський дух „людини і борця” відчувається у всій творчості Лесі Українки. А. Кримський висловив думку, що М. П. Драгоманів дав Україні Івана Франка.⁵ Не тільки Франка, даймо ми, він дав Україні і Лесю Українку.

Як свідчить син М. П. Драгоманова проф. С. М. Драгоманів,⁶ Леся Українка ще малою дівчинкою познайомилася з дядьком, коли він приїжджав на відвідини до її батьків. „Вже тоді, — каже С. Драгоманів, — у Лесі збудилася гаряча прихильність до дядька, що привабив її як зовнішністю своєю, так і характером, оповіданнями, умінням вести цікаві розмови”. 1876 року, коли Лесі було тільки п'ять років, М. П. Драгоманів назавжди виїхав з України на еміграцію. І після цього Леся Українка 18 років не бачила свого дядька, але духовий зв'язок з ним вона ніколи не втрачала, підтримуючи його жвавим листуванням. Першого листа п'ятилітня Леся написала дядькові влітку того ж року (1876). Датою поважного листування треба вважати весну 1888 року. В листі до М. П. Драгоманова, від

22. IV. 1888 р., Леся пише про свою лектуру і, висловлюючи свої думки з приводу прочитаних творів світової літератури, негативно оцінює Золя і Л. Толстого:⁷ вона вважає, що в творах натуралістів „більше страхів різних, ефектів, ніж тої правди, або сама безпросвітня бридота... За це ж не люблю і Толстого та ще й за його містицизм.” Особливо їй не подобаються „Смерть Івана Ілліча” та „Власть тьми”. Сімнадцятилітня поетка пише свою поему на біблійний сюжет „Самсон”, трактуючи Далілу як самовіддану патріотку під впливом Міцкевичевого „Конрада Валенрода” та „Юдіти” Олени Пчілки. В цей же час Леся Українка переклала дві рапсодії з „Одісеї” не без впливу свого дядька. У серпні того ж року М. Драгоманів радить 18-літній Лесі перекладати *les pauvres gens*”. В. Гюго. Для заохочення Лесі до вивчення французької літератури дядько прислав їй в липні 1889 р. антологію французької поезії „*Perles de la Poésie française*”. Цю книжку Леся одержала в серпні 1889 року і з захопленням читала її. Дуже їй сподобався твір А. де Мюссе „*Lucie*”. В листі до дядька Леся дякує за антологію французької поезії і, слухаючися поради М. П. Драгоманова, перекладає рекомендований ним твір В. Гюго. Не зважаючи на тяжку хворобу⁸ Леся Українка за вказівками свого дядька багато працює над своєю самоосвітою, пише оригінальні поезії і перекладає окремі твори Гайне, Мюссе та інші.

В кінці грудня 1889 року в листі до брата Михайла⁹ Леся розгортає велику програму перекладницької діяльності для гуртка молодих українських письменників „Плеяда”. В цю програму вона включає окремі твори західноєвропейських письменників і деяких російських. У Лесиному списку є такі автори: Байрон, Шекспір, В. Скотт, Ч. Діккенс, Бернс, Мур, Лонгфелло, Брет-Гарт, Гете, Шіллер, Гайне, Жорж Занд, Бальзак, Гюго, Леконт де Ліль, Вольтер, Руссо, Мюссе, Беранже, Флобер, Готье, Бомарше, Міцкевич, Словацький, Мальчевський, Пушкін, Лермонтов, Достоевський, Короленко

та інші. Цікаво порівняти цей досить сміливий на той час плян видання перекладної літератури з пляном, що його пропонував М. П. Драгоманів у 1871 році в листі до М. Бучинського.¹⁰ Драгоманів вважав за потрібне перекладати твори народнього епосу — німецького, італійського, еспанського, скандинавського та „Іліяду”, казки Андерсена, оповідання Жюль Верна, романи Е. Шатріяна та інші приступні для широких народніх мас твори світової літератури. „Цією дорогою, — казав М. Драгоманів, — вірніше доберемося і до Арістотеля і до Шекспіра.”¹¹ Леся Українка, складаючи свій плян перекладної літератури, має на меті не масового читача, а читача-інтелігента, і тому вона починає з Шекспіра та інших найвидатніших письменників світової літератури. Такі переклади мали ще й іншу мету: на перекладах шедеврів світової літератури українські поети удосконалювали мову, стиль та ідейний зміст своїх творів. Вчитися літературного мистецтва на творах найкращих світових майстрів — таке завдання ставить Леся Українка перед собою і перед гуртком молодих українських письменників, об’єднаних у „Плеяді”. Цей європеїзм 18-літньої Лесі виник безперечно під впливом М. П. Драгоманова. Мати Лесі Українки, відома українська письменниця Олена Пчілка, з свого боку також під впливом М. Драгоманова багато зробила для європейської освіти своєї доні. Вже в дитинстві під доглядом матері Леся опанувала німецьку і французьку мови, а також грецьку і латинську. Всякими способами мати заохочувала свою дочку писати поезії і при тому вчитися літературної майстерности у західноєвропейських письменників. В день Ангела Лесі, 26. березня 1890 року, Олена Пчілка подарувала їй чудовий альбом для віршів у дорогій мистецькій оправі, оздоблений срібним художнім орнаментом. На першій сторінці цього альбому Олена Пчілка переписала французький вірш В. Гюґо в оригіналі „Puisqu'ici bas tout âme...” із циклу „Les voix intérieures”.¹²

Наведений вірш В. Гюго найкраще відповідав бажанню Олени Пчілки дати своїй доньці в цю хвилину „la chose la mellieure”, що вона мала в собі: дати їй свою думку („Reçois donc ma pensée”) — думку писати. Заохочуючи Леся Українку до літературної праці, Олена Пчілка дає пораду їй вчитися у найвеличніших майстрів європейської літератури, вибираючи зразком вірші „незрівняного метця” Віктора Гюго.¹³

II.

В листі до Драгоманова в грудні 1890 року Леся Українка пише: „Слухаю Вашої ради і „спасаюсь від українсько-російського невежества”: вивчаю італійську граматику і тепер читаю книжки.”¹⁴ Ще 1889 року Леся Українка почала вивчати англійську мову, але через хворобу залишила на деякий час вивчення мови. М. Драгоманів в листі з 24. XII. 1890 року нагадав Лесі про потребу продовжувати навчання англійської мови: „Твоя муза розумненька й тепленька дівчина, та ще молода, мало бачила світу. Люди з неї будуть непримінно, а надто коли вона буде критично дивитись на „доморощену премудрість”. От жалко, що ти англійську мову закинула. Англичани все таки найрозумніший народ у світі, і в них завше вивчишся більше, ніж у других. Коли ти поправишся у Відні, то я тобі дам книжок англійських, і ти таки почни знову вчитись”. В цьому листі характеристична оцінка англійського народу і ваги вивчення англійської мови: „Англичани все таки найрозумніший народ у світі”. І Леся Українка після такого нагадування з запалом береться до ґрунтового вивчення англійської мови,¹⁵ виявляючи при цьому великі успіхи і великі здібності, про що свідчить у своїх спогадах подруга Лесі Українки відома українська письменниця Л. М. Старицька-Черняхівська. „Леся останній раз, коли ми бачились з нею, здивувала мене своїм знанням англійської мови: читала вона і балакала по-англійськи, як по-українськи”, — так писала про це Л. М. Старицька-Черняхівська.¹⁶ Ті завдання, які ставив

М. Драгоманів перед Лесею Українкою, він ще раніше ставив перед молоддю українською. В листі до своєї сестри — Олени Пчілки зимою 1885 року М. Драгоманів запитував: „Чи вчиться молодь, чи має намір вона вчитися чужих мов?”¹⁷ Знання чужих мов відкривало необмежені перспективи опанування західноєвропейською культурою і наукою з перших джерел. Без опанування чужих мов не може бути справжньої науки, не може бути потрібної ерудиції, яку М. Драгоманів вважав за ознаку європейського напрямку думки і роботи. І особливо великої ваги і значення надавав М. Драгоманів чужим мовам в творчій діяльності письменника. Критикуючи обмеженість української народницької літератури, М. Драгоманів радив українським письменникам переносити в українське письменство ідеї західноєвропейської літератури. Найвірнішим послідовником цих думок великого українського вченого і громадсько-політичного діяча М. П. Драгоманова була Леся Українка. Вона глибоко перейнялася ідеями свого дядька і, не зважаючи на великі перешкоди, виконала з честю всі ті завдання, що перед нею поставив М. Драгоманів. Коли в 1891 році, їдучи до Відня на операцію, Леся заїхала на короткий час до Львова і познайомилася там із найбільшим приятелем Драгоманова М. Павликом, то Павлик після розмови з Лесею був вражений її широким світоглядом і тонким розумом: в листі до М. Драгоманова М. Павлик так писав про своє враження від Лесі Українки: „Леся так просто оголомила мене своїм образуванням та тонким розумом... На свій вік це геніальна жінка. Тим більший жаль, що бідна не живе, а мучиться... Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти й людського життя.”¹⁸ Такі були наслідки Драгоманівського впливу на Лесю Українку вже тоді, коли Лесі Українці ще не сповнилося і двадцяти років.

Особисті враження від Європи і європейського життя довершили європеїзм Лесі Українки. Приїхавши до Відня, поетка писала до М. Драгоманова: „Розгляда-

юсь на Європу... Перше враження було таке, ніби я приїхала в інший світ —кращий світ, вільніший. Мені тепер ще тяжче буде у своєму краю, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно, отже я прокинулась, і тяжко мені, і жаль і болить... Контраст межи нашим і тутешнім життям сливе осліпив мене" (17. III. 1891). Тут, в Європі, Леся Українка відчула особливо чітко і ясно обмеженість і вузькість російської преси. В листі до М. Драгоманова від 17. III. 1891 Леся писала: „Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світа ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном. Як я побачила у Відні російські газети, то мені за них „вчуже стыдно стало"...

В цьому ж листі Леся Українка пише про рух західництва серед української молоді і одверто визнає велику роллю в цьому М. П. Драгоманова: „Та вже тепер поміж нашою молодію громадкою почалось таке „западничество", що багато-хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мов, аби могли читати чужу літературу... Я надіюся, що може як більше знатимуть українці чужу літературу, то може згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній. Розвитку цього „западництва" чимало помогли і Ви".

Під керівництвом свого дядька Леся Українка вивчала історію літератури, історію релігій, етнографію, студіювала теорію літератури, версифікацію. Праця над перекладами творів видатних поетів західноєвропейської літератури особливо була корисна для опанування і удосконалення літературної техніки. Цій учбовій, так би мовити, праці поетка надавала велике значення, вважаючи її конче потрібною кля кожного поета, незалежно від його природної обдарованости. Вагу і значення такої учбової праці для поетів не раз зазначала Леся Українка. В одному з листів до М. Драгоманова вона писала: „У нас тільки тепер дехто починає вчитися вер-

сифікації, а більшість то і досі не признає її, а іде за правилами: не налагай оков на вдиховення!" та „аби душа щира". Я знаю одного поета, що сказав собі афоризм: „гарна рифма — погибель для ідеї". І, треба сказати, він тримається вірно свого афоризму, вже по волі чи по неволі, — хто його зна. Щождо мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на який час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то може б вони скоріше версифікації вивчилися, примушені до того лірикою та перекладами, а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір". (18. VII. 1892). В цьому листі Леся Українка влучно критикує сучасних поетів, що захоплюються самим тільки патріотичним змістом, зовсім не дбаючи про форму своїх віршів, легковажачи мистецьку сторону поетичної творчості.

В багатьох листах Лесі Українки і М. Драгоманова часто порушуються різні літературні питання, провадиться жвавий обмін думок з приводу літературних явищ, обговорюються твори Лесі Українки. Коли в 1892 році вийшли в світ переклади Лесі Українки з Гайне, М. Драгоманів в листі до Лесі дав цілком вірну і безсторонню оцінку цих перекладів, відзначивши як позитивну їх рису легкість мови і як хибу віддаленість від оригіналу і відсутність Гайнівської гостроти: „Переклади з Гайне читається легко, тільки досить далеко переложені. Особливо злість Гайне не вийшла, може через те, що ви з М. С. (лавинським) добрі люди".¹⁹

Відповідаючи на цього листа, Леся Українка визнавала слушність Драгоманівської критики, дякуючи за неї такими словами: „Спасибі Вам і дядині, що показує недолік у нашому Гайне. Я сама завжди була проти лібералізму у справі перекладу, і тільки брак техніки примушував мене уживати ліберальних способів".²⁰

Леся Українка ставила великі вимоги до українських письменників. Вона погоджувалася з Драгомановим про потребу вищого літературного розвитку і кри-

тично ставилась до творів Нечуя-Левицького і Грінченка: „Правда Ваша, що в „Зорі” оскуденіє видно, коли ж там якось так запанувала Левицько-Чайченківська школа, що і протиснутись крізь неї трудно. Чи то ми ще стоїмо на такому низькому ступені розвитку літературного, що у нас іще пишуться і читаються і навіть декому подобаються такі речі як „На розпутті”, „Поміж ворогами” etc. Чи довго ще ми стоятимем на цьому ступні?!” (Без дати, імовірно 1893 р.).

Леся Українка критично ставилася і до своєї власної творчості. Через рік після виходу в світ збірки „На крилах пісень” Леся пише: „До своєї книжки, хоч вона видана торік, я відношусь тепер досить критично, і якби видавала її сей рік, то певне видала б інакше. Взагалі я уважаю моє теперішнє життя і працю за *Lehrjahre*, я знаю, що багато дечого виходить у мене недоладним або незграбним, та може ж я колись вилюднію.” (13. IV. 1893).

Часом М. Драгоманів був надто суворий і вибагливий в своїх критичних оцінках і робив гострі і до деякої міри несправедливі докори Лесі Українці, завдаючи їй болю. Наприклад, гостро скритикував М. Драгоманів мову одного прозового перекладу²¹ Лесі Українки: „Прочитавши твій переклад в печаті, бачу, що в ньому чимало церковних слів і московитизмів. Але ж ти мову українську собі виробила. Та то і єсть, що всі Ви виробили мову, — та бідну, як тісний круг ідей, в котрих всі Ви крутитесь. А прийдеться вийти з него, — і нема набою. Ще один резон — налягти на переклади „знатныхъ иностранцевъ”, замість тим способом добиватись у Львові помпадурства серед дурнів”. (21. IX. 1894). Останні слова були адресовані до Лесі Українки несправедливо. Але, хоч і боляче сприйняла цей лист Леся, проте вона мужньо визнала справедливність першого закиду про мовні хиби свого перекладу: „Правда й те, що мій переклад поганий. Євангеліє я стараюсь краще і точніше перекласти, хоч се і дуже трудно, бо, на мою думку, Верн досить тяжко пише, а окрім того я не звик-

ла перекладати небелетристики. За тісність і бідність мови я приймаю вину цілком на себе (так що кажіть краще не „ви”, а „ти”), се у мене мова вийшла така через реакцію проти новітньої галицько-української мови наукової, так пересипаної неологізмами і чужими словами та зворотами, мені се так чогось збридли, що я навіть впала в другу крайність, і Ви можете мене за се лаяти, але других вилайте вже не за бідність мови, а за її багатство (часто легко здобуте). „Знатних іностраниців” я запевне перекладати буду, я і раніш їх не цуралась, тільки не можу обіцяти, що на сьому скінчу всі мої заходи, бо моя така натура, що я мушу від часу до часу щось писати, і не можу навіть добре собі самій об’яснити, навіщо я часом пишу, одно тільки можу сказати, що я роблю се не для „помпадурства у Львові”. Я довго думала над сею Вашою фразою і примірювала її до себе, але, здається мені, вона до мене не прийшлась. Кажу вам по щирості, що все моє досьогочасне писання я вважала за роботу, — в той час як писала його, — і через те давала його на люди; може бути, що ся робота пропала марне, — звісно се мені жаль, і ніяке „помпадурство” мене не потішить; коли се так, — ну що ж приймемось з другого кінця, може таки щонебудь вийде, в 23 роки ще можна починати спочатку. Погано було те, що досі ніхто зо мною не говорив так, як Ви; критика моїх знайомих і рідних оберталась більше на мову, стиль і т. п., а ніхто не хотів, чи не міг, взяти діла в корінь.

Я Вам, здається, казала колись, що дивуюсь, як у мене не розвилась манія грандіоза, — де ж — з 10 літ попасти в поети, але разом з тим думаю, що вона таки не розвинулась”. (29. IX. 1894).

III.

Під безпосереднім впливом М. Драгоманова Леся Українка розпочала писати свою оригінальну поему „Роберт Брюс”. В листі до дядька від 3. III. 1892 р. Леся Українка писала: „Тема ваша (Брюс) припала мені

до серця, надто уступ з павуком цікавий" (3. III. 1892). Історична тема з часів боротьби шотландців з англійським королем в XIII-XIV стол. дуже зацікавила Леся Українку, і вона, за порадою дядька, простудіювала історичні джерела і розпочала працю над поемою. В своєму листі від 25. червня 1893 року Леся Українка писала дядькові з Гадячого, що вона скінчила свою „шотландську легенду", себто поему „Роберт Брюс" (25. VI. 1893). Леся Українка цілком вільно поставилася до історичного матеріалу, використавши його для втілення своїх ідей, для висловлення своїх думок про сучасне українське життя, про долю і роль українського селянства, про боротьбу України за своє визволення від Російської царської держави, про способи цієї боротьби, про потребу перманентної боротьби до досягнення остаточної мети — самостійності України. Шотландсько-англійська боротьба XIII-XIV століття мала служити історичним прикладом для українського народу. Щоб цей історичний приклад ще більше підходив, ще більше нагадував українську дійсність, Леся Українка свідомо переіначила деякі історичні факти: в поемі Лесі Українки шотландське лицарство всупереч історичним фактам переходить на бік англійського короля Едварда (аналогія з українським панством, що перейшло на бік Москви), в поемі, всупереч історичним фактам, вирішальна роль в звільненні Шотландії належить селянству (аналогія з українським селянством, що залишився вірним своїй нації). Думки М. Драгоманова і його окремі висловлення позначилися не тільки на цьому переіначенні фактів історичних, а й на цілій ідейній концепції поеми. На це звернув увагу проф. І. Шаровольський в своїй цікавій і змістовній статті „Роберт Брюс, король шотландський".²² Уважно читаючи твори М. Драгоманова, переймаючися його ідеями і думками, Леся Українка відбила їх в художніх образах і в репліках окремих дійових осіб своєї поеми. Показуючи зраду шотландського лицарства і підкреслюючи велику вагу шотландського селянства в боротьбі проти англій-

ського короля, Леся Українка малювала умови українського життя за політичними творами М. Драгоманова. В „Передньому слові до „Громади” (1878) М. Драгоманів писав:

... „наша Україна не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне од природи мужицтво”.²³

Ця думка М. Драгоманова виразно відбилась в творі Лесі Українки. В іншому місці цієї ж праці М. Драгоманів писав про потребу об'єднання селянства для боротьби за свою волю:

„... скрізь наші люди zostались майже тільки мужики..., скрізь виявилось, що марні надії на когонебудь, окрім на самі мужицькі громади..., нашим людям найліпше стати спільно, щоб дійти до свого: щоб жити по своїй волі на своїй землі”.²⁴ Далі Драгоманів пояснює, що ж то значить „жити по своїй волі на своїй землі”. Перша передумова такої волі народньої є самостійна держава: „своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля упорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі”.²⁵

В поемі Лесі Українки шотландські селяни борються за свою шотландську самостійну державу, незалежну від Англії, борються для того, щоб „жити по своїй волі на своїй землі”. Єдиний засіб шотландських селян для виборення волі і самостійної держави — це збройна боротьба. В „Програмі” М. Драгоманів писав: „простому народу на Україні не обійтись без оружного бою і повстання”.²⁶ Думку про потребу перманентної революційної повстанської боротьби проти ворога аж до останньої перемоги висловив М. Драгоманів в образній формі, користуючися байкою про павука, що символізував непокорену, негнуту волю до рішучої боротьби. Тому то так і сподобався Лесі „уступ з павуком”.^{26а} Отже за вказівками М. Драгоманова Леся Українка на чужому історичному матеріалі розв'язує проблему боротьби українського народу за своє визво-

лення, висуває момент наполегливості і перманентності цієї боротьби і підкреслює в ній як вирішальний чинник — ідею збройного повстання. Але цими ідеями не обмежується ідейний зміст поеми „Роберт Брюс”. Слідом за Драгомановим, за його ідеями і політичними програмами Леся Українка ставить і на конкретному художньому матеріалі, взятому з чужої історичної дійсності, вирішує проблему майбутнього політичного і соціального устрою визволеної самостійної держави. Звільнене шотландське селянство обирає Брюса королем і читає йому свої умови:

„Коли ти боронитимеш волю
Й самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем
І любити, як друга свого.

Цей епізод обрання Брюса на короля і ставлення йому певних умов не відповідає історичній правді. Леся Українка свідомо ввела ці епізоди, щоб висловити Драгоманівські ідеї народоправства, Драгоманівські політичні погляди на майбутній устрій звільненого народу. „Громада мусить бути спілкою вільних осіб”,²⁷ — цей Драгоманівський принцип приймає Леся Українка і художньо реалізує його в мотиві вільних виборів короля і в складанні умови між королем і народом. Принцип волі суперечить також всяким завойовницьким плянам підкорення іншої країни і народу. Тому й шотландські селяни ставлять королеві умови поважати свободу своїх сусідів:

Ми не підем тоді за тобою,
Щоб чужого добра здобувать...

Перед вибраним королем народ ставить вимогу не віддавати англійській короні шотландської держави, а боронити свою державу від ворожих нападів. Воля народу і воля особи сполучена з соціальною справедливістю в вільній шотландській країні, що відрізнялася від Англії своїм демократичним порядком:

„Хай в Англії збира король
Податки й десятини,
А всяк шотляндець вільний пан
Свої батьківщини.

Так ухилившись від історичної правди, Леся Українка використала чужий сюжет для втілення свободолюбних, народоправних ідей М. П. Драгоманова. В своїй поемі показала поетка і шляхи до визволення українського народу, і ролю в визвольній боротьбі українського селянства, і ідеал майбутнього устрою звільненої країни, де пануватиме народоправний лад, громадська і особиста воля і соціальна справедливість. Увесь твір молоді поетки — це запальний гімн в о л і !

IV.

Леся Українка була справжньою помічницею М. П. Драгоманова в його праці. В багатьох листах М. Драгоманова знаходимо різні доручення Лесі, які вона з радістю виконує. У серпні 1891 року, виконуючи одно з таких доручень, Леся Українка перекладає з французької мови на українську мову один уривок з Біблії (Єзекііл XXXVII) і відсилає дядькові в листі, повідомляючи, що переклала вона цей уривок з французької біблії, „бо іншої тут не могла дістати”. (12. VIII. 1891). Леся Українка зробила цей переклад в містечку Шабі в Басарабії, на західньому березі Дністрового лиману (7 верст від Акерману). Там вона видужувала і відпочивала після тяжкої хвороби (черевного тифу). Містечко Шаба визначалось як курорт, де були купелі в лимані й де лікувались також виноградом. Населення цього містечка — швейцарські колоністи-французи, що належали до релігійної секти кальвіністів. Тому й довелося Лесі взяти текст для перекладу з французької біблії. В 1892 році Леся Українка одержала нове доручення від дядька: „Коли хочеш поспробувати свою ліру на біблійні теми і трохи допомогти мені, то переложи віршами з Ісаї I, ст. 2-3, II — 18. Мені треба буде це вставити

в одну статейку в „Хліборобі” (30. IX. 1892). І Леся Українка поспішає виконати дядькове доручення і вже 18. X. 1892 року надсилає йому віршовані переклади з Ісаїї, додаючи до них постскриптом: „Хотіла перше зробити переклад без рифми, та надумала, що мало хто тямить читати білий вірш”. Глибокий інтерес поетки до Біблії викликав М. П. Драгоманів. Величні образи Біблії вражали Лесю Українку впродовж усієї її літературної діяльності, вони були постійним джерелом її поетичного надхнення. Особливу увагу поетки привертала тема Вавилонського полону. На цю тему Леся Українка написала кілька драматичних поем („На руїнах”, „Вавилонський полон”, „В дому роботи — в країні неволі”). В „гіркій давноминулій долі” прадавніх часів поетка бачила „образ рідної неволі”.²⁸ Уривки з книги Єзекіїла і з книги Ісаїї, що їх переклала Леся Українка з доручення М. П. Драгоманова, були повні символічного змісту і викликала алюзії до тогочасної української дійсності (не втратили вони свого глибокого символічного значення і для нашого часу!)²⁹ Надхнення гаряча мова старозавітних пророків була така ж близька і рідна для Лесі Українки, як і для Шевченка. В одному з листів до М. П. Драгоманова Леся Українка так висловлює своє захоплення біблією як джерелом високої поезії: „В біблій, окрім всього іншого, маса дикої грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю.” (18. XII. 1891). І тому Леся Українка не обмежується тільки тими перекладами з біблій, що їх замовляє дядько, вона виявляє бажання ще перекладати нові тексти з біблій: „Оце посилаю Вам переклад, що Ви хотіли — чи до сподоби Вам буде. Я збираюся ще скільки уривків перекласти з Ісаїї та з Ісремії для власної втіхи. Як Вам треба, то можу прислати” (там же). В своєму ставленні до Біблії Леся Українка перекликається з Шевченком, що в своєму „Щоденнику” (якого Леся Українка не знала!), занотував: „А не равнодушен к библийной поэзии”.³⁰ Бажаючи мати найкращий текст Біблії, Леся Українка звертається до дядька з проханням: „Порадь-

те мені: оце хочу купити собі біблію, та не знаю, яку краще, чи грецьку, чи слов'янську, думаю, грецьку краще". (18. XII. 1891).

З цього прикладу бачимо, як М. П. Драгоманів своїми окремими дорученнями Лесі Українці намагався не тільки використати її як помічницю в своїй роботі, а й скерувати її увагу на читання найцінніших книжок, зацікавити її вічними глибокими джерелами поезії. Леся Українка турбує стан здоров'я дядька. Сама хвора, вона, виявляючи свою велику любов до дядька, рада була б прийняти на себе його хворобу і лихо: „Я дуже рада, що Ви поправляєтесь, а все таки часто згадую ті легенди, де то одна людина приймає на себе чужу біду і слабість, і жаль мені, що се можливо тільки в казці! Хороші є казки на світі, в них лежить часом хоч „заржавлена“, а все таки правда (знаєте, як говориться часто про казки: „була колись правда, та заржавіла!“). Загадайте мені ще яку роботу, — мені краще іде робота по Вашому слову". (12. XII. 1891). В кількох листах Леся Українка нагадує дядькові про свою готовість допомагати йому своєю працею: „При тому прошу Вас, дядьку, не забувайте, що я готова завжди* служити Вам своєю роботою чи то в перекладах, чи в то в оригінальних творах. Було б мені дуже мило, коли б я могла бути Вам у чомунебудь справжньою помічницею. Не вважайте на мої лінощі, — я тільки тоді лінива, коли мій організм того справді вимагає, а то таки можу похвалитись, що лінощі не моя натура". (18. VIII. 1892).

За порадою М. Драгоманова, Леся Українка провадить культурно-освітню роботу серед українського селянства. Вона читає селянам популярні книжки. При тому вона завважує, що прості люди не звикли до самостійного читання. Особливо жінки люблять більше слухати, як їм читають. Восени 1892 року в своєму листі до дядька Леся Українка розповідає про свій досвід просвітньої роботи серед народу і пише про брак від-

* В цитатах з листів Л. Українки зберігаємо мовні особливості Л. Українки. — П. О.

повідної популярної літератури з історії і з Святого Письма: „Читаємо більше белетристику (очевидно для народу, для слухачів з простого народу), бо добрих популярно-наукових книжок у мене дуже мало, та і взагалі їх у нас мало. Найбільше мені приходилось завважити брак книжок по історії, своїй і чужій, а їх би читали напевно тільки треба знати, як писати, — не так, напр., як написана історія Барвінського. Після історичних книжок теж бракує добрих перекладів Святого Письма, але сьому може хутко дасться рада. Дуже тяжко писати книжки для людей, позбавлених навіть початкової просвіти, як от наші. Але я думаю, що наші люди з натури дуже розумні, бо їх навіть наші волинські школи не можуть дурнями зробити, а вже, здається, для сього не мало прикладається роботи”. (15. X. 1892). Леся Українка високо оцінює популяризаторські здібності М. П. Драгоманова: „Ви вмієте писати таким простим складом без жадного туману в ідеях і в мові” (15. X. 1892).

Щоб задовольнити потребу видання популярних книжок для народу, Леся Українка береться сама до праці й заохочує до неї своїх друзів, що належали до літературного гуртка „Плеяда”. В листі від 5. січня 1894 року Леся Українка повідомляє М. П. Драгоманова: „Плеяда наша готує збірник і окрім того брошури для народу по історії України.” М. П. Драгоманів в своєму листі, ще раз підкреслює вагу писання і видання популярних брошур і при цьому ставить певні вимоги до них: „Буду ждати квіток Плеяди, а надто популярних брошур. Як собі хочете, а се для нас найголовніше діло. Друге треба найбільше для того, щоб було кому робити се. Та щоб були популярні брошури добрі, треба окрім літературного таланту доброї науки, звісно при думці, що правда одна — для мужика і пана”. (14. I. 1894). Леся Українка часто пригадувала цю фразу, що „правда одна — для мужика і пана” і в своїй діяльності керувалася цим принципом.

Ще одну дуже важливу ділянку мусимо відзначити — це український фолкльор та етнографію. Українська усна поезія була невичерпним джерелом творчого надхнення Лесі Українки. Почавши від переспівів народної пісні, від стилізації фолкльору в своїх віршованих і прозових творах, Леся Українка укоронувала свою творчість таким коштовним вінцем як „Лісова пісня”, використавши чудовий волинський фолкльор, як матеріал для своїх творчих задумів.

Велику любов і особливий інтерес до української народної поезії Леся Українка виявляла впродовж усього свого життя. Цю любов виховала в Лесі її мати Олена Пчілка, що своїми цінними працями збагатила українську етнографію. Поглиблений інтерес Лесі Українки до фолкльористики підтримав і поширив М. П. Драгоманів, світової слави учений-фолкльорист.

Леся Українка не тільки з захопленням читала збірники українських пісень, не тільки прислухалася до народних пісень на селі, не тільки любила сама співати їх, але ще до того сама й збирала ці пісні, записуючи їх безпосередньо з уст народу. І в цій справі вона часто зверталася до дядька, прохаючи різних вказівок, надсилаючи йому свої записи, виконуючи окремі його доручення в справі збирання фолкльорних матеріалів, потрібних для наукових розвідок М. П. Драгоманова.

Ще 1890 року Леся в одному з листів просила М. Драгоманова дати вказівки в справі методів записування фолкльорних матеріалів: „... чи не вкажете мені творів, про методи етнографічні, а власне про способи записування пісень?” У відповідь на цього листа М. Драгоманів дає потрібні бібліографічні довідки, рекомендуючи зокрема журнал „Mélusine”. (24. XII. 1890). Улюбленої фолкльорно-красознавчої праці Леся Українка не залишила навіть тоді, коли через хворобу не могла виходити з хати. У Лесі Українки була знайома сільська дівчина, що мала добрий слух. Ця дівчина діставала від Лесі завдання розпитувати старих людей про

пісні. І дівчина сумлінно виконувала ці доручення: попереду сама навчалася пісень, а потім приходила до Лесі і співала їй. Таким способом Леся Українка від цієї дівчини записала всі тутешні пісні в селі Колодяжному. В листі до М. Драгоманова від 18. XII. 1891 року Леся Українка хвалилася своїми успіхами: „Я взагалі маю щастя до етнографії, — не тільки не стрічаю недовір'я собі або неохоту, а, навпаки, — сама іншим разом мушу покладати кінець етнографічним студіям. Досить того, що за чотири місяці маю 150 обрядових пісень зібраних”. Особливо захоплювалася Леся оригінальними мотивами цих пісень: „Мене дуже займають оригінальні мотиви сих пісень, їх же — я знаю добре — ще ніхто не записував. Тепер, наломившись на записуванні нот, ся робота не видається вже мені дуже тяжкою, одна тільки біда, що не вмію просто з голосу писати, без помочі інструменту. А вже збірників пісень без голосів я тепер не признаю, отже через те і сі три пісні посилаю Вам з голосами. Перша пісня (Ой у полі корчомка) має типічний волинський (чи взагалі правобережний) мотив: без фіорітур, мелодія проста починається і кінчається тією самою низькою нотою. Мотив другої пісні зовсім подібний до московських, власне до с л д а т с ь к и х пісень, які пішли в моду скрізь по селах після турецької війни. Та й про саму пісню мені моя дівчина каже, що то „московська” пісня; чи то вона зроду „московською” була, про те вже я не беруся розважати. Третя коротенька пісня співається до танцю, даких пісень в нашій стороні дуже багато, певно не менше, ніж в Галичині коломийок. Я не можу вибачити галичанам, що вони не записують мотивів своїх коломийок, або роблять з них якісь неможливі *airs brillants* і надають їм такі ультра глупі назви, як напр., „Вітрогон”. Ну, та вже і українським пісням часом не краще приходитьсь, се вже я мала нагоду побачити, програваючи Лідини ноти, — пожаль ти ся, Боже, на наші вуха! Що мене надто мучить, то се варіації „*sur des airs*

favorites de l'Ukraine", і взагалі хотіла б я знати, яка то шельма впровадила моду на варіації?!" (18. XII. 1891).

Лесю Українку цікавили не тільки мотиви українських пісень, а й інших слов'янських пісень, зокрема мотиви болгарських колядок. В одному з своїх листів Леся Українка висловлює цікаву думку про вагу ліричних пісень для вивчення вдачі народу, цілком слушно зазначаючи при цьому, що пісні баладного циклу мають менше значення для цього. Більшість українських пісень баладного циклу, як відомо, мають запозичені мандрівні сюжети і тому безперечно вони не можуть такою мірою як оригінальні українські пісні відбивати народню вдачу. Ліричну поетку натурально приваблювали ліричні пісні з їх безпосередністю, щирістю і високою поезією та правдивістю відображення почувань, настроїв і вдачі народньої: „Я таки не можу дивитись на народню поезію „літературним" поглядом, і може через те я так люблю наші ліричні пісні", — писала Леся Українка, зазначаючи далі: „... мені завжди здається, що коли де можна додати вдачу народу, то се скоріше в ліричних піснях та в „коломийках" ..., ніж в баладах та піснях історичних”.

Але в своїй фолкльорній діяльності Леся Українка не обминала і балад. Про це свідчить один із листів, в якому юна фолкльористка писала до свого дядька: „Чи не прийняли б Ви од мене етнографічних матеріалів... На пробу Міша оце мусить Вам послати скільки волинських „баллад", що я йому диктувала, як він був тут у мене; прийміть їх, коли вони будуть кудинебудь судні." (16. VII. 1891).

Коли М. П. Драгоманів звернувся до Лесі, щоб вона йому прислала потрібні для його наукової праці з народньої демонології фолкльорні матеріали, то Леся, як і завжди радо виконала дядькове доручення і прислала йому потрібний матеріал: „... просили, щоб Вам прислали різні повір'я, що стосуються до чортів. Осе я знайшла деякі дрібнички між своїми матеріалами, то посилаю Вам, може на що придадуться." (18. X. 1893). Ра-

зом з цим листом Леся Українка прислала М. П. Драгоманову три повір'я з Колодяжного. (1. „Кажуть, що комарі — чортові слуги і ту кров, що випивають, несуть чортові”; 2. „Земля, що в чоловіка за нігтями, то чортова земля”. 3. Народне оповідання про розплату з чортом душами родичів.). Всі ці три повір'я розповідала Лесі Мотря Дяченкова з м. Миропілля, Звягельського повіту. Леся була у великій приязні з нею. Вона була мамкою Олесі Косач, а потім деякий час працювала у Косачів. Від неї Леся Українка навчилася багато місцевих волинських пісень.

Пізніше з голосу Лесі Українки її чоловік, видатний український музичний етнограф, К. В. Квітка записав багато українських народніх пісень, що були опубліковані окремим виданням у двох частинах.³¹

VI.

Листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим дає надзвичайно цікавий матеріал для характеристики тогочасної політичної боротьби між українцями та учас-ти в ній М. П. Драгоманова і Лесі Українки. Для характеристики політичних поглядів Лесі Українки і її ставлення до політичної боротьби в Галичині особливий інтерес викликає лист Лесі Українки від 18. III. 1891 року, в якому двадцятилітня Леся виявляє своє глибоке розуміння і оцінку з Драгоманівських позицій політичної ситуації в Галичині. Саме в той час голосною подією була так звана „угода”, що полягала в тому, що українці-народовці і поляки склали умову, на підставі якої українці-народовці зобов'язувалися підтримувати під час виборів поляків. За це поляки обіцяли українцям деякі національні поступки. Одним із головних ініціаторів цієї українсько-польської згоди був О. Я. Кониський.

Леся Українка з властивою їй безкомпромісовістю і революційністю рішуче заперечувала угодовство і опортунізм, засуджувала всякі „криві дороги” і відкидала сзуїтський принцип, що ціль виправдовує засоби. Леся Українка була послідовницею Драгоманівського гасла:

„Чисте діло вимагає чистих рук”. І тому вона з молодечим запалом різко критикує уміркований лібералізм і угодовство народовців і висловлює симпатії до радикалів. Але одночасно з цим вона гостро критикує і радикалів за те, що вони мало змагалися з „кацапами і дуже багато з народовцями”, за їх сварливий тон і захоплення перекладами з російської літератури. Цікаво, що Леся Українка висловлює непевність щодо корисності „радикальських ідей” для Галичини, але вона не сумнівається в корисності їх для Наддніпрянської України, вважаючи, що „може ті гостріші радикальські ідеї розбудять нашу оспалу та прибиту громаду”. (17. III. 1891).

„Що ж до народовців, — пише в цьому листі Леся Українка, — то мені (та й не одній мені) їхні криві дороги, квазі патріотичні вигукування та поклони урядові дуже обридли, навіть не через те, що я раніше знала, наскільки такий спосіб поступовання шкодить цілій нашій справі, — одного часу мене запевняли, що для нас і нема інших доріг, як тільки криві, — але просто саме почуття правди одвертало мене від такого „лояльного патріотизму”. Вже тая „політика”, „лояльність”, „криві дороги що ведуть до високого ідеалу”, „повага до народніх святощів”, „уміркований лібералізм”, „національна релігійність” etc, etc. — все оте ж так утомило нас, молодих українців, що ми раді б уже вийти кудись на чисту воду з того „тихого болота”. Та вийти було трудно, бо вдома у нас „старі” не дуже симпатизували отим „смілим” змаганням (не такі вони і „смілі” були!), а в Галичині ми не знали поступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували, та просто думали, що вона складається з 2-3 чол. і що вона не має жадного впливу на народ. Про москвофільську партію нічого й казати, — хто би там став у неї поступових ідей шукати. До „Народа” наші люди відносились якось дуже скептично, бо думали, що всі його ідеї походять від Франка та Павлика, і на них же і кінчаються. До того ж „Народ” відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з кацапами, а дуже

багато з народовцями (а симпатії українців були такі найбільш на народовській стороні), до того ж нас прикро вражав його сварливий тон, я і тепер думаю, що він собі шкодить отим нестримливим тоном, — потім оті вічні переклади з Толстого та Успенського сприкрилися нам дедалі, — тай справді: чи тільки ж світа, що в вікні? Передрук статті з газети „День” (справді досить дурної та бундючної) теж не сподобався нам дуже... Тепер я думаю, галицькі симпатії на Україні мусять змінитись, бо, розібравши добре, що таке була тая „угода” і яка з неї користь вийшла, довідавшись, як провадилися вибори, дізнавшись, яка то єсть радикальна партія, наші люди (звичайно не всі, а хто більш тямущий) перенесуть свої симпатії на радикалів. Не знаю, яка буде з того користь для Галичини, але для України то мусить якась бути, бо може ті гостріші радикальські ідеї трохи розбудять нашу оспалу та прибиту громаду, та допоможуть виплисти на чистішу воду.”³² Цікаво порівняти думки цього Лесиного листа з аналогічними думками і поглядами Івана Франка на тодішні політичні галицькі справи і зокрема на „угоду” народовців з поляками. В листі до А. Кримського³³ Іван Франко зазначає, що народовецький орган „Правда” — це не „носьтельница святої народньої корогви”, а „збірка брехень, крутіїства та пустої фразеології”, що вона видається „на польські магнатські гроші” не в інтересах українського селянства. Франко гостро висловлюється проти ганебної „угоди” і далі висловлює думку, аналогічну до думки Лесиного листа до М. Драгоманова: „Я думаю, що угода та повинна на Україні отворити людям очі більше і швидше, ніж дотеперішні статті „Народа”, котрі постороннім людям могли справді не раз видаватися за острыми або й зовсім несправедливими”. З цього бачимо, що Леся Українка, дарма що їй було тоді тільки 20 років, добре орієнтувалась у тогочасних галицьких справах, стоячи на Драгоманівських і Франківських позиціях і підтримуючи радикалів.

Таку ж саме позицію займала Леся Українка і щодо політичної боротьби на Наддніпрянській Україні. Вона ширила між молоддю Драгоманівські ідеї і стала таким чином посередником між Драгомановим і українською молоддю, стала „променем, від якого світила західно-європейська культура і цивілізація серед покоління молодих УКРАЇНЦІВ, а не „українофілів“, як звали тоді себе відсталі романтики „славної минувшини“.³⁴ Леся Українка разом із поступовим гуртком української молоді була цілком на боці М. Драгоманова в його боротьбі з обмеженими і аполітичними старшими українофілами, що гуртувалися навколо Олександра Кониського. В своїх листах Леся Українка від свого імені і від імені молоді не раз заявляла про свою вірність Драгоманівським ідеям: „... не всі мають спосібність виявити Вам ту прихильність, а публічно виявляти — бояться. Тільки я чула не раз, як при спорах про Ваші книжки та ідеї молоді наші українці ставали за Вас проти старих і то часом досить гостро. В молодих київських громадках можна завжди спіткати Ваші нові книжки і почути багато мови про них. Наша громадка, так звана „Література“ (невеличка, але чесна), просила мене, щоб я, побачивши Вас, передала Вам заявлення щирої поваги і симпатії від неї та запевнила Вас, що ми завжди стоятимемо по Вашій стороні, не зважаючи на всю брехню та поклеп який здійсмається проти Вас між деякими „українофілами“. От прийшлося до слова, то скажу Вам, що ми відкинули назву „українофіли“, а звемось просто українці, бо ми такими єємо окрім всякого фільства.“ (17. III. 1891). Але не вся молодь була таких переконань, як гурток Лесі Українки та інші гуртки молоді в Києві і в Одесі, про які згадував І. Франко в своєму листі до А. Кримського.³⁵ Були й такі гуртки молоді, що хибно розуміли політичні справи. Один з таких гуртків опублікував „Profession de foi молодих українців“. Це був реферат, прочитаний в одному з університетських міст на Україні в день Шевченка. В цьому рефераті, як відзначає в своєму листі М. П. Драгоманів до Лесі Українки,

було виявлено „незнання елементарних епох нашої історії, темноту думок, а до того навмисне втікання од певних точок, котре личить більш старим софістам, ніж молодіжі.”³⁶ Проте М. П. Драгоманів, критикуючи відсталу частину молоді з її „темнотою думок”, покладав надії на поступову частину української молоді, а також одночасно визнавав корисну працю і „старих”, критикуючи окремі їхні хиби: „Я сам не одчаююсь в українцях, а надто в молодих (і про старих я зовсім не так уже зле думаю: вони все таки роблять своє діло, тільки що вже занадто багато плачуть). Мене тільки дивує те, що вони тратять силу і час на те, щоб ламати двері, котрі одчинені вже.”³⁷

VII.

В багатьох листах Лесі Українки є надзвичайно цінний матеріал для характеристики тогочасної української молоді. Леся Українка відзначає шкідливий вплив на молодь російської гімназії і висловлює свій жаль, що частина молоді свою розумову силу скеровує не на „живу роботу”, а на вирішення непосильних для неї різних абстрактних філософських проблем: „... деякі мої товариші і товаришки, замість того щоб оглянутись навколо себе на живі справи, на живу роботу, звертають всю свою розумову силу на рішення філософських питань, не маючи самі ніякого філософського виховання.” (12. VIII. 1891). Одночасно Леся Українка констатує, як відрядне явище, — прагнення молоді до самоосвіти, до студіювання тих проблем, яких не порушує офіційна казенна шкільна наука: „Одно лиш мене тішить, що вже наші люди зачинають більше думати про власну освіту, а не вдовольняються самою казенною наукою, як то було ще недавно. Тільки все ж казенна обмежованість науки та крайній клерикалізм кладуть видиме клеймо на молодих людей.” (Там же).

Часом Лесині листи повні їдкої іронії і сарказму. Серед них особливо відзначається лист до М. П. Драгоманова від 28. I. 1894 року. В ньому висміяно хиби „україно-

фільської" молоді, її наївний націоналізм і дивні „способи" компромітації своїх ворогів: „У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже коли писати дешцицю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих. Ще тепер можна у нас почути таку фразу: „Як се? Ви казали, що N N дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому!" „Говорить по-нашому!" — се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то може б краще якби він говорив по-китайськи. От, напр., „переконання" декого з баранячого стану: одурити москаля, одурити австріяка (німця), одурити поляка, щоб вони нам сами своїми руками жар загребли, а потім їх на тому жару присмажити. (Так наче б сі три народи справді тільки на шашлик годились). Мені приходилось самій чути і читати подібні „політичні professions de foi".

... Наслухавшись таких милих розмов від людей, що звуть себе патріотами та українофілами, боїшся як вогню, коли б хто тебе не назвав сими іменнями і таким способом не загнав у баранячу кошару.

... За Вашу ідею, що мусить бути одна правда і для мужика і для пана, я завжди стояла, а наскільки прислужуся їй ділом, се залежатиме від моїх сил і талану." (28. I. 1894).

У відповідь на цього листа М. П. Драгоманів писав: „Люба Лесічко! Посмішила ти мене, хоч і попечалила афоризмами молодих філософів циклопічного періоду*. Читаючи і раніше деякі твої характеристики, я не раз думав попросити тебе написати для печаті про теперішню молодіж українську, — при чому вказати хибі її виховання."³⁸

В 1893 році М. Драгоманів ще раз нагадує Лесі про спільність українських і загальноєвропейських завдань: „Нема других задач, окрім тих, які єсть і в Європі; нема других способів. Ріжниця тільки в кількості, а не в якості. Те, що в Європі робиться publice і en gros, у нас може

робитись *privatim* або *privatissime* і *en détail*, — от і все. А наука одна, ціль одна."³⁰ І Леся Українка глибоко за- своєю ці гасла Драгоманівської науки і керується ними в своїй літературній, публіцистичній і громадській діяль- ності. За свою підтримку Драгоманівських ідей і за кри- тичне ставлення до „українофілів” Лесю Українку об- винувачують у шкідливому космополітизмі”. Почувши таке обвинувачення з уст самого О. Я. Кониського, Леся Українка гостро реагує на це в листі до свого дядька: „Часом бачу того правдивого Псевдоніма** (себто О. Ко- ниського), що так проклинає всіх сліка суть от Драго- манова, під се прокляття і я підійшла, — з тремтінням в голосі було об’явлено усім головам слухаючим, що я провожу самий шкодливий космополітизм... *Es ist eine alte Geschichte!* але я сьому дуже рада! Я б не хотіла стріватись з сим Псевдонімом, бо я ще не знаю, чим можуть скінчитись наші розмови, добре, коли не яким скандалом...” (5. I. 1894). Леся Українка засуджує наклепи українофілів на всіх інакомислячих і їх нероз- бірливість у засобах боротьби: „... назвати обскуран- том, обрусителем, а то і божевільним їм нічого не стоїть, коли хто їм хоч трошки не до мисли. Люблять вони гово- рити про науку на національнім ґрунті, про неможли- вість і непотрібність радикальства на Україні і про те, що всі дороги добрі, коли ведуть до доброї мети.

... Окрім сих праведників, є ще люди, що роблять багато невдячної і незамітної роботи... і мало що гово- рять, через те може здаватись, що їх і зовсім нема.” (Без дати. Імовірно 1893 р.).

Напади на М. П. Драгоманова і прихильників Драго- манова не тільки не викликають у Л. Українки сумнівів у правдивості драгоманівської науки, а навпаки ще біль- ше загартовують її, ще більше переконують її в правоті Драгоманівських ідей і позицій. „Моє діло робити, ні на кого не оглядаючись, окрім Вас!” (3. III. 1893) — за-

** Циклопом або Псевдонімом М. П. Драгоманів і Ле- ся Українка називали О. Я. Кониського, вождя „україно- філів”.

являє Леся Українка, підкреслюючи свою рішучість в захисті драгоманівських позицій. Вона хоче як вірна учениця свого дядька, розділити ті прикrostі, що їх зазнав Драгоманів від своїх супротивників: „Щождо м'не, — каже Леся в одному з листів, — то я хочу бути Вашою ученицею і заслужити собі право зватись так, а коли на мене впаде частина тих прикrostів та інкримінації, які дістануться Вам, то я об тім не буду журитись ні трохи. Шкода тільки, що товаришів у мене трохи мало, ну та все ж не буду одна в полі. Врешті і один в полі єсть коли не воїн, то все ж робітник, а се може більш стоїть, ніж воїнське званіє.” (24. VIII. [1894]).

Свою глибоку пошану і щирю любов до дядька Леся Українка доводила ділом. В одному з листів вона писала: „я завжди уважала, що любов без діл мертва і ніколи не думала, що досить мати „добре серце”, аби обійтись без всього іншого... Моя любов більш активної, ніж пасивної натури; я не буду Вам писати різних фраз про се, а тільки докажу се (і може хутко) іншим способом”. (5. IV. 1894). І Леся Українка не раз доводила правдивість цих слів. А в одному з своїх листів Леся Українка, вибачаючись, що вона не написала окремого листа з поздоровленням з днем народження, прямо заявила про свою велику любов до дядька: „Все одним стилем не скажеш того, як я Вас люблю (підкреслення наше. П. О.) і як палко бажаю Вам всього доброго, то вже краще і не квапитись писати тиї *lettres de style**** (10. IX. 1894).

VIII.

В червні 1894 року після довгих приготувань Леся нарешті приїхала до Софії. Леся була так захоплена зустріччю з дядьком, що за свідченням Г. Лазаревського, „досить довго не писала нічого додому, навіть про свою подорож.”⁴⁰ В Софії, за власним виразом Лесі Українки, розпочався для неї справжній „університетський курс”

*** Себто трафаретні листи.

під безпосереднім керівництвом М. П. Драгоманова з використанням його багатої бібліотеки. Ці студії мали велике значення для оригінальної поетичної творчості Лесі Українки. Свої глибокі знання поетка використала пізніше в своїй літературній творчості. На історичному матеріалі вона написала цілу низку високомистецьких драматичних поем. В „давноминулій долі” єгиптян, ізраїльтян, греків Леся Українка відтворила „образ рідної неволі”. Пишучи про життя первісних християн, вона ставила і розв'язувала проблеми сучасного життя.

М. П. Драгоманів у той час був уже хворий, „довгі години мусів він лежати на своєму скромнісінькому ліжку, проти полиць з книжками, які перенесли в його спальню з великої бібліотеки”, (Л. Шишманова-Драгоманова),⁴¹ а Леся Українка коло нього весь час вчилася. „Вчилася пильно, як студентка, працюючи над тими речами, які їй указував дядько” (Л. М. Старицька-Черняхівська),⁴² і „багацько часу просиділа коло його ліжка, ловлячи останні відгуки його палкої душі.”⁴³ Стан здоров'я М. Драгоманова погіршувався, і він мусів виїхати до Парижу для лікування. Леся залишилася в Драгоманових. Влітку вона відпочивала разом з Шишмановими та Аріадною в дикій гірській околиці. Чекаючи повернення з Парижу Михайла Петровича, Леся відклала свій від'їзд додому. У вересні Шишманови разом із Лесею повернулися до Софії. Дожидаючи приїзду дядька, Леся використовувала цей час на студіювання наукових книжок, готуючи свою працю „Історія східних народів” і пильно вивчаючи болгарську мову. В цей час Леся продовжувала також листуватися з дядьком.

10 жовтня Драгоманови повернулися до Софії. Стан здоров'я Драгоманова був тяжкий. Леся за дозволом своїх батьків ще відклала свій від'їзд на Україну.

16 грудня 1894 року урочисто відсвятковано 30-літній ювілей літературно-наукової праці М. П. Драгоманова. З усіх кінців української землі надходили численні привітання і цінні подарунки: портрети, картини, книжки, мистецькі вироби, рушники, плахти, українські сорочки

та багато інших коштовних речей українського національного мистецтва. З великим мистецьким смаком розмістила ці подарунки Леся, і скромна вітальня Драгоманова перетворилася в справжній музей. Цей вияв всенародньої любови і пошани до М. П. Драгоманова добре вплинув навіть на його здоров'я. Леся виконувала секретарські обов'язки при дядькові: провадила ділове листування, відповідала на привітання, писала листи до львівських друзів Драгоманова. З дому приходили листи з запитами, коли ж нарешті приїде Леся додому.

Але Леся залишилася при дядькові до кінця... Йї довелося бути єдиним свідком смерти М. П. Драгоманова, коли він, повернувшись з лекції, раптово помер від серцевої недуги, ідучи до свого ліжка. „Леся Українка мужньо перенесла цей удар. Вона закрила дядькові очі, а після промови представника студентства над могилою М. Драгоманова, в якій було висловлене прокляття царському абсолютизмові, вона мужньо наблизилася до промовця й потиснула йому руку. Вона не зважала на те, що серед присутніх були агенти того абсолютизму, які могли передати, куди слід, про її мовчазний, але тим самим гучний виступ.”⁴⁴

31. липня 1895 року Леся Українка виїхала на Україну, взявши з собою грудку землі з дядькової могили. Напередодні від'їзду вона написала прощальний вірш до молодшої дочки Драгоманова Аріядни, вірш повитий глибоким смутком і глибокою пошаною до дядька, гарячою відданістю його ідеям і рішучою готовістю виконувати його заповіт:

Торік, бувало, тут, над тим потоком,
звивала я тобі вінки барвисті.

Тоді ж, бувало, і квітчасті вірші,
жартуючи, лилися з-під пера.

Але тепер — нема квіток для мене
ні в полі, ні в діброві, ні в душі.

Колись я мала той дівочий звичай,
як покидала край який надовго,
збирати квіти з наймиліших місць

і брати їх на пам'ятку з собою, —
тепер взяла я грудочку землі:
колись її положать наді мною...⁴⁵

Ця грудочка землі, як свідчить С. М. Драгоманів, „була незмінною супутницею Лесі в усіх її пізніших подорожах і потрапила на місце за Лесиним заповітом.”⁴⁶ Дальші рядки цього вірша справляють ще сильніше враження своєю щирістю і своєю відданістю ідеям великого вчителя і готовістю виконувати його заповіт невтомної, невисипущої праці і неупинної боротьби за волю і щастя українського народу!

„Для мене, сестро, не бажай ти щастя
(Ми з ним чомусь не можемо ужитись),
Та побажай мені одваги й сили більше
СПОВНИТИ ТОЙ ВЕЛИКИЙ ЗАПОВІТ,
ЩО Я ВЕЗУ З СОБОЮ НА ВКРАЇНУ!

„Цей заповіт не писаний, тексту його ми не маємо, — каже син Михайла Петровича. — Але вона чула його в Софії з уст товариша, друга, вчителя й дядька і вірно виконувала його в своєму житті і в своїй творчості.”⁴⁷ Смерть дядька Леся Українка сприйняла як найбільше національне і особисте нещастя і горе. Але вона мужньо перенесла цей великий удар. „Се були страшні часи, — писала пізніше Леся Українка до А. Кримського, ... здавалось, що уже все минає, що треба тільки ще дещо покінчити, поховати тай самим геть із цього світа!”⁴⁸ Але, перемагаючи свій несвітський біль і муку, Леся Українка в цю тяжку хвилину знайшла в собі сили і мужність взяти участь у турботах, зв'язаних з похороном її любого дядька. „Vous savez que j'ai du du courage quand il le faut”^{****} і цього я научилася у Вашій хаті — писала Леся Л. М. Драгомановій через кілька місяців після смерті М. П. Драгоманова.⁴⁹

Ці часи, що прожила Леся Українка в Софії в родині свого дядька, залишили на все життя її нестертий

**** „Ви знаєте, що я маю мужність, коли це потрібно...”

слід. Сам спогад про ці часи викликав у Лесі Українки найсвятіші почування:

Для мене ж спогад про те щастя й горе,
Що всі ми вкупі тут переживали,
тим буде, чим молитва для побожних.⁵⁰

Смерть М. П. Драгоманова викликала велику тугу по всій Україні. Не тільки друзі М. Драгоманова, але й його політичні вороги відзначали великі заслуги М. П. Драгоманова перед Україною. О. Я. Кониський, що найбільше полемізував з Драгомановим, сказав: „Велика, незмірно велика втрата для України! Можна було де в чім не годитися з Драгомановим, та не можна заперечити його великих заслуг перед батьківщиною.”⁵¹ П. Житецький, забуваючи про те, що Драгоманів його особисто покривдив у своїх „Чудацьких думках”, сказав: „На мою думку, смерть Драгоманова — це таке велике горе, якого ми ще не зазнали після Тарасової смерті”.⁵² Б. Грінченко, що так гостро і завзято полемізував з Драгомановим і що в кінці полеміки став гарячим прихильником Драгоманова, після смерті Драгоманова виступив у пресі з своїм надзвичайним „словом над труною Драгоманова”. „Він сам себе зробив вигнанцем, щоб не були вигнанцями з його рідної землі воля, правда, світ... Голосно, сміливо, розумно дзвеніло його слово на всю Європу, слово на оборону скривдженої й зневоленої рідної землі... І українці з радісною і лицарською гордістю можуть бачити, як перед сином їх землі схиляють з пошаною чоло люди інших народів у Європі... Нема кому так боротися, як він боровся, нема кому бути таким ясним світом, як він був!”⁵³ І Грінченко закликає до праці і до боротьби за здійснення Драгоманівських ідей Правди.

Серед численних листів з виявами щирої і глибокої туги і співчуття Лесею Українку особливо вразив лист А. Кримського,⁵⁴ що „наче рідний син писав про втрату коханого батька”.⁵⁵ І Леся Українка відповіла Кримському повним гарячої подяки листом.⁵⁶

Більше року перебувала Леся Українка в Софії, відбуваючи „університетський курс”. І тут довершила 24-літня поетка свою вищу освіту, тут викристалізувався її світогляд, тут виробилися остаточно її політичні погляди, тут остаточно зформувалася непримиренна вдача юної поетки, зміцнів і змужнів її войовничий дух завзятого борця, тут відбувся і виразний перелім в її творчості. Рік перебування у Драгоманова мав для творчості Лесі Українки таке ж значення, як для Шевченка „три літа”. Гаряча Драгоманівська проповідь політичної боротьби з російським царизмом, гостра критика інертного аполітичного українського громадянства, що закидало у вузькому обмеженому „українофільстві”, сполучаючи його з вірною службою російській імперії та з „общерусским” патріотизмом; критика обмеженого просвітництва і невинного культурництва, картання пасивності, нездатності до боротьби, критика українських поетів, що вміли в своїх віршах тільки зідхати, плакати та квилити, — все це глибоко запало в душу Лесі Українки і зробило цілий переворот в її свідомості і в її поетичній творчості. Драгоманова особливо турбувала пасивність української молоді, і на цю тему багато було розмов. із дядьком Леся Українка пише гарячого листа до молоді (з Софії в 1895 р.), в якому вона закликає до активності, до боротьби: „Обізвіться, докажіть, що ви живете й думаєте... Скажіть, мої товариші, чому не чути вашого голосу, тим часом як усяка темна сила не боїться здіймати його прилюдно?”³⁷ І разом з цим листом Леся Українка пише не менш палкий, сильний вірш „До товаришів”. Цей вірш і є найвиразніший відгук тих розмов, які відбувалися в Софії між Драгомановим і Лесею Українкою. Вже перші рядки його про це свідчать:

О, не забуду я тих днів на чужині,
Чужої й рідної для мене хати,
Де часто так приходилось мені
Пекучу, гірку правду вислухати.

Уперше там мені суворії питання
Перед очима стали без покрас;
Ті люди, що весь вік несли тяжке завдання,
Казали: „Годі нам, тепер черга на вас...”

І далі Леся Українка наводить зміст тих слуханих докорів Драгоманова на адресу тодішньої української молоді. Драгоманів чекав від молоді мужнього голосу, але натомість він чув тільки „несміливі, слабкії голоси, квітління немовлят”. На великі події в інертної української молоді була одна відповідь: „мовчання, сльози та дитячі мрії”. І з великим соромом приймала ці справедливі докори Леся:

... Я мовчки все приймала;
Чим мала я розбити докори ці?
Мов на позорищі покинута я стала,
І краска сорому горіла на лиці...

І з гарячим закликком звертається Леся Українка до молоді перейняти від старих борців стяг боротьби:

Подаймо їм великую розвагу,
СКАЖІМ І ДОКАЖІМ, ЩО МИ БОЙЦІ САМИ!

І Леся Українка сама перша стає до боротьби, своїм власним прикладом запалює своїх товаришів. З честю виконує вона той великий заповіт, який залишив їй М. П. Драгоманів і про який вона писала в своєму прощальному вірші „На пам'ять 31. липня 1895 року”. Вся творчість Лесі Українки після смерті М. Драгоманова — була невтомним і неухильним виконанням великого заповіту М. П. Драгоманова. Від мотивів особистої лірики, від „тихих співів несмілих”, від невиразних своєю ідеологією громадянських поезій Леся Українка переходить до мужніх, бойових, повних революційного завзяття і протесту поезій:

І в серці наче поклик бойовий,
Здіймаються у мене співи дикі.

Нові настрої в ліриці поетки безпосередньо зв'язані з її перебуванням у Софії, з могутнім впливом Драгоманова. Виконуючи заповіт Драгоманова, Леся Українка, користуючися „словом-зброєю“, виходить на бій проти пасивності, проти рабської психіки, приниженості, покори і невірницького духу своїх земляків. Полум'яне слово великої поетки набуває незвичайної сили і енергії. „Іскриста зброя“ її поетичного слова спрямована проти російської деспотії, проти поневолювачів і катів українського народу. Вона звеличує героїчні подвиги хоробрих борців, що гинуть в нерівній боротьбі, вона оспівує „сміливих нащадків Прометея“, що їх долею були „вигнання, муки, нерозривні пута, дочасна смерть у дикій самотині“. Могутній голос поетки кличе до рішучої боротьби проти ворога, бо як „не ми уб'єм, то нас вони уб'ють“. Увесь цикл „Невірничих поезій“ 1895-1896 рр. — це відгук Драгоманівського впливу, це відважне виконання великого заповіту, що привезла з собою на Україну велика поетка і вірна учениця Драгоманова Леся Українка з далекої Софії, з „чужої й рідної для неї хати“.

Надхнена бойовим духом свого великого вчителя, могутня поезія Лесі Українки дійшла своїх вершин і дорівнювалась до найвеличніших зразків політичної поезії Шевченка. Незвичайна бадьорість, енергійність і революційний запал „Невірничих поезій“ Лесі Українки дав привід Іванові Франкові поставити ці поезії поруч з Шевченковими: „Від часу Шевченківського „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте“ Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст цієї слабосилої хворої дівчини... Читаючи м'які та рознервовані писання сучасних молодих українців-мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та смілими, при тім такими простими, словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора слабосила дівчина трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну”.⁵⁸ Аналізуючи „Невірницькі пісні“ Лесі Українки, М. Зеров також відзначає нові настрої в її поезії, відмінні від

настроїв тогочасної української лірики. М. Зеров підкреслює твердий і мужній тон Лесиних поезій, проповідь діла, вчинків, „куті слова, протуберанці яскравого поетичного темпераменту”.⁵⁹ На думку М. Зерова, „цей розрив межи Лесею Українкою і мотивами давнішої громадської лірики становить певну паралелю до зірвання ідейного зв'язку межи Драгомановим і старою громадою, до суперечки двох поколінь, молодшого, що вступало на „шлях громадської практики”, і старшого, що воліло zostаватися в учених кабінетах. Леся, як і Драгоманів, як і все покоління її однолітків, виходить з гострої оцінки своєї доби, як доби громадського лихоліття, громадської депресії.”⁶⁰ Як пряму вказівку, що свідчить про безпосередній відгук в творчості Лесі Українки Драгоманівських думок і поглядів, його оцінок, прогноз та вимог до українського громадянства, М. Зером цілком слушно відзначає уже цитовану вище поезію „До товаришів”.⁶¹ Поступові Драгоманівські ідеї Леся Українка відбивала в мистецьких образах своїх поетичних творів, в своїй полум'яній громадській поезії, в своїх публіцистичних статтях і листах. Вона ширила їх через свої твори, здійснювала їх в своїй практичній громадсько-політичній діяльності. Леся Українка в своїх листах не раз сама відзначала цей могутній вплив М. П. Драгоманова на свій світогляд. В листі до О. Кобилянської від 29. V. 1899 року⁶² Леся Українка, відзначаючи роль М. П. Драгоманова в її освіті, писала, що вона вважає дядька за свого вчителя і дуже завдячує йому в своїх поглядах на науку, релігію, громадське життя і т. ін.

Х.

М. П. Драгоманів ніколи не обстоював догматично своїх думок. Для нього була важлива тільки правда, тільки правди, істини дошукувався він. І тому з часом Драгоманів цілком об'єктивно і безсторонньо міг критикувати і переоцінювати власні погляди на ту чи іншу справу. Він ніколи не мав тієї нездорової амбіції, що не дозволяє багатьом щиро і одверто визнати свої помилки

і пристрасти до думки свого противника. В полеміці з Грінченком Драгоманів писав: „Я власне можу зовсім об'єктивно дивитись на ті статті, писані давно, погляди котрих я далеко не всі поділяю.”⁶³ М. Драгоманів визнав слушність деяких думок Грінченка. М. Драгоманів, наприклад, відмовився від свого попереднього погляду на розвиток літератури „знизу вгору”, зазначаючи при цьому так: „ми тепер не будем споритись з Вартовим (псевдонім Б. Грінченка. П. О.) і згоджуємось з тим, що наша література мусить розвиватися і згори вниз і знизу вгору.”⁶⁴ І в своїх листах до Лесі Українки, пишучи про громадсько-політичні відносини в Галичині, критикуючи народовців та українофілів, сповіщаючи про свої наукові, науково-популяризаторські та публіцистичні плани, рекомендуючи нові книжки з історії культури, критикуючи твори українських письменників і твори Лесі Українки, М. Драгоманів був завжди, як зазначає М. Зеров, „свобідний від усякого професорсько-навчального тону („magister dixit”).”⁶⁵

М. Драгоманів ніколи не нав'язував своїх думок, не примушував приймати своїх поглядів, не вимагав сліпого послуху, — він давав тільки поштовх для самостійного думання і для виявлення власної творчої думки. Про характер цього впливу син М. П. Драгоманова Світозор Михайлович пише так: „Про силу і глибину ідейного впливу дядька не раз чув я особисто від самої Лесі при різних нагодах. При цьому вона підкреслювала способи впливу. Дядько, як казала Леся Українка, майстерно і якимось непомітно для неї кидав у її душу зерна творчої правди, початки думок і давав їм вільно розвиватись уже під впливом її власної творчої енергії. І ця відсутність будь-якого силуваного тиску від дядька була чи не найхарактеристичнішою відзнакою дядькового впливу.”⁶⁶

На характері Драгоманівського впливу на Лесю Українку зупиняється і М. Зеров у своїй праці про Лесю Українку.⁶⁷ Визначаючи за Л. М. Шишмановою, що Леся Українка була „духовною дочкою” Драгоманова під час свого перебування в Болгарії, визнаючи за Л. М. Ста-

рицькою-Черняхівською, що „пробування у М. П. Драгоманова ще зміцнило Лесину освіту і поширило її світогляд”, що Леся все життя своє „заховувала щирю любов і велику пошану до свого дядька і лишилася вірною заступницею його ідей”, М. Зеров дає свій коментар, або як він каже „маленьке доповнення” до того, в якому розумінні Леся Українка лишилася „вірною заступницею” Драгоманівської мислі. М. Зеров відзначає два одмінних типи учнів Драгоманова. „Одні, як Павлик, цілком zostалися в полоні його яскравої індивідуальності, своїх власних стежок не прокидали, а якщо й різняться між собою, то тільки характером і мірою своєї участі в Драгоманівськiм культi. Другі, як Франко, засвоїли собі тільки зерно Драгоманівської науки, але зростили його по-своєму, зазнавши інших повівів та впливів, і плід дали свій власний, перейшовши в історію з власними, часом різко окресленими обличчями”.⁶⁸ М. Зеров зараховує Лесю Українку до другого гурту драгоманівців. „Зобов’язана дядькові багатьма поглядами, багатьма розумовими своїми інтересами, завжди підтримуючи в собі культ його думки, — вона (Леся Українка) здобулася проте на певну розумову самостійність і сама зробила з його науки всі потрібні їй висновки.”⁶⁹ Ця зеровська характеристика Драгоманівського впливу на Лесю Українку, як бачимо, цілком збігається з допіру наведеними словами з статті Світозора Драгоманова, в якій він свідчить, що сама Леся Українка якраз відзначала що її дядько „майстерно і непомітно кидав у її душу зерна творчої правди, початки думок і давав їм вільно розвиватись уже під впливом її власної творчої енергії.” В цьому і полягає найбільша вага і значення Драгоманівського впливу на Лесю Українку. М. П. Драгоманів своєю глибокою наукою, своїми поступовими політичними ідеями, своєю високою європейською культурою, своєю щирою відданістю українській національній справі, своєю чесністю, твердістю і принциповістю, своїми високими моральними якостями борця, патріота і людини залишив навіки нестертий глибокий вплив на Лесю

Українку. Як справжня „духова дочка” М. Драгоманова Леся Українка успадкувала від свого „духового батька” ці цінні риси і особливості його. В нових змінених історичних обставинах Леся Українка зуміла знайти вірний шлях служіння своєму народові. Леся Українка, осяяна світлом Драгоманівської науки, його ідеями європеїзму, багато зробила для того, щоб вивести українську літературу з вузьких закутків провінціалізму і обмежености на широкий і світлий шлях європейського письменства, поділивши разом з Франком друге місце в українській літературі після Шевченка. Леся Українка внесла в українську поезію революційний дух гнівного Шевченка, силу і пристрасть непримиренного борця за свободу; її багата літературна спадщина, за вірним висловом М. Грушевського залишиться „вічним даром, новою стадією розвою, історичним моментом в нашій культурній, національній поступі.”⁷⁰ Такий багатий врожай на ниві нашої національної культури дали зерна Драгоманівської науки, драгоманівського ідейного впливу, що не здушував індивідуальности Лесиної, а навпаки розвивав творчі можливості поетки, сприяв вільному розвитку її власної думки, її власної розумової самостійности, сприяв тому, що вона стала людиною і борцем і сама зробила з Драгоманівської науки всі потрібні їй висновки, пішовши далі своїм власним шляхом боротьби за свободу і поступ.

Петро Одарченко.

ДЖ РЕЛА І БІБЛІОГРАФІЯ

¹ Листи М. Драгоманова до Лесі Українки. „Червоний Шлях” 1923, кн. 4-5, стор. 187-200.

² Леся Українка. Собрание сочинений в трех томах. Перевод с украинского. Том III. Проза. Рассказы, статьи, письма. Москва. Государственное Издательство Художественной Литературы. 1950. Стор. 145-363.

³ Коваль, Федір. Рукописна спадщина Лесі Українки. „Наукові Записки” Інституту Мови і Літератури Академії Наук УРСР. Том II, 1946. Стор. 54-75.

⁴ М. Драй-Хмара. Леся Українка. Київ. 1926. Стор. 34.

⁵ Ак. Аг. Кримський. Розвідки, статті та замітки. I-XXVII. Київ. УАН. „Збірник Історично-Філологічного Відділу”, н. 57. Стор. 364.

⁶ Світозор Драгоманів. Вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку. „Наше Життя”. — Додаток ч. 8 до часопису „Наше Життя” ч. 13. 1946. Стор. 3.

⁷ Ольга Косач-Кривинюк. Хронологія життя і творчості Лесі Українки. Листи 1888 р. (рукопис).

⁸ В листі до М. П. Драгоманова від 24. XII. 1889 р. Леся писала про свій тяжкий стан у зв'язку з хворобою: „ні писати, ні читати, ні грати не можна, то зостається тільки скласти руки та й плакати, бо більше нічого робити я не придумую” (Ольга Косач-Кривинюк Ср. cit.)

⁹ Леся Українка. Собрание сочинений в трех томах. Том III. Москва 1950, стор. 151. Цей лист тут датовано невірно (1890), треба 1889 р.

¹⁰ Переписка М. Драгоманова з М. Вучинським — 1871-1877. Зладив М. Павлик. Львів. 1910. („Збірник Філологічної Секції НТШ. Том XIII). Стор. 11-12.

¹¹ Ibidem.

¹² Петро Одарченко. Нові матеріали до творчості Лесі Українки. „Записки Ніжинського Інституту Народної Освіти” 1928, кн. VIII. Стор. 161-162.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Рукописна збірка копій листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим, що зберігається у проф. С. М. Драгоманова. За користування цією збіркою висловлюю щире подяку проф. С. М. Драгоманову.

¹⁵ Хвороба довгий час заважала Лесі Українці взяти-ся за ґрунтовне вивчення англійської мови. Проте вона не забуває поради дядькової і не раз пише в своїх листах про своє навчання англійської мови. В листі від 18. XI. 1893 р. Леся Українка пише: „Я вже почала нарешті вчитись по-англійськи (се моє давнє бажання). Ох, коли то я читати Шекспіра в ориґіналі?" А через п'ять місяців вона знову пише до дядька: „Будьте певні, що я Вам не покину англійської мови, не на те я її вчилась, щоб хутко покинути. Я куплю собі словаря та так настихуюся за літо, що хоч і в Англію і то не страшно" (Лист від 18. IV. 1894).

¹⁶ Л. Старицька-Черняхівська. Хвилини життя Лесі Українки. „Літературно-Науковий Вісник". X. 1913. Стор. 20.

¹⁷ Лист М. П. Драгоманова до Олени Пчілки від 26. XII. 1885 р. Цитуємо за статтею Ю. Циганенка. — „3 літературних взаємин М. Драгоманова в 80 рр. XIX ст." — „Літературний Архів" 1930. Кн. III-VI. Стор. 277.

¹⁸ Лист М. Павлика до М. Драгоманова від січня 1891 р. (О. Косач-Кривинюк. Хронологія...).

¹⁹ Листи М. Драгоманова до Лесі Українки. „Червоний Шлях" 1923, кн. 4-5, стор. 191. Лист від 23. I. 1893 р. На думку М. Драгоманова, рядок перекладу Лесі Українки: „Ти гречно вклонилась на гречне вітання" не зовсім відповідає Гайнівському рядку:

„Da knikset der hoeflichsten kniks".

²⁰ Лист Л. Українки. Без дати. Імовірно 1893 р.

²¹ Як свідчить в „Хронології..." О. П. Косач-Кривинюк, Леся Українка в 1894 році перекладала із книжки Моріса Верна „Histoire sainte".

²² Леся Українка Твори. За ред. Б. Якубського. Т. III. Київ 1927. Поєми. Вступна стаття до поеми „Роберт Брюс."

²³ М. П. Драгоманів. Вибрані твори. За ред. П. Богацького. Том I. Прага-Нью Йорк. 1937. Стор. 121.

²⁴ Ibidem, стор. 111.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, стор. 150.

^{26а} Леся Українка не раз згадувала про павука з своєї поеми „Роберт Брюс", як про символ наполегливості і непримирненості. В одному з листів вона писала: „Треба брати приклад з того павука, що з сей легенді". В 1897 році в листі до Л. М. Драгоманової Леся Українка знову згадала того павука: „Жалко мені про Радині екзамени. Нехай Рада згадує того павука, що я писала про нього в „Роберті Брюсі", і бере з нього приклад.

²⁷ М. П. Драгоманів. Вибрані твори. 1937. Стор. 115.

²⁸ „Світання" 1945, ч. 1, стор. 4.

²⁹ Одарченко Петро. Переклади Лесі Українки з Біблії. „Наша Культура" ч. I., стор. 22-25; ч. 2, стор. 22-27.

³⁰ Тарас Шевченко. Повна збірка творів в трьох томах. Том III. Київ. 1949. Стор. 218. (Запис у „Щоденнику” від 16. XII. 1857).

³¹ „Народні мелодії”. З голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка. Ч. 1 та 2. Київ. 1917.

³² М. П. Драгоманів, високо оцінюючи галицьке селянство, зокрема його природний розум, відзначаючи при цьому потребу освіти і піднесення культури народніх мас Галичини, одночасно гостро критикував тогочасну західньо-українську інтелігенцію.

³³ Акад. А. Кримський. Розвідки, статті та замітки. Київ. УАН. 1928. Стор. 339.

³⁴ Світозор Драгоманів. Вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку. „Наше Життя”. Додаток ч. 8 до часопису „Наше Життя”, ч. 13. 1946.

³⁵ Акад. А. Кримський. Розвідки... 1928. Стор. 340.

³⁶ Лист М. Драгоманова від 17. V. 1893. „Червоний Шлях” 1923, кн. 4-5, стор. 194.

³⁷ Лист М. Драгоманова від 4. VII. 1893. (Там же, стор. 195).

³⁸ Лист М. Драгоманова від 12. II. 1894. „Червоний Шлях”. 1923. 4-5, стор. 198.

³⁹ Там же, стор. 195.

⁴⁰ Г. Лазаревський. Молодість Лесі Українки. Вінніпег. 1943, стор. 49.

⁴¹ Микола Зеров. До джерел. Історично-літературні та критичні статті. Краків-Львів. Українське Видавництво. 1943. Стор. 152.

⁴² Там же.

⁴³ Л. М. Шишманова-Драгоманова. Леся Українка. (Лист з Софії). „Рада” 1913. Ч. 253.

⁴⁴ Світозор Драгоманів. *Op. cit.* стор. 3.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ Акад. А. Кримський, *Op. cit.* стор. 366.

⁴⁹ Лист Л. Українки до Л. М. Драгоманової від 20. VIII. 1895.

⁵⁰ С. Драгоманів. *Op. cit.* стор. 4.

⁵¹ Акад. А. Кримський. *Op. cit.* стор. 364.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem*, стор. 363.

⁵⁴ *Ibidem*, стор. 364-365.

⁵⁵ Акад. Кримський. *Op. cit.* стор. 366.

⁵⁶ *Ibidem*, стор. 366-367.

³⁷ Петро Одарченко. Леся Українка. Вст. стаття до кн. Леся Українка. Вибрані оповідання. Київ. „РУХ” 1930. Стор. 5.

³⁸ І. Франко. Леся Українка. „Літературно-Науковий Вісник”. 1898, кн. VII.

³⁹ М. Зеров. *Op. cit.* стор. 165.

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem*, стор. 166.

⁴² Леся Українка. Собрание сочинений в трех томах. Перевод с украинского. Москва. 1950. Том III., стр. 197.

⁴³ М. Драгоманів. Листи на Наддніпрянську Україну. Стор. 54.

⁴⁴ *Ibidem*, стор. 105.

⁴⁵ М. Зеров. *Op. cit.* стор. 151.

⁴⁶ С. Драгоманів. *Op. cit.* стор. 5.

⁴⁷ М. Зеров. *Op. cit.* стор. 152-153.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem*, стор. 153.

⁷⁰ М. Грушевський. Пам'яті Лесі Українки. „Літературно-Науковий Вісник”. Жовтень. 1913. Стор. 11.

РУСАЛКА.

(Поема в народньому стилі).

I

Коло річки у садочку
Маленька хатина,
У хатині чорнобрива
Молода дівчина.

Що-вечора, як зіронька
До місяця сходить,
Молодая дівчинонька
В садочок виходить.

То-ж виходить сама з хати
У ясну нічку,
А тим часом козаченько
Переплине річку.

Як приверне к бережечку,
Човника прив'яже,
Уклониться дівчиноньці,
«Добри-вечір» скаже.

По садочку собі ходять,
За руки візьмуться,
Розмовляють та радяться,
Коли поберуться.

«Ой, коль ж ми поберемось,
Дівчинонько-роже?»

«У-осени, козаченьку,
Як Бог нам поможе!..»

У коханій розмовоньці
Швидко ніч проходить,
Блідне місяць, гаснуть зорі,
І сонечко сходить...

Сіда хлопець у свій човен,
Та бере весельце;
Стиснув ручку, махнув веслом,
«Прощай, Ксеню серце!»

II.

Осінь надходить, літо минає,
Вже-ж за дівчину козак не дбає.
Вже старостоньки скрізь походжають,
Ксєнину ж хату вони минають.

Йдуть до сусіда в нову хату,—
Сватають в його дочку багату!..
Чує Оксєня смутну новину,—
Що свата милий іншу дівчину;

Уже сьогодні їх заручають,
А через тиждень і повінчають...
Наче байдужа дівчина ходить,—
Вийде ж в садочок та й сльози ронить.

Рушнички шиті лежать у скрині,
Вже не клопочуть вони дівчини!
В журбі та в тузі тиждень минає,
По селу ж ходить та «молодая»,

У кожду хату вона вступає,
На дівич-вечір дружок збирає;
І до Оксєні заходить в хату,—
Теж на весілля її прохати:

«Прошу, сестрице, тебе, голубко!
За старшу дружку до мене, любко!»
«Не можу, серце... я б і радніша:
За дружку в тебе хай стане їнша».

«Отак, сестрице! отак мовляєш!
Певне мене ти більш не кохаєш!»
«Не гнівайсь, серце, за мої речі...
Прийду сьогодні на дівич-вечір!

Тебе, сестрице, я не забуду,—
За старшу дружку у тебе буду.»
(Згодилась, прийде, хоч тяжко дуже.
Вдасть перед милим, що їй байдуже).

Йде молодая весела з хати,—
Смутна Оксеня випроважати...

III.

У суботу в молодії
Та великий збір,
То-ж сходяться подруженьки
До неї у двір.

За столом вже молодая
Сіла на посад,
На лавочках всі дружечки
Посідали в-ряд.

Старша дружка жалібної
Почина співать,—
Виспіває, і на очах
Слізеньки тремтять.

«Червоная калинонька,
А біленький цвіт;
Ой, чи не жаль тобі, Галю,
Молоденьких літ?..»

«Ой час-пора, отець-мати,
Поблагословить,
Ой, час-пора молоденькій
Та гіллячко звить!»

І гіллячко і віночок
Вже вити пора,
А іде ж то барвіночку
Для вінка нема.

Старша дружка по барвінок
Додому підє,
Бо кращого барвіночку
Немає нігде.

Пішла з жалем дівчинонька
Та у свій садок,
Щоб нарвати барвіночку
Іншій на вінок;

Рвучи його, журливу
Пісеньку співа,
За сльозами ледве може
Вимовлять слова:

«Барвіночку мій хрещатий,
Зелений, дрібний,
Ой, я ж тебе вихохала
Хороший, рясний!

Я ж садила, поливала
Тебе на весні,
Я ж думала, на віночок
Здасися мені!

Здався тепер, барвіночку,
Не мені, другій,—

Бодай би зсох, бодай зов'яв
Барвіночку мій!..»

То ж нарвала барвіночку,
Віночок звила,
Походила по садочку,
Над річку пішла.

Подивилась у водицю
На личко своє,
Тихо, тихо промовила:
«Горенько ж моє!

Вродо моя хорошая,
Нащо ти цвітеш?
Без доленьки на сім світі
Марно пропадеш!

Нема щастя, нема долі,
Лиш врода сама...
І кохання зневажене,
Дружини нема!

Забув мене мій миленький,
Іншу полюбив,
І навіки мою долю
Та й захапастив!

То ж він завтра із другою
Піде під вінець...
А я собі під водою
Знайду вже кінець!»

Промовила теє слово;
Стала на горбок...
Нема, нема дівчиноньки,
Лиш плавле вінок.

IV.

Вже ж минуло з того часу
Аж три довгі роки,
Як втопилась дівчинонька
У річці глибокій.

Гуля всюди тая слава
Та вже й перестала,
А дівчина під водою
Русалкою стала.

Та не має русалонька
І там супокою,
Не втопила свого лиха
Навіть під водою!

Чи таночок з русалками
При місяцю водить,
То все їй той козаченько
З мислоньків не сходить.

Або сяде, чеше коси
У темному гаю,
Її ж думка круг хатини
Милого вітає.

Всі русалки, мов рибоньки
Веселії грають,
А у неї завжди хмари
Чоло укривають.

Тільки ж то їй і розваги,—
Як молодик зійде,—
Проти хати миленького
На бережок вийде.

Вийде, ходить по бережку,
Тихенько співає,

Чи не вийде милий з хати,—
Усе виглядає.

А як зайде місяченько,—
Почина світати,—
Тихо пливе русалонька
В підводні палати.

V.

Як на весні починає
Крига розтавати,
Збираються русалоньки
До моря гуляти.

Пливе з ними і дівчина
Гуляти до моря,—
У чужий край, у далекий,
Тікати од горя...

Не втече пак! ніщо її
Вже не розважає,
Навіть і там, в чудовому
Південному краю.

Її сестри на дні моря
По пісочку ходять
Шукать перлів, та коралів,
І таночки водять,

Веселії, безжурнії
Ті легкі таночки!
То граються із рибками,
То роблять віночки;

Вона ж сидить геть окремо
До їх не вступає,—
Та безкраї свої думки
Думає, гадає.

Дожидає, коли з того
Хорошого краю
Повернуться русалоньки
До рідного гаю.

Діждалася, вертаються
Русалки додому
В темну нічку серед бурі,
Блискавиці й грому.

Та й у серці в русалоньки
Спокою немає,—
І грім отой немов її
Трохи розважає.

Вернулася, а тим часом
Вже й літо настало,
А там жнива, бо і жито
Поспівати стало.

І виходить русалонька
В поле виглядати,
Чи не вийде її милий
На лан жита жати.

Вийшов милий з дружиною
На лан жито жати.
І дитину під копою
Положили спати;

А сами серпи побрали
І постать займають,
Та вдвох собі лагідненько,
Любо розмовляють.

Русалонька на ту пару
Тільки подивилась,
Змінилася у личеньку
За серце схопилась;

Потім знову подивилась
Промовила тихо:
«Побрався ти, козаченьку,
Та на своє лихо!

Не завжди там буде щастя,
Де твоя хатина,—
Зостануться сиротами
Жінка і дитина!

Будеш знати, козаченьку,
Як русалка любить,—
Ї скоро ж тебе те кохання
З цього світа згубить».

Те мовляла, одпливала
У свої палати
І милого не ходила
Більше виглядати...

VI.

Стала слава на все село,
Стали поговори,—
Все за того козаченька,
Що чорнії брови.

Ой казали, говорили
По всім селі люди:
«Та вже з того козаченька
Нічого не буде!

Як день божий, сумутний ходить
Та думку гадає,
Та що-ночі йде над річку
До темного гаю».

Славлять люди—і дружина
Журиться, бо знає,

Чого милий у гай темний
Що-раз походжає.

То в гай ходить, то в садочок,
Де жила дівчина;
Бачить мила й знає добре,
Чия то причина...

Не вважає козаченько
На ті поговори,
В його серці туга в'ється
Та лютує горе.

Пішов якось у садочок
У місячну пічку,
Походив там коло хати,
Потім в гай над річку

Пішов, ходить бережечком
Та думку гадає,
Все дивиться на річеньку,
Очей не спускає.

В той час вийшла русалонька
Трохи погуляти,
Потім сіла коло річки
Косоньку чесати;

Побачила козаченька,
Неначе зраділа,
Усміхнулась,—лиш на личку
Щось дуже збіліла.

Ходить смутний козаченько,
Та думку гадає,
А русалка чеше коси
Та пісню співає:

«Любий козаче, чого ти ходиш
Смутний по темному гаю?
Слухай, козаче, пісню русалки,—
То ж я для тебе співаю!

Ой, чи забув ти, серце козаче,
Пісню, що мила співала?
Ой, чи забув ти тую дівчину,
Що тебе вірно кохала?

Коли забув ти, чого ти ходиш,
Дивишся пильно у воду?
Наче шукаєш у тій водиці
Згублену милую вроду!

Ох, не забув ти, серце козаче,
Пісні, що мила співала!
Ой, не забудь же тої дівчини,
Котра так щиро кохала!..

Як не забув ти,—ходи до мене!
Я твоя першая мила!
Зраду забуду, любити буду
Тебе, як перше любила!

Я вже не тая, що була перше,
(Лиш не забула кохати!)
Я вже русалка—і під водою
Маю осяйні палати.

В мене палати кращі од царських
Із дорогого кришталю,
В мене віночок з чистого злата,
З перлів дрібних та коралю:

Все те для тебе дам я, козаче,
Тії палати й віночок,
Всіх зберу подруг, будем для тебе
Легкий водити таночок.

Любий козаче, йди ж ти до мене,
Я твоя першая мила,
Зраду забуду, любити буду
Тебе, як перше любила!»

Козак слуха тую пісню,
Слуха, умліває,—
А русалонька до нього
Руки простягає.

Біжить милий до русалки,
Та й не добігає,
Бо із річки—русалочок
Юрба випливає;

Обступили козаченьки,
В гаю залунало,
Наче крик, неначе регіт—
Далі тихо стало...

Тихо, тихо, з неба світить
Промінь місяченька,
Сидить тая русалонька
Біля козаченька.

Похолонув козаченько,
Не чує, не баче,
Як над ним його кохана
Вбивається, плаче:

«Чи се-ж тії карі очі,
Що я цілувала,
Чи се-ж теє біле личко,
Що я милувала?

Ой, чи се-ж той козаченько,
Що я виглядала?

Вже ж не гляне він на мене,—
Дарма виглядати.
Вже ж моєму миленькому
Світа не видати!

Не озветься до своєї
Любої дівчини.
Він німий лежить, холодний,
З моєї причини.

Ой, забула б я, мій милий,
І горе, і зраду,
Лиш устав би ти до мене,
Дав мені пораду!

Нещаслива годинонька,
Що ж я наробила?
Ой, нащо-ж я свою долю
Та й занастила!»

І знов тихо:—з неба світить
Промінь місяченька,
Ломить руки русалонька
Біля козаченька.

ПОДОРОЖ ДО МОРЯ.

(Посвята сім'ї М. Ф. Комарова).

I.

Продай, Волинь! продай рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листочок...
І мчить залізний велетень мене.
Передо мною килими чудові
Натура стеле,—темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги.
Снується краєвидів плетениця,
Розтопленим сріблом блищать річки,—
То ж матінка-натура чарівниця
Розмотує свої стобарвні нитки.

II.

Далі, все далі! он латані ниви,
Наче плахти,—навкруги розляглись;
Потім укрили все хмари ті сиві
Душного диму, з очей скрився ліс,
Гори веселі й зелені долини
Згнули раптом, як любії сніг;
Ще за годину, і ще за хвилину
Будуть даліко, даліко вони!..
Щастя колишнього хвилі злотисті
Час так швидкий пожирів, мов огонь,—
Гинуть ті хвилі, мов квіти барвисті,
Тільки й згадаєш: «ох, милий був сон!..»

III.

Красо́ України, Подо́лля!
Розкину́лось мило, недба́ло!
Зда́ється, що зроду недо́ля,
Що горе тебе не зна́вало!

Он де балочка весела,
В ній хоро́ші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним ма́ревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
Зда́ється, без краю,—аж знову
Бори величезні густії,
Проводять та́ємну розмову.

Он ярочки зелені́нькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,
Річка плине, берег рвучі,
Далі, далі по-під кручі...

Красо́ України, Подо́лля!
Розкину́лись мило, недба́ло.
Зда́ється, що зроду недо́ля,
Що горе тебе не зна́вало!..

IV.

Сонечко встало, прокину́лось ясне,
Грає вогнем, променіє,
І по степу розлива сво́є світлонько красне,—
Степ від його черво́ніє.
Світлом рожевим там степ паленіє,
Промінь де ля́ється іскристий,

Тільки туман на заході суворо синіє
Там заляга біл, росистий.
Он стеновеє село розляглося
В балці веселій та милій,
Ясно-блакитним туманом воно повисло,
Тільки на хатоньці білій
Видно зеленую стріху. А далі,—де гляну,—
Далі все степ той без краю;
Тільки вітряк виринає де-не-де з туману;
Часом могилу стріваю.
В небі блакитнім ніде ні хмаришки,—
Тихо, і вітер не віє.
Де не погляну, ніде ні билінки,
Тиха травиця леліє...

V.

Великеє місто. Будинки високі,
Людей тих,—без ліку!
Веселую чути музику.
Розходяться людські лави широкі,
Скрізь видно ту юрбу велику.

І все чужина! ох, біда самотньому
У місті широкім
Себе почувать самотнім!
І добре, хто має к багаттю чийому
Склонитися слухом і оком.

То ж добрії люди мене привітали
В далекій країні,
Там друга в прихильній дівчині
Знайшла я. І моря красу споглядали
Не раз ми при тихій годині.

На тихому небі заблиснули зорі,
Огні запалили

У місті. Ми тихо стояли,
Дивились, як ясно на темному морі
Незлічені світла сіяли.

VI.

Далі, далі від душного міста!
Серце прагне буяць на просторі!
Бачу здалека,—хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі.

А у тую неділеньку рано
Синє море чудово так грає,
Його сонечко пестить кохано,
Красним-ясним промінням вітає.

Що біліє отам на роздолі?
Чи хмариночка легкая, біла,
Геть по небі гуляє по волі?
Чи на човні то білі вітрила?

В морі хвиля за хвилею рине,
Море наче здіймається вгору,
А склепіння небеснеє синє
Край свій ясний купає у морю.

Світло там простяглося від сходу,—
Очі вабить стяга та іскриста;
Корабель наш розрізує воду—
І дорога блакитно перлиста.

Зостається широка за нами,
Геть далеко розкочує хвилі,
Що сердито трясуть гребенями,
Наче гривами огирі білі.

А здалека, отам на заході,
Срібнокудрії хвилі кивають,—

«Нереїди» при соняшнім сході
Промінь ранній тапочком стрівають...

І танцюють химерно та легко,—
Ось близенько вже видно ту зграю,
Аж і знов одкотилась далеко,
Ген біліє в туманному краю...

Море, море! без краю просторе,
Руху повне і разом спокою!
Забуваю і щастя і горе,
Все наземне,—з'єднатись з тобою

Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті!

VII.

Ой, високо сонце в яснім небі стало,
Гаряче проміння та й порозсипало.
По хвилях блакитних пливе човен прудко.
От і берег видко! прибули ми хутко.

Ой, вже сонечко яснее та стало на мѣжі,
Освітило Аккерманські турецькії вежі.

Сі круглії вежі й високії мури—
Страшні та суворі, нелевні, понурі,
І скрізь у тих мурах стрільниці-бойниці,
При вежах тих сумні «темні-темниці».

В сіх темницях колись нані та приймали горе,
Слали думки крилатії через синє море.

У темних темницях нема ні віконця,
Не видко з них світла, ні ясного сонця;

А світ такий красний, хороший, розкішний.
Під ясним промінням лиман такий пишний!

Його хвиля край берега ясно так синіє,
А де-далі ледве-ледве, мов туман, леліє...

Глянуть на лиман той,—втішається око!
Колись його хвилі вкривались широко
Тими байдаками, легкими чайками,
Що плили на сей бік та за козаками.

Швидко рідних визволяти козаки летіли...
За мурами високими вороги тремтіли...

Славо, наша згубо! славо, наша мати!
Тяжко зажуритись, як тебе згадати!
Крів'ю обкипіла вся наша давнина!
Крів'ю затопила долю Україна.

Ой, лимане лиманочку, хвиле каламутна!
Де поділась наша воля, слава наша смутна?

Все мина!.. Від слави давньої давнини
Лиш zostались вежі, та німії стіни.
Де ходили люті турки-яничари,
Там пасуться мирні овечок отари...

Де полягла козацькая голова думлива,
Виріс там будяк колючий та глуха кропива.

Виросла там квітка у темниці, в ямі,—
Ми її зірвали, нехай буде з нами.
Квітка тая, може, виросла з якого
Козацького серця, щирого, палкого?..

Чи гадав той козаченько, йдучи на чужину,
Що вернеться з його серця квітка на Україну?..

Сумно тут усюди, так пусто, так глухо,
У цілому замку немає ні духа,
Коло брами тільки мінарет тоненький,
Там курінь приладив вівчар молоденький.

Та в курені-мінареті вівчаря немає,—
Он він з вежі високої на діл поглядає.

З високої вежі вівчарику видко,
Як котяться хвилі лиманові швидко,
А далі зникають у синьому морі...
Вівчарика погляд блукає в просторі.

Має він простор широкий для думок та гадок,
Що то він тепер гадає, лицарський нащадок?..

VIII.

Вже сонечко в море сідає;
У тихому морі темніє
Прозора, глибока вода
Немов оксамит зеленіє.

На хвилях зелених тремтять
Червонії іскри блискучі
І яким огнем миготять,
Мов блискавка з темної тучі.

А де корабель наш пробіг,
Дорога там довга й широка
Біліє як мармор, як сніг,
І ледве примітна для ока.

Рожевіє пінистий край;
То іскра заблисне, то згасне...
Ось промінь остатній... Прощай,
Веселеє сонечко лясне!

ІХ.

Кінець подорожі,—
Вже зіроньки гожі
Сіяють на небі ясному,
І вже височенько
Ясний місяченько,—
Вже хутко прибудем додому.

Огні незліченні,
Мов стрічки огнєнні,
До моря спускаються з міста,
А в пристані грає,
Огнями сіяє
Корабликів згряя барвиста.

За час, за годину,
Тебе я покину,
Величнеє море таємне!
І знов мене прийме,
Огорне, обійме
Щоденщина й лихо наземне.

І в рідному краю
Не раз спогадаю
Часини сі любі та милі!
Прощай, синє море,
Безкрає, просторе,—
Ви, гордії, вільнії хвилі!

1888.

САМСОН.

(На біблійську тему).

I.

Кому се так квітками та вінками
Та віттям гордеє чоло вінчають?
Кого то співами веселими й танками
Ізраельські дівчата зустрічають?

То йде Самсон, веде потужні лави
З кривавого страшного бойовиська:
Він залучив собі багато слави,—
В сей день розбив він філістимське військо.

І бачить він; там під горою в доли
Стіна його господи забіліла,
Йому назустріч, у жіночому околі
Іде його хороша Даліла.

Стрункий, високий стан, мов пальма в гаю,
Мов у газелі, ясні очі чорні
У філістимлянки; її з рідного краю
Взяли Самсона руки непоборні.

Вона веде його з собою у палати,
Провадить щиру, любую розмову;
Що перемогу славіую волів послати,
Вона у голос вихваля Єгову.

Самсонові дивні здались слова дружини,
І він спитав свою Далілу коху:

«За теє дякуєш ти бога сеї днини,
Що він послав твоєму люду згубу?»

«Чужа для мене мого люду доля!
Твої для мене стали рідні люди!
Твоя, Самсоне, лиш єдина воля—
Для мене завжди наймиліша буде!

Для тебе відщуралась я родини!
Хоч би збулася я і батька, й брата,—
Кохання нашого щасливії години
Були б для мене милая заплаता!»

«Даліло, мила, за твоє кохання
Чим можу я тебе нагородити?
Скажи, повідай, моя зоре, те бажання
Хоч би загинуть—мушу я вволити!»

«Не хочу, милий, я твоєї згуби.
І за любов любови лиш бажаю:
Щоб не таїв від мене ти нічого, любий,
І щоб усе сказав, що я тепер спитаю».

«Даліло! більш, як я—любить ніхто не може,
Яка ж у мене є від тебе таємниця?!
Питай! Клянусь тобі у тім на ймення божє,
Скажу тобі я все,—ти дум моїх цариця!»

«Ото ж тебе тепер я запитаю,
Коли ти дав мені ту обіцянку милу:
Чи завжди, як тепер, ти був найдужчий в краю,
І звідки маєш ти таку велику силу?

Я ще дівчиною була в своїй оселі,
Як слава йшла про тебе поміж нами,
Тоді ти ще отам у лісі, коло скелі
Пас батьківські стада із пастухами.—

Мовляли, йшов якось ти гаєм темним з дому,
Без зброї у руках, без сагайдака,—
Аж ось в гаю від реву, мов від грому,
Звірина й птиця затремтіла всяка;

Рикаючи й трясучи головою,
Сплинися лев біля тебе близенько,—
Ти ж необорною схопив його рукою,
Й надвоє розірвав, мов козеня маленьке.

І потім,—пам'ятаєш ту годину?—
Наш люд напав на вашу Палестину,
Тоді надію у тобі єдину
Ізраель мав—і ти обороняв країну.

Та далі вже не сила боронитись
Вам стало, почали вже знемагати;
Пообіцявся ж ворог відступитись,
Як згодиться твій люд тебе віддати».

«І згодивсь я, бо люд почав благати,
Щоб визволив! Хвиль скільки я вагався,
А потім дужі руки дав собі звязати
І сам в неволю ворогам віддався.

Як привели ж мене у стан ворожий,
І я почув, як вороги знущались,
Я розгнівивсь тоді, в мене вступив дух божий,
Мов льон горілий пути всі розпались.

Після схопив я щелени ослині,
Що коло мене там лежали долі,
Багато ворогів поклав я по долині,
Котрі ж zostались, розігнав по полі».

«Скажи ж ти, звідки сила та безмірна,
Що рівної нема їй в Палестині?

Ти обіцяв, обітниця хай буде вірна!
Тепера мусиш ти сказати дружині!»

«Ні, милая, лиши своє бажання!
Не можу я тобі відповідати;
Не відповім нікому я на те питання,
Хоч-би питала в мене рідна мати».

І мовила хорошая Даліла,
Схиливши голову на руку гарну:
«Казав, що все вволиш, про що б я не просила...
Питаю ж я таку дрібницю марну!..»

Самсонові докірлива та мова
У серці тяжко, гостро віддається,
І хоч не мовить він коханій ані слова,
Та звага твердая вже подається...

Вона ж вмовля його лагідними речами
І прилуча до пестошів благання.
На личку усміх ясний бореться з сльозами,
Що сяють в очах, мов роса порання.

Перед сльозами і благанням ревним
Холодна втримливість як віск розтала, —
Самсон зняв річ до неї голосом непевним, —
І таємничо мова залунала:

«Ти хочеш знати, звідки моя сила...
То ж знай: я богом змалу був обраний,
І вже в той день, як мене мати породила,
Я назореєм божим був названий.

І кучерів моїх ще з того часу,
Холоднее залізо не стинало,
І завжди я носив святую ту покрасу,
І святобливість то мою з'являло.

Мій волос має силу превелику,
Мене не подола весь люд ворожий,
Хоч би його зібралось тут без ліку,—
Бо надо мною дух вітає божий!

Коли б хто міг ті кучері обтяти,
Не вдержав би в руках я й меч булатний;
Тоді зломить мене й маленькому дитяті
Було б не тяжко,—я б лежав безвладний».

Скінчив, умовк і зсунув брови темні,
Немов картався, що видав таємницю;
Та швидко залишив картання ті даремні,
Як глянув на Даліду чарівницю.

Вона його так любо пригорнула,
В очах така шира втіха грає,
Від чого ж тая радість спалахнула,
Самсон того не відає, не знає!..

О, горе, горе, краю палестинський!
Чи знаєш ти, яка тобі недоля?
Зрадіє ворог твій, люд філістимський,
Бо полягла твоя і влада й воля!

Самсон, заступник твій, надія та єдина,
Відкрив чужинці свою міць таємну,
Розмовою та поцілунками дружина
Зняла заслону з таємниці темну.

Від боротьби й від щастя утомившись,
Заснув Самсон—і голову думливу
Склонив до милої; вона ж, схилившись,
Вчиня над ним подію ту зрадливу:

Рукою пестить кучері ті чорні,
А в другій гостреє залізо має,

Одною кучері до себе любо горне,
А другою із голови здіймає.

І підняла з волоссям руку білу,
Після на діл покраса пишна вналя,—
То ж гордую, непереможну силу
Рука підступна жінки подолала!

«Вставай, Самсоне! Вороги на тебе!»
Покликнула зрадливця Даліла,
Він встав і глянув сміливо навкруги себе,—
Не знав, що згинула вже його сила.

Як приступили філістимські мужі,
Тоді побачив він свою оману.
Вони йому звязали руки дужі
І повели його до свого стану.

«Прощай, Самсоне!—крикнула зрадлива:
Ти думав, що для тебе я забуду
Родину? Ні.—Ти гинеш,—дяка се правдива
Від мене за погибель мого люду!»

Самсона у кайдани закували,
З його недолі ворогам забава!
Самсону очі ясні повиймали,—
Плач, люд Ізраеля! В темниці твоя слава!

II.

В темній темниці, в кайданах закутий,
Сильний колись то, Самсон той сидить,
Тяжкую думу гада—й незабутий
Жаль його серце знебуле гнітить.

Тяжко Самсон проклинає Далілу,
Що без вагання зрубала його,

Жалує тяжко на себе, що силу,
Славу віддав і себе самого—

Та за кохання єхидне, нікчемне...
Серце так рветься! Та нащо той жаль,
Нащо ті сльози, картання даремне?
Помста лиш може вгасити печаль!

Помста... Де ж сила його молодеча?..
Він же і зброї в руці не вдержить,
Не підійме навіть гострого меча,
Сили немає! Невже буде жить

Тая підступниця? Ні, хай сконає!
Єсть же на небі ще правда свята,
За що ж із ним його люд погибає?
Боже, що винна країна ота?..

Гине безславно Самсон в самотині,
Серцем же рветься свій люд визволять.
Люд у полоні тепер, на чужині,
Легко було ворогам подолать

Край Іудейський, його боронити
Нікому стало,—в неволі сумній
Той оборонець, він лихом прибитий,
Він не допоможе країні рідній!

Він у темниці, в кайдани закутий,
Тяжко картаючись серцем, сидить,
Жаль нерозважений, жаль незабутий
Серце знебуле і рве і гнітить!

III.

Пишає божья країна,
І ясні хвилі Іордана,—
Хоч і в неволі Палестина
І лютим ворогом забрана...

Вже переможці стали станом
В долині красній та розкішній,
Під пальмами, над Йорданом,
Далеко чуть їх гомін втішний.

А ватаг їх? О, як для його
Веселий, радісний сей ранок,
Богато злота дорогого,
І срібла, і вродливих бранок

Добув він. Не війна кривава
Йому дала се,—ні, Даліла:
Її була се мудра справа,
Вона дух сильний той зломила.

Рад філістимець. Гомін, гуки;
Радіє люд. Божниці димні
Від пахощів; здійнявши руки,
Святці ¹⁾ співають вдячні гімни

Своєму божищу Ваалу.
У голос бога вихваляють,
Що він віддав їм на поталу
Всю Палестину, і співають

Хвалу Далілі, що придбала
Для свого люду славу вічну;
Вона Самсона подолала,
Зломила силу ту величну.

І утішається Даліла,
Що славою за зраду вкрита.
У очах втіха заясніла,
Усмішка грає гордовита.

Гукає владар: «Приведіте
Самсона бранця у палати,

¹⁾ Жерці.

Перед мене постановіте,
Його бажаю повидати!»

Покірні кинулися слуги,
Біжать чинить владаря волю;
Ведуть Самсона для наруги,
Хай бачать всі його недолю.

Кайдани тяжкі на Самсоні,
Сліпий, сумний він і без сили.
Ввели його і при колонні
В порога там постановили.

Розлігся гомін, сміх, наруга,
І жарти прикрії чувати:
«Самсоне! Де твоя потуга?
Чи ти забувся воювати?»

Самсон стоїть, мов скам'янілий,
Блідий і мовчки вислухає
Оту зневагу: гнів безсилий
У грудях стиснутих бурхає.

Аж ось зненацька він здригнувся,
До його слуху долетіли
Слова вразливі і почувся
Єхидний, прикрий сміх Даліли:

«Здоров, Самсоне! Твоя мила
Тебе вітає!» Тая мова
Самсона серце вкрай вразила,
Не вдержав він гіркого слова:

«О, гадино! Моєї муки
Тобі, неси́та, ще не досить?!»
Самсон здійняв безсилі руки
І вголос бога помсти просить:

«О, боже помсти, Адонаю!
Вволи мою останню волю:
Хай з ворогами й я сконаю,
Та дай помститись за недолю,

За сором мій і мого люду!
Дай силу давню на хвилину!
Верни мені її,—хай буду
Я знов потужним на годину!»

Вмолив він бога тим благанням,
В Самсона знову уступила
В остатній час перед сконанням
Незмірная, нелюдська сила.

Тоді колонну обійнявши,
Потряс він дужими руками,
І стеля рушилась і, впавши,
Його покрила з ворогами!

1888 р.
С. Колодяжне.

МІСЯЧНА ЛЕГЕНДА.

По е м а.

(Посвята моїй мамі).

I.

Весняної почі, як в небі високо
Стоять білі хмароньки в крузі;
Як вітер шепоче й зітхає глибоко
У сонному темному лузі;

Як тихо усюди, і в полі, і в хаті,
Як співи затихнуть дівочі;
Як втомиться мати співати дитяті
Й закриє утомлені очі;

Як сні золотії колишуть дитину
І стелють їй мрії барвисті;
Як сам соловейко малий на хвилину
Замовкне в кубелечку, в листі;—

Тоді затремтять полохливо,* швиденько
Скрізь тіні химернії дрібні,
І спустить до долу тоді місяченько,
Мов струни, ті проміні срібні;—

Тоді від заходу, до мгли таємної,
З оселі вечірньої мрії,
Луна пронесеться від пісні дивної,
Гучної, мов гімни надії,

І янгол величний з зорéю на чóлі,
Мов хмарка прозора, поплине,
Сіяючи світлом одвічної волі
До місяця вгору полине;

І тихо руками до струн променистих
Співець яскрокрилий торкнеться,
І легкая зграя акордів перлистих
Із неба на землю полетиться.

Той голос надземний часами лунає
В піснях соловейка на весні—
І тільки обранець між людьми здолає
Співать тії гімни небесні.

II.

У маленькій хатинці, у тихім куточку,
Мати спить і дитина маленька.
У віконце одчинене линуть з садочку
Урочисті пісні соловейка.

Мати спить, над колискою сина схилювшись,
Певне, пісню малому співала,
А тепер, як приспала його,—утомившись,
Край його й сама задрімала.

Спить маленький; матусину руку щільненько
Обняли рученята дрібні;
Перед ним красні мрії снуються легенько,
Невиразні, але чарівнії.

І крізь сон йому чується спів соловйовий,
Тонкі пахощі квітів з садочку,
У віконце вривається легіт майовий,
Промінь місячний гра на видочку...

Раптом стихло усе... і з небес залунала
Пісня та чарівна янголина.

Тую пісню дитина крізь сон почувала,
І всміхалася любо дитина.

III.

Ріс же той хлопчик при неньці коханій,
Що обіцяла ясну
Долю і славу дитині жаданій,
Як колихала до сну:

«Спи, любий синоньку! спи, моя врода!
Будеш ти в світі щасливий,
Буде тобі поміж людьми догода,—
Ти ж бо у мене вродливий!»

Виріс той хлопчик, вродливий та гожий,
Гарний, як малево став,
Голос до того дзвінкий мав, хороший,
Штучно, чудово співав.

Слави шукав по світах він усюди—
І запобіг, і знайшов:
Юрбами всюди зіходились люди,
Всяк його слухати йшов.

Всі його знали, усі дивували,
Чув він хвалу собі скрізь,
Бачив, як усміхи втішливі грали,
Тільки не бачив він сліз.

Голос блискучий, мов крига яснїя,
Штучні співи дзвінкі
Тішили так, і юрба нависнїя
Кидала квіти й вінки.

«Слава митцєві!».. Та доля лихан
Зрадила хутко його.

Забавка людям знайшлася друга!
Збувся він слави, всього!

Хто так недавно приймав гучну славу,
Світ того хутко забув.
Кинув співець тоді юрбу лукаву,
В рідний свій край повернув.

Бідний мистець! він зневірився в людях!
У глушині самотний,
З гордим, холодним призи́рством у грудях
Жив він забутий, смутний.

IV.

Ходить смутний співець по хатині,
Зсунув брови, заломлює руки;
Смутно, гірко йому в самотині,
Серце рветься від жалю, від муки.

Став співець край віконця малого,
Погляд звів геть на небо нічне,
Ніч суворо дивилась на нього...
І промовив він слово сумне:

«Тяжко жити в зрадливому світі!
В серці рани глибокі палають,
Серце вражене буде щеміти,
Поки в землю його не сховають!..»

На устах слово прикре піміє...
У садочку так глухо і темно.
Соловейків нема. Вітер віє,
Шелестить верховіттям таємно.

«Що се? знов я той чад споминаю?!
Ні, я з пам'яті вирву ту славу!

Я ненавижу, я проклинаю
Ту юрбу неправдиву, лукаву»!..

Гордо блиснув очима й зважливо
Чобло вгору підвів на хвилину,
Потім знов похилився журливо...
Що згадав він у сюю годицу?

Він згадав, як в сій самій хатині
З ним була його ненька рідненька;
Тихо, любо жилося дитині,
І ніщо не сушило серденька.

Любі споглади!.. Ночі весняні,
Ночі місячні... спів солов'їний...
Потім співи матусі кохані...
Знову спів,—дивний спів, янголиний!..

«Хто співав? Де? Коли чув я теє?
Не згадаю!» покликнув у тузі...
Слав проміння йому золотее
Місяць з неба, сіяючи в крузі.

«Я згадав! я той спів пам'ятаю!
О, як-би та юрба неправдива
Вчула, як я тепер заспіваю!—
Скам'яніла б з нестяму та дива!»

І мистець заспівав: але штучно,
Дивно, гостро той спів розлягався,
Якось дико, хоч гордо та гучно,
Забренів, затремтів—і порвався.

Заломив же співець тоді руки:
«Ні! минули часи ті щасливі!»
Полились не мистецькії гуки,
А ридання гіркі, розпачливі.

V.

Не день, не годину, в журбі та в печалі,
Прожив той співець, як в пустині,
А далі запрагнув гіркі свої жалі
Вповідати щирій людині.

Та люди чужі тих розмов не приймали,
Що людям до жалю чужого?
Одні позіхали, байдуже мовчали,
А другі тікали від нього.

Коли ж хто з своєю журбою до нього,
Неначе до друга вдавався,
Співець утікав тоді сам вже від того,
Від жалів чужих він ховався.

Вернувся додому у тяжкій розраді
І сумно схилив своє чоло.
«Чи варто ж в людей сніх шукати поради?
Нікчемні тут люди навколо!

Кому я відав дорогі самоцвіти
Найвищого чистого листу?
Чи варто ж під ноги їм кидати квіти,
Снувати веселку барвисту?

Не варто служити химерному світу!
Нехай в самотині загину,
Але вже я більше прекрасного двіту
Під ноги тій зграї не кину!»

Тьмарилися думки і серце боліло...
Співець підійшов до віконця:
В садочку все квітом весняним біліло,
Сміялося проміння сонця.

Вже сонце котилось до темного бору
І в теплім промінні купало

І ярі лани, і веселую гору,—
Навколо все барвами граю.

І вабило яснєє сонце злотисте
Співця з його смутної хати
Туди, в теє поле простореє чисте,
По волі гуляти-блукати.

І вийшов співець геть із хати сумної,
На вулицю вийшов сільськую,
Корився принаді весни чарівної,
Забуть хотів тугу тяжкую.

На вулиці там недалечко стояла
Громадка людей невелика.
Зсередини тої громадки лунала
Журливая, чула музика.

Співець приступив до гурточку малого
Поглянути, що там такеє?
Там лірник сидів собі долі,—край нього
Поводар, хлоп'ятко малєє.

Що далі все більше людей прибувало,
Виходили з кожної хати,
Стареє й малєє до гурту ставало
Сліпого співця вислухати.

Їм лірник співав про колишню неволю,
«Даремщину-панщину» злую,
Про тую нещасну підданську долю,
Про панську сваволю лихую.

А ліра голосить, квилить жалібниця,
«Сирітки» сліпець починає.
Ой, вже не одна у гурті молодця
Хустиною слёзи втирає.

Он плаче в куточку дівчатко маленьке,
В знесиллі схилюсь до тина,
Від плачу стинається тіло худеньке:
Сирітка—та бідна дитина!..

Кінчалася пісня, слова жалібнії
Змінилися в слово потіхи:
Що там десь, у Бога, за муки земнії
Небеснії ждуть нас утіхи.

Слова потішали, а голос і ліра
Як перш голосили-ридали,
Лагідна потіха і ясна віра
Зникали, в жалю потопали...

«Нема в світі правди!» Сей крик розначливий
Не співом, а плачем озвався,
Сей поклик гіркий, безнадійний, вразливий
Співцеві у серці віддався,—

Мов серце розкривав... Тяжкої ридання
Співцеві знялися у грудях;
Він кинувся геть, геть від того співання,
Що плачем озвалось по людях.

Пішов він далеко від тої громади.
Але не до білого двору,
Пішов до діброви шукати поради,
До темного смутного бору,

Там довго блукав він по темному борі,
За ним його туга літала.
Вже й нічка настала, засяяли зорі
І темрява бір залягала.

Співець не зважав ні на тіні ворожі,
Що скрізь від дерев простяглися,

Співець не вважав ні на зіроньки гожі,
Що тихим огнем зайнялися.

Не сходили з мислі йому тії гуки,
То тихі, то сумно-здужалі,
Були в них якісь недоспівані муки,
Якісь недовомлені жалі;

І тяжко йому невиразній муки
Серденько зболілеє стисли,--
Співець розпачливо здіймав свої руки,
В очах йому сльози заблесли.

«Якби мені знову колишняля сила,
Якби мені гуки міцній,
Тоді б мене туга оця не гнітила!..
Ой, співи мої голосній!..

Коли б же тепер хоч на час, на годину
Вернути співецьку потугу,
Подінув би спів мій на цілу країну,
Домовив-би гіркую тугу!

Не марної слави, не сміху пустого,
Я сліз буду в світі шукати,
Для сліз отих щирих, для смутку святого
Ще варто і жити й співати!»

На небо він глянув очима смутними,
Од місяця проміні впали
Йому на обличчя стрілами срібними,
В сльозах йому сріблом заграли.

Легіднеє світло до серця проникло,
Серденько міцніше забилося,
І все, що давно було з пам'яті зникло,
Зненацька так ясно з'явилося.

І співи матусі, й дитячії мрії,
І місячні ночі на весні,
І співи гучнії, мов гімни надії,
Забутії співи небесні—

Він все пригадав... Раптом пісня чудова
Навколо геть-геть залунала,
Луку підхопила зелена діброва
І з вітром далеко послала.

Відколи на світі пісні гомоніли,
Такої не чуто ніколи,
Все стихло, а вільнії гуки летіли
Далеко за гори, за доли...

VI.

Знов співець у широкому світі,
Знов його наче Бога вітають,
Люди синять і лаври, і квіти,
Дорогі подарунки складають.

Ясна заля вся світлом палає,
Грім плескання, громада без-ліку,
Гомонить люд, співця викликає,—
Він придбав собі славу велику!

На кону він. Мов хвилі морські
Загули, заревли, зашуміли
Голоси невгамовні людські,
Знову квіти дощем полетіли.

Заспівав, і юрба величenna,
Мов життя на той час запитала;
Прислухалась юрба нечисленна,
Що та пісня дивна гомоніла:

«Мені чоло сьогодні квітчає
Сей почесний лавровий вінець,

Я схиляюсь, бо слава вінчає,—
Йй-же клониться кожний співець,

Славо, горда та пишна царице!
Хоч схилюв своє чоло співець,
Та не вірить тобі, чарівнице,
Як зрадливому морю плавець.

Не для слави,—для вас, мої браття,
Я свій скарб найдорожчий ховав,
Він чистіший, ніж ясне багаття,
І не легко його я придбав.

Скільки сліз було гірких пролито,
Їх лічив тільки місяць ясний.
Скільки муки було пережито,—
Знає те мій садок затинний!

Наче квітка россою умита,
Так мій скарб від тих сліз розцвітав,
Мов калинонька сонцем пригріта,
Від налкого жалю виростав.

Місяць проміням смутним, лагідним
Цілував його, нестив, кохав,—
Але сам своїм серденьком бідним
Я життя тому скарбові дав.

Отже скарб сей, єдиний, що маю,
Я вам, браття, тепер віддаю,
Вам і рідному, любому краю,—
То ж прийміте ви пісню мою.

Недомовлені гіркі жалі
В рідній пісні почув я колись,
Бачив тихії слюзи печалі,
Що мов перли котились-плились.

Тії сльози, ті перли яснії
Невже внали у серце моє,
Бо ще й досі на сльози сумнії
Пісня з серця мого устає.

Коли співи мої жалібнії
Знову викличуть сльози чії,
Та над скарби усі дорогії
Надгорода то буде мені.

Я шукаю тії надгороди,
Я за нею подався у світ,
Більш, ніж лаври та гомін догоди,
Мені скаже той тихий привіт.

Знайте, браття, хто пісні смутної
Вислухати від мене прийде,
Не забуде він пісні дивної,—
Вона в серце йому западе...

Як умру я, імення славутиє
Хутко з пам'яті зникне усім,—
Хутко-хутко усе «незабутнє»
Забувається в світі отсім!

Але поки ще буде на світі
Хоч єдина людина сумна,
Доти буде між людьми бреніти
Моя пісня смутна-голосна.

Довго ширими сими словами
До людей промовлятиму я;
Я загину,—та довго між вами
Гомонітиме пісня моя!».

РОБЕРТ БРЮС, КОРОЛЬ ШОТЛАНДСЬКИЙ.

Екзотизм сюжету, найхарактерніша риса творчості Лесі Українки, може, при вживанні відповідного методу дослід, поповнити брак матеріалу, що так гостро відчувають усі, хто цікавився життям і діяльністю поетеси. І справді, знаходження джерел і констатування тих змін, яким вони підпали під час їх опрацювання, може подати чималий матеріал для в'яснення начитанности письменниці, способів її творчості й тих ідей, якими вона захоплювалась.

Ми й будемо додержуючись цієї методи, розглядати поему, якої заголовком є ймення славетного борця за незалежність Шотландії—Роберта Брюса.

Склавшись у IX ст. з самостійних раніш держав піктів і скотів, Шотландія в XI ст. розширила свою територію до теперішніх розмірів і прийшла в стичку з Англією.

Наприкінці XIII ст. і в першій третині XIV ст. боротьба двох держав набула надзвичайно упертого характеру. Коли 1290 р. вмерла Маргарета, онука шотландського короля Олександра III, що єдина мала право на шотландський престол після смерті свого діда, англійський король Едвард I, який уже раніш задумав підгорнути Шотландію під англійську корону, почав втручатися в справи цієї країни, примусив визнати себе „зверхнім лордом Шотландії“ та з багатьох претендентів—серед них був і дід Роберта Брюса—визнав законним головою Шотландії Бедіоля, який присягнув йому на вірність, як васал, і коронувався в Сконі. Але втручання Едварда в шотландські справи примусили Бедіоля шукати союзу з Францією, яка тоді воювала з англійцями. Довідав-

лись про це, Едвард почав пљондрувати Шотландію й, між
іншим, спалив місто Бервік і повбивав його мешкандів. Тоді
шотландські барони стали зрікатися союзу з Францією й при-
сягати на вірність Англії. Усунувши Беліюля, Едвард призна-
чив трьох англійців керівниками Шотландії. Але їхні невдачі
розпорядження, роздача землі англійським баронам і розмі-
щення скрізь у країні англійських залог спричинились до
народного повстання, на чолі якого став Воллес (Wallace).
Його успіхи заохотили баронів виступити на оборону рідного
краю. Але коли вони опинились перед англійським військом
(під Ірвінгом), між ними почались чвари, і вони визнали себе
підданими Едварда. Тим часом Воллес з великим успіхом
продовжував боротьбу. Наслідком цього було те, що, коли
Едвард скликав парламент у Йорці (1298 р.), жодний з шот-
ландських баронів не приїхав туди. Але того ж року Едвард
розбив повстанців. Воллеса було видано Едвардові, який звелів
його четвертувати. Здавалося, що англійці остаточно скорили
Шотландію; Едвард навіть розробив для неї новий план ке-
рування—треба зазначити, дуже сприятливий—але шотландці
не хотіли вже нічого приймати від англійців: події останніх
років викликали народню ненависть проти Едварда. У цей
час і виступив, як герой-визвольник, Роберт Брюс, правнук
дочки шотландського короля Давида I (1123—53). 1306 р. він
забив у канцлії миноритів Джона Коміна, прихильника Англії,
за що його було відлучено від церкви. (Пізніше він обіцяв
піти у Палестину, щоб замолюти свій гріх, але виконати це
йому ніколи не довелося). Незабаром він коронувався в Сконі
на шотландського короля. Того ж року англійці двічі розбили
його невеличке військо, і він мусів тікати, ховатися й зиму-
вати на острові Ратліні, поблизу північного берега Ірландії.
Повернувшись весною, він відняв у англійців графство Кар-
рик, що раніш йому належало, при чому йому допомагали
брат Едвард і Джеймс-Дуглас. Тим часом король Едвард I,
який на чолі великого війська йшов роздавити опір Шотландії,
вмер. Його місце заступив Едвард II, його син, нездатна лю-
дина. Неплјондрувавши країну, він без успіху повернувся
додому. Постійні чвари з духовенством і баронами не дали
йому змоги звернути увагу на шотландські справи, а Брюс,

що його підтримували духовенство й барони, поступово витискував англійців з Шотландії і в 1613 р. заволодів усією країною. Тільки фортеця Стірлінг, яку обложив Едвард, брат Брюса, була в руках англійців. Туди прийшов англійський король на чолі величезного війська. Бачучи горду самовпевненість Едварда, англійці провели ніч перед боєм у гучній веселості, а шотландці—в тихій молитві. Другого дня шотландці розбили під Баннокберном своїх ворогів (1314 р.)—ця перемога вважається за найславнішу в їхній історії. Тепер Брюс став головою Шотландії: парламент у Кембускенеті (1314 р.) виніс постанову конфіскувати майно тих, хто не визнавав Брюса, а збори в Ейрі (1315) затвердили престол за його родом. Після цього Роберт поставив собі на меті добитися визнання незалежності Шотландії. Не вважаючи на постійні поразки, Едвард II не погоджувався на це. Тоді національні збори в Арброті (1320 р.) вирішили звернутись за допомогою до папи. В листі, який вони склали, зазначалось, між іншим, що шотландці мають законного короля, з яким на чолі вони боротимуться проти всіх ворогів; але, коли б він задумав підгорнути їх під Англію, вони відмовляться слухати його. 1327 р. Едварда II було усунуто з престолу, а його син Едвард III підписав у Нортемптові договір, яким Шотландія визнавалась незалежною державою (1328 р.)¹.

Ця боротьба шотландців найшла незабаром відгук у письменстві. 1376 р. абердинський архидиякон Джон Барбур (John Barbour) склав шотландською книжною мовою² велику (в 20 книжках) поему «Bruse», де він описує події 1286—1335 р. Він поставив собі мету—дати правдиву історію короля Роберта I, але щирий патріотизм автора та його земляків-свідків

¹ P. Hume Brown, *History of Scotland*, vol. I. Cambridge 1899, p. 30—169; *Dictionary of national Biography*, ed. by Leslie Stephen, vol. VII, London 1880, p. 117—129.

² Шотландська книжна мова існувала з XIV до початку XVII ст., коли знову спустилася на ступінь одного з англ. діалектів.

і різноманітність джерел, серед яких були й народні оповідання—можливо, й пісні—спричинились до того, що «Bruce» скидається більш на історичну поему.

Твір абердинського архидиякона, як джерело, використав відомий англійський письменник, основоположник історичного роману, Вальтер Скотт між иншим в своєму *The Lord of the Isles* (Лорд островів)—1814 р. (порівн. передмову автора). Це вже справжня історична поема: в оповідь про головні подвиги Роберта Брюса од його повернення з о. Ратліна до бою під Баннокберном (1307—1314 р.) вплетена історія кохання Едити Лорн і Рональда, лорда островів.

Нарешті треба зазначити, що найталановитіший шотландський лірик, щирий патріот Роберт Бернс, згадавши в зв'язку з боротьбою французьких республіканців героїчну боротьбу шотландців за волю, написав 1793 р. рідним діалектом невеличку оду *Bruce to his men at Bannockburn* (Брюс до своїх людей під Баннокберном), що в другій редакції має заголовок: *Bannockburn. Robert Bruce's address to his army* (Баннокберн. Відозви Р. Брюса до війська). Це є енергійний заклик до бою за волю з Едвардом, що несе шотландцям кайдани.

Великої поеми Барбура Лєся Українка напевно не читала: вона була їй неприступна своєю мовою. Але зміст окремих епізодів міг бути відомим письменниці, наприкл., з приміток В. Скотта до його творів: *The Lord of the Isles* і *The Castle Dangerous*.

Що-до поеми «Лорд Островів», то її наша поетеса не могла не знати¹. Про це свідчить широка начитаність Лєсі Українки в західній літературі—особливо, лицарській², а та-

¹ Але тільки в перекладі—російському (порівн. «Владѣтель Острововъ» Вальтера Скотта, М. 1827), німецькому або французькому, бо під час складання «Р. Брюса» (1893 р.) Л. Українка знала французьку й німецьку мови, а англійською ще не володіла остільки, щоб читати В. Скотта в оригіналі; порівн. Старицька Черняхівська, Хвилини Життя Л. У. в «Літ.-Наук. Вістн.» 1913, жовт.-груд., стор. 19—30.

² Ibid., стор. 14; Драй-Хмара, Лєся Українка, 1926, стор. 13—14.

кож де-які подробиці змісту: у В. Скотта Брюса названо *thrice vanquish'd* (р. 288)¹, а в Лесі Українки він тричі терпить поразку (стор. 65); перед останнім боєм в англійським війську лунав, як воно було справді (див. стор. 83), і як читаємо в «Лорді Островів», *the cry of wassail revelry* (крик п'яного бенкету, р. 370), і в українській поемі, перед тією ж битвою.

Англійські лицарі собі
пісень гучних співають (стор. 71).

Також нагадують про Вальтер Скотта окремі вирази, що скидаються на ремінісценції: *To arms, to arms!* (р. 379)—До зброї всі! До зброї! (стор. 69); *For Scotland, liberty and life* (р. 377).

— За волю, за рідну країну (стор. 65).

У примітці В. Скотта до VI пісні «Лорда Островів» згадується вищезазначений вірш Бернса. Це її могло звернути увагу Л. Українки на нього: вона його прочитала—теж в якомусь перекладі (наприкл., франц., порівн. *Larousse, Grand Dictionnaire Universel du XIX siècle, t. VII, Paris, p. 1330*)—бо заклики до боротьби з англійцями в «Р. Брюсі» взагалі скидаються на оду шотландського лірника; порівн. особливо:

Wha for Scotland's king and law
Freedom's sword will strongly draw,
Freeman stand, or freeman fa'
Let him follow me!²

Хто волі ще не відцуравсь,
Нехай іде до бою.
Хто пам'ята про славу й честь,—
До зброї! хто за мною? (стор. 69).

Але в творі української письменниці зазначені такі факти, яких немає ні у В. Скотт, ні в Бернса, а саме: повстання

¹ Sir Walter Scott, *The complete poetical and dramatic works*, vol. II, New York 1885.

² R. Burns. *The poetical Works*, vol. II, New York, Th. Snox, p. 172: «Хто за шотландського короля й закон хоче сміло оголити мечя волі, залишитись вільною людиною або зробитись нею, хай іде за мною».

шотландців до виступу Брюса, його перебування в Ірландії (за історією—на о. Ратліні, поблизу Ірландії) й умови, які ставлять селяни обраному на короля Брюсові—вони дуже нагадують листа до папи зборів в Арброті: в поемі селяни, а в листі—збори обіцяли битися з ворогами на чолі з королем і відмовлялись слухатись його, коли б він захотів їх підгорнути під Англію. Коли до цього додати, що наша письменниця викладає всі ці події в історичній послідовності, яку не можна уловити, читаючи В. Скотта, то доводиться визнати, що вона згадано знала історію Шотландії кінця XIII і першої третини XIV ст.—принаймні їй були відомі факти, що ми їх зазначили спочатку¹.

Твір Л. Українки характеризується, порівнюючи з історією й поетичними джерелами, скороченнями й спрощеннями: з численних історичних діячів залишилися тільки Брюс та Едвард (в особі якого сполучено 3 англійських королі: Едвард I, II і III), з фактів—лише найголовніші: поразки повсталих шотландців, а потім—Брюса, його перебування в Ірландії, його повернення, перемога, обрання на короля й умови селянства; дуже складні події, що тяглися довгими роками, зведено до коротеньких епізодів (повстання шотландців, поразка Брюса, його перемога) і ефектових, але малоправдоподібних й іноді наївних сцен (зрада шотланд. лицарів, обрання Брюса й читання умов селянством). Через це страчено типовість доби, країни й подій: середньовіччя характеризується тільки участю лицарів, спомином про хрестоносців і, до деякої міри, підневільним станом селянства, шотландці—вольнолюбством, а заздалегідь предбачений величезний бій під Баннокберном перевернувся на несподіваний напад шотландців на невеличкий англійський загін.

¹ Правда, історичний Р. Брюс коронувався спочатку своєю кар'єри, а в укр. поемі—здобувши волю рідному краю: ефектовніше, щоб народний герой прийняв корону з рук народу; постанови парламенту 1314 р. і зборів в Ейрі 1315 р. давали історичний ґрунт для такої зміни.

Всі ці спрощення й скорочення свідчать про те, що наша письменниця поставилась до історії шотландського визволення цілком вільно, як до народного або мандрівного сюжету (не даремне вона вставила в свою поему фантастичний епізод з павуком): вона бачила в цій історії лише зручний матеріал для втілення своїх думок і все, що не наближало її до цього, вона скоротила, спростила, а то й відкинула.

Що ж це за думки?

Цього можна дізнатися, звернувши увагу на перенначування історичних фактів у творі Л. Українки.

Історія не знає ні остаточного переходу всього шотландського лицарства до Едварда, ні рішучої ролі селянства в звільненні рідного краю, а в українській поемі ми читаємо, що коли англійський король пообіцяв лицарям волю й маєтки, «додолю впали корогви, і «шотландське лицарство здалось», тому то Брюс і каже:

«Нема в нас лицарства, нема в нас панів,
вони вже англійські піддані»;

і селянство з Брюсом на чолі визволяє країну, обирає й коронує його в Единбурзі (всупереч історії), і ставить йому умови—а в національних зборах в Арброті, яких листа використала тут письменниця, селянство не брало участі.

Що ж спричинилося до таких змін історичних фактів до такого висовування наперед селянства?—Очевидячки, думки про долю й про роль українського селянства, яке теж боролось колись за волю, теж залишилось без панів, що перейшли до чужої культури, яке після цього теж стало єдиним представником рідного краю. Можливо, що й справді в поемі відбилися думи й навіть слова Драгоманова¹, який мав такий вплив на Л. Українку: «Наша Україна... не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне од природи мужицтво»... «Скрізь наші люди зостались майже тільки мужики»².

¹ Порівн. Музичка, Леся Українка, 1925, стор. 34.

² Громада, українська збірка, впорядкована М. Драгомановим, № 1, Переднє слово до Громади, Genève 1877, стор. 53, 36.

Чого-ж треба вільному селянству? Відповідь на це дає та «промова», що «прочитав» представник «від люду всього» коронованому Брюсові. «Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу», то «ми готові тобі і країні послужити мечем і щитом», говорить в промові (яка цим наближається до вищезазначеного листа зборів в Арброті): «А коли ти короні англійській віддаси королівство своє... ми тебе розвінчаєм... і проти тебе повстанемо». Збори в Арброті загрожували за це тільки відмовитися слухатись короля. Ця зміна ясно свідчить, що наша письменниця вважала підгорнення країни чужій державі найбільшою провинною з боку короля. Чому так? Відповідь на це знаходимо в обідянці Едварда шотландським лідарям: «Люд простий має нам платити податки й десятини,—а лідар буде вільний пан своєї батьківщини» (стор. 62) і в промові Брюса до полонених англійців: «Збирахай в Англії Едвард податки й десятини, а всяк шотландець вільний пан своєї батьківщини» (стор. 62). Ясно, що підгорнення тягне за собою не тільки втрату волі, а й економічне поневолення: за самостійности країни селяни «боронити потраплять» свої права навіть тоді, коли й король «продаватиме люд свій панам». Цілком зрозуміло, що шотландці відмовляються йти за королем, коли б він, забувши «про справу чести й волі народу свого», захотів прилучити до себе «багатіші землі»: вільні самі, вони не хочуть поневолення інших людей. Отже воля селянства, його незалежність не тільки політична, а й економічна, як наслідок самостійности батьківщини, є те, що хочуть забезпечити собі піддані Брюса.

І тут доводиться констатувати вплив Драгоманова, який писав у «Передньому слові до Громади (стор. 41): «Громада мусить бути *спільною вільних осіб*. От діяти до того, щоб спілки людські... складались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства,—це й єсть та *ціль*, до котрої добиваються люди... *своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей вільних*».

Взявши для свого «Роберта Брюса» сюжет з чужої давньої історії і вклавши в нього думи про сучасне українське се-

ялиство, Л. Українка мусіла далеко ухилитися від історичного ґрунту, а проте могла висловити свої думки лише в загальній формі й не зовсім ясно. Тому то її твір не можна вважати за вдалий з історичного боку. Тим часом він захоплює читача, бо він є гімн молодой поетеси волі, велику вагу якої в житті селянства—та й всього людства—вона ясно почувала.

З принципів трьох найкращій
Єсть принцип *liberté*¹.

І. Шаровольський.

¹ Недруковані листи Л. У. в «Червоном Шляху» 1923 р. кн. 8, стор. 247.

РОБЕРТ БРЮС, КОРОЛЬ ШОТЛАНДСЬКИЙ.

(Посвята дядькові М. Драгоманову).

З а с п і в.

Спогадаймо давнюю давнину,
Спогадаймо повість незабутню
Про далеку вільную країну,
Про стару Шотландію славутню.

Давня повість! і на байку схожа, —
Є в ній певні справи, єсть і мрії,
Але-ж правда, наче зірка гожа,
Сипле скрізь проміння золотії.

Правда нам світитиме крізь хмари,
Ми ж далеко думкою полинем,
Ми поглянем на військові чвари,
В давній славі спогадом поринем.

I.

Вже буде літ п'ятсот тому, —
На край шотландський вільний
Війною йшов король Едвард,
Англійський владар сильний.

Зібрав він лицарів своїх,
Все горде пишне панство,
Щоб то шотландський вільний люд
Забрати у підданство.

По всій Шотландії йде гук
Луною голосною:
«До зброї, браття! ось іде
Король Едвард війною!

Гей, миле браття! чи у нас
Ясної зброї мало?
Хіба в Шотландській стороні
Вже лицарів не стало?»

Лицарство йде, земля гуде;
Зійшлись ворожі лави...
Багато буде сього дня
Кривавої забави.

Блищать списи, бренчать мечі
І шоломи яснії,
Лукають люто вояки,
Ржуть коні воронії.

Воюють день, воюють два,
На третій день,—ой горе!
Шотландці крикнули: «Біда!
Король Едвард нас боре!»

Англійське військо б'є-січе,
Англійська зброя сяє;
Шотландська зброя опада,
Лицарство зникає.

Аж тут король Едвард спинивсь
І сурма забреніла,
Знялась над військом короґва,
Та не барвиста—біла.

Всі стали тихо, всяк свій спис
Додолу похиляє,

Гука герольд: «Король Едвард
Шотландців призволяє

Лихую зваду залишить,
Спокій вернути краю,
Прийти до згоди без війни
По-братньому звичаю.

Так каже наш король: хто з вас
Погодиться зо мною,
Той і маєтками й людьми
Владітиме в спокою.

Люд простий має нам платить
Податки й десятини,—
А лицар буде вільний пан
Своєї батьківщини.

Всяк лицар має з королем
Ходити у походи,
За те він матиме собі
І ласку й надгороди».

Додолу впали корогви,
Весь гурт шотландський панський
Враз крикнув: «Згода! хай живе
Едвард, король шотландський!»

Шотландське лицарство здалось,
Але один zostався
При зброї лицар молодий,—
Робертом Брюсом звався.

Едварду глянув він в лице,
Мов кинув блискавицю,
Здійняв і кинув ворогам
Залізну рукавицю.

Потім остроги дав коню,
Кінь вороненький звився,
Промчав у гори, мов стріла,
В міжгір'ї темнім скрився.

II.

Поїхав Роберт по шотландській землі
Здіймати народнє повстання,
Гонців розіслав він по всій стороні
Скликати селян на зібрання.

Коли на широкій долині між гір
Зібралась великая рада,
Роберт тоді вийшов до люду й сказав:
«Шотландці! вчинилася зрада!

Нема в нас лицарства, нема в нас панів,
Вони вже англійські піддані;
Та є ще в країні шотландський народ,
Не звик він носити кайдани!

Повстаньмо тепера усі як один
За діло братерськеє спільне!
Розкуймо на зброю плуги! Що орать,
Коли наше поле не вільне?»

Тут всі зашуміли, мов хвилі морські:
«Ходімо, здобудемо волі,
Або наші голови вільні, буйні
Складемо на нашому полі!»

І там на широкій долині між гір
Селяни всі табором стали,
Палили багаття вони цілу ніч,
Все ясную зброю кували.

На ранок узброєне військо було;
Кому-ж не дісталося зброї,

Тому не забракло сокири, коси,
Та в грудях одваги міцної.

Те військо не мало ясних корогов,
Ні панцирів срібних коштовних,
На простих селянських щитах не було
Девізів гучних красномовних.

У цілого війська девіз був один:
«За волю, за рідну країну!»
Хоч слів тих ніхто на щиті не носив,
Та в серці носив до загибуні.

І так вони вийшли напротив панів,
Роберт їх провадив до бою;
Ні одного лицаря окрім його
Не мали шотландці з собою.

Шотландське лицарство усе перейшло
Служити в англійському війську,
Пішло боронити мечем і щитом
Корону і владу англійську.

В нещасну годину шотландський народ
Кував свою ясну зброю:
У першому бою розбиті були,
Багато лягло головою.

Удруге зішлись—недоля тяжка!
Знов військо шотландське розбите.
Ударили втретє—знов поле кругом
Все трупом шотландським укрите.

Мідна була сила потужних панів
І ватаги мудрі знайшлися,
Ні в гори завести, ні в недри загнать
Обачні пани не далися.

Широкі долини, розлогі лани
Шість раз були кров'ю політі,
Шість раз пролунав по Шотландії крик:
«Шотландці, шотландці розбиті!»

Ні зброї вони, ні своїх корогов
Едварду до ніг не зложили,
Та волю й країну свою боронить—
Не стало селянської сили.

Одні полягли, а другі розійшлись,
Пішли своє поле орати.
Без війська, без слави zostався Роберт.
Що ж має тепер він почати?

Чи має піти, як шотландські пани,
Едвардові зброю віддати,
Зостатись отут в подоланій землі
Останнього сорому ждати?

Ні, краще не бачить того і не чуть,
Як гинути буде країна...
«Прощай, моя рідна країно! прости
Свого безталанного сина.

Хотів би я вільною бачить тебе,
Але не судилося теє...
Далеко тепер на чужих берегах
Поляжу за діло святеє».

Так мовив Роберт і подався він геть
На берег убогий ірландський,
Він думав повік не вертатися знов
У край безталанний шотландський.

В Ірландію мався прибути корабель,
Що лицарів віз в Палестину,

На ньому од'їхати хтів і Роберт
У тую далеку чужину.

Укупі з одважним лицарством бажав
Піти у хрестовім поході,
Щоб ділу святому останнім життям
І силою стати в пригоді.

III.

На безлюдному березі моря
Одинока хатина стоїть,
В тій хатині рибальській убогій
Збройний лицар самотній сидить.

То Роберт. Він в вікно поглядає,
Чи не мріють оті кораблі,
Що везуть хрестоносців одважних
На війну до святої землі.

Ні, не видно нічого на морі,
Не біліють вітрила ясні.
Грає вільне широкеє море,
Гомонять його хвилі гучні.

Та Робертові сумно дивитись
На те море веселе, буйне,
Як згадає він рідну країну,
Затремтить його серце сумне.

І Роберт, од вікна одступивши,
Ліг на лаву і погляд підвів
На потріскану стелю; на стелі
Павутиння павук собі плів.

І знечев'я Роберт задивився
На роботу того павука;

Лицар бачив, як прялась помалу
Тая нитка тендітна, тонка,

Як павук по тій нитці спускався,
Розколихувавсь потім на ній,
Щоб її до стіни причепити,
Далі невід розкинути свій.

Що гойднеться, то нитка й порветься,
І додолу павук упаде,
Але зараз же злазить угору
І нову собі нитку приде.

Так шість раз той павук обривався,
І шість раз він на стелю злізав,
Але всьоме таки удержався
Й до стіни свою нитку прип'яв.

Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук,
І гукнув: «Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук!?»

IV.

Ой, то ж не сокіл винозір
Злетів з гори в долину,—
То прилетів юнак Роберт
У рідную країну.

Він на коневі воронім
По краю пробігає,
В останній раз шотландський люд
До бою він скликає:

«До зброї всі! чи ще живе
Міцна одвага ваша?

За волю згинуть ми клялись,
А де ж присяга наша?

Хто волі ще не відцуравсь,
Нехай іде до бою!
Хто пам'ята про славу й честь,—
До зброї! хто за мною?»

Не згас, не згас шотландський дух,
Шотландія повстане!
У сьомий раз, як в перший раз,
Зібралися селяни.

Король Едвард не сподівався
Шотландського повстання,
Його лицарство розійшлося
Уже на спочивання.

Зосталась тільки поки що
Мала частина війська,
Безпечна й смілива була
Залога та англійська.

Все розмовляють вояки,
Які з війни достатки,
Які в Шотландії король
Збиратиме податки.

Серед англійських вояків
Сидять пани шотландські;
Тепер король їм знов вернув
Права й маєтки панські.

То ж завтра кожний з них піде
До рідної оселі,—
Чого ж сидять вони такі
Смутні та невеселі?

Того, що душу їм гризе
І сором і досада,—
Здається їм, що все кругом
Гукає: «зрада, зрада!..»

Англійські-ж лицарі собі
Пісень гучних співають,
І так бадьоро на списках
Їх короговки мають.

Селяни тихо підійшли
До війська за горою,
З'явились, наче з-під землі,
І вдарили до бою.

Все зашуміло, загуло,
Мов буря-хуртовина,
Роберт літа на воронім,
Неначе громовина.

Ох, лютий бій, останній бій,—
Щаслив, хто переможе!..
Англійці в розпачі, кричать:
«Рятуй нас, милий Боже!»

До них з границі поспіша
Від короля підмога,
Її стріча шотландський крик;
«Ні, наша перемога!»

Підмога сильна надійшла,
Але шкода,—вже пізно!
Женуть шотландці ворогів,
Гукають вслід їм грізно:

«Не доведеться більше вам
Ламать чужої волі!

Коли життя вам дороге,—
Кладіте зброю долі!»

Шотландське військо зайняло
Англійців під горою,
Нема рятунку їм, нема,—
Складають долі зброю.

Тоді з громади виступа
Роберт і промовляє:
«Отак тепер шотландський люд
Англійцям об'являє:

Наш край віддавна вільним був,
Таким повік він буде;
Ви бачили, як прав своїх
Боронять наші люди.

Збира хай в Англії Едвард
Податки й десятини,
А всяк шотландець вільний пан
Своєї батьківщини.

Селянам нашим байдуже
Про ласку й надгороди,
Вони не підуть з королем
За лицарством в походи.

Тепер я вашу зброю всю
У закладі лишаю,
А вас додому відпущу
По-братньому звичаю.

Ідіть, Едвардові скажіть,
Як чули по сій мові.
Коли не згодиться на мир,—
Ми знов у бій готові».

Англійці мовчки одійшли
Без корогів, без зброї;
Без радощів пішли вони
Геть до землі рідної.

І як в долину вже зійшли,
Оглянулись на гору,
Роберта вгляділи вони
Серед сільського збору.

Укрита людом там була
Уся гора зелена,
А вище всіх стояв Роберт,
У ніг його знамена.

Лежала й зброя вся ота,
Що на війні забрали,
Шотландська зброя й корогви
Навколо нього сiali.

Роберт неначе річ держав,
Змагався, боронився,
Зняв потім ясний свій шолом
І людові вклонився.

Англійці чули, як гукнув
Увесь той гурт селянський:
«Хвала і честь! нехай живе
Роберт, король шотландський!»

V.

Так Роберт за снагу та одвагу
Королем у Шотландії став,
В Едінбургу, преславному місті,
Привселюдно корону прийняв.

Урочиста одирава скінчилась,
Вийшов з церкви король на майдан,

Люд гукає: «Робертові слава!
Хай живе! він до віку наш пан!»

Коли се, раптом стихло гукання,
І весь люд мов чекає чого.
З юрби виступив гурт невеликий,
То обрані від люду всього:

З них один наперед виступає,
Короля він поклоном віта,
Поглядає навколо по людях
І таку промову чита:

«З ласки Бога й народа обраний
Наш королю! вітаєм тебе!
Ми підданими влади твоєї
Признаємо охоче себе.

Коли ти боронитимеш волю
Й самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем
І любити, як друга свого.

Ти кликнеш на війну, ми зберемось
Під твою корогву всі гуртом,
Ми готові тобі і країні
Послужити мечем і щитом.

Та коли ти забудеш про справу
Чести й волі народу свого,
Схочеш інші, багатшії землі
Прилучити до панства твого,

Ми не підем тоді за тобою,
Щоб чужого добра здобувать,
Нам не тісно у рідній країні,
Нам не треба в чужу мандрувать!

Коли ти серед панських розкошів
Продаватимеш люд свій панам,
Ми сами боронити потрапим
Ті права, що належаться нам.

А коли ти англійській короні
Віддаси королівство своє,—
Знай, що в ту ганебну годину
Пропаде й панування твоє.

Ми тебе королем увінчали,
Ми тебе й розвінчаєм сами,
І коли проти нас ти повстанеш,
Проти тебе повстанемо ми.

Дай нам, Боже, радіти до віку,
Що обрали тебе в королі,
Хай цвіте при тобі та пишає
Вільна воля в шотландській землі!»

«Дай то, Боже!»—Роберт їм відмовив:—
«Буду знати, на що я їду,
Дай нам Боже до віку прожити
В ширій згоді, у добрім ладу!»

VI.

Щира згода, добрий лад зістався,
Не зламав Роберт свого слова.
Не пропала, не пішла по вітру
Та громадська чесна умова.

Дивувались на шотландську волю
І сторонні чужії люди,
Всі казали: «Поки світа сонця
У ярмі шотландський люд не буде!»

Не пригас і не пропав ніколи
Вільний дух в шотландському народі,

Стала вільна сторона шотландська
Навіть давнім ворогам в пригоді.

Як пізніш англійці і шотландці
Поєднались в спільную державу,
То англійці вчились у шотландців,
Як любити волю, честь і славу.

І за те хвала Роберту Брюсу,—
Він борцем за рідний край з'явився.
Так! одваги та завзяття в праці
Він в малого павука навчився.

Він здобув собі велику славу,
І не вмере та слава не поляже,
В пісні, в слові буде вічно жити
І про себе світові розкаже.

1893.

ДАВНЯ КАЗКА.

З поем Лесі Українки першої половини її творчості за найкращу, найбільш вдалу та витриману в певному виразному стилі треба вважати поему року 1893-го—«Давня Казка». В цій poemі є одна велика хиба—її розтягненість (на що вже вказав М. Зеров, Л. Українка, К. 1924, стор. 25); але це є хиба, що властива всій першій половині Лесиної творчості. Тільки невеличка частина стислих елегій першої половини творчості не має цієї органічної для майже кожного молодого поета хиби.

Мимо цієї хиби, «Давня Казка» є визначний стан в поетичній творчості Лесі Українки так з боку стилю, форми, як ще в значно більшій мірі—з боку її ідеології, змісту. В «Давній Казці» вже повно й закінчено відбився, вилився той погляд Лесин на покликання, на завдання поетове, що вона його шукала в кількох ранішніх поезіях і що після «Давньої Казки» став у пізніших її творах для неї основним, типовим та викінченим.

Стиль цієї поеми типово гайнівський: гайнівська проста й невимушена лексика, гайнівський, може не такий злосливий, як у німецького поета, гумор; типовий гайнівський віршовий ритм—чотирьохстопового хорею з де якою вільністю щодо чергування хореїчних наголосів—ритм співучий і разом майже іронічний. Цей ритм на протязі всієї поеми витримано поеткою точно й майстерно. З романтичних засобів стильових звертають на себе увагу майстерні та яскраві повторення, як засоби емоційного зміцнення:

- 1) Десять колись, в якійсь країні (двічі на початку);
- 2) Ви скажіть йому від мене...
Ви скажіть, що він у мене...
Ви скажіть своєму пану...

- Ви скажіть, що я не хочу...
Ви скажіть цьому зухвальцю...
Ви скажіть своєму пану...
3) Не поет, у кого думки...
Не поет, хто забуває...
4) Та залишилися на світі...
Та залишився по Бертольд...

Проте всі численні діалоги розгорнуто просто й реалістично, надзвичайно характерно. Хиба розтигненості поеми відчувається якось тільки після закінчення її читання; під час читання міцний і дзвінкий вірш, яскрава, типова лексика ніби держать читача в належній увазі до розвитку дії в творі.

Коротенький іронічний пролог до поеми є поданий на традиційну «проложну» тему казки: «буду казати про старе, але ж все таки послухайте»—з наївним у національному дусі закінченням:

А мені, коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

Поему-казку розподілено на чотири розділи, і, справді, вона складається з чотирьох окремих епізодів: епізод на полюванні в лісі; епізод з серенадою для Ізидори; епізод на війні під час облоги; епізод—«Бертольд вдома» з додатком до нього «моралі» казки. «Мораль» казки полягає, по-перше, в тому, що поетового

...прудкого слова
Не затримає темниці,
Полетить воно по світі,
Наче тая вольна птиця...

а, по друге,—в саркастично-песимістичній думці, що—

І тепер нащадки графські
Тюрми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

В усіх працях про творчість Лесі Українки не раз зазначалося, що нашої поетці властива є особлива, виняткова

увага до ролі поета в громадському житті, до того боку поетичної творчості, що він завжди, хочете—не хочете, з'являється «утилітарним». Для української поезії ця тема в творчості Лесі Українки зовсім не була новиною. Такі попередники Лесині, як Шевченко та Куліш, та такі сучасники її, як Старийцький та Франко, не раз більш чи менш близько підходили до цієї пекучої для самоусвідомлення поетового теми. Але треба визнати, що ні один з названих зараз першорядних наших поетів не підходив так часто до теми цієї і не шукав багато разів так напружено на неї остаточної відповіді, як це ми бачимо в творчості Лесі Українки. Тільки Леся Українка знайшла в своїй «Давній Казці» та особливо в своїх пізніших на цю ж тему ліричних віршах (таких, наприклад, як цикл поезій «Ритми» 1901 року) точне її глибоке визначення громадської ролі поета,—при чому зовсім не спрощувала, не вульгаризувала її, а залишалась при розумінні поезії, як якогось високого і несвідомого «безумства».

Поет Лесі Українки знає, що

...як рими повтікають,
То мені їх не завернеш!

Разом з тим поетові Лесі Українки належить увесь світ:

Бачиш ти—одя діброва,
Поле, небо, синє море,
То моє багатство-панство
І розкішне і просторе.
При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний...

Вона певна, що для думок поетових—

...нема на світі
Ні застави, ні границі.

Вона певна, що поетова убійча іронія чи поетовий високий, героїчний заклик мають силу, щоб примусити гукнути військо:

Ой, готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!

Нарешті, Леся Українка виразно дає собі відчит у тому, як ставиться до поета, як використовує «безумство» поетове його соціальне оточення, оті «замовці» поетові, наявності яких він так часто й не знає, не відчуває. Коли Бертольдіві «потрібна» серенада для Ізидори, то справжній поет просто-душно, простоширо робить і дарує серенаду. Коли війську потрібний заклик до бою, до перемоги, то поет так само простоширо подає його. Але коли поет в ім'я правди й свободи повстає в своїй творчості проти гніту й експлуатації, то те саме «соціальне оточення», що його виразником поет був і що йому він вірно, майже несвідомо, стихійно служив, ховає його за мурів тюрми, реальної чи алегоричної.

Леся Українка добре впевнена в тому, що—

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золоті тонкі сіті.
Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани.

Тут в казкових образах, в романтичній формі, такій типовій і властивій для Лесі Українки, висловлена постійна, уперта думка поетки про правду і волю містецтва, про велике соціальне значення справжнього мистецького твору, про майбутню велику перемогу мистецького слова над «соромними» ділами життя:

Проти діла соромного
Виступає слово праве—
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве.
А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

Отже, в поемі-казці «Давня Казка» Леся Українка в низці художніх образів розгортає, свій погляд на значення поезії в житті, на роль поета в громаді, на конкретні взає-

мовідносини поета з життям, з тим «соціяльним оточенням», що йому поет свідомо чи несвідомо служить. На цю складну проблему людство досі має кілька протилежних поглядів. Основна протилежність—одна. Гадають ідеалісти, що поезія є тайна, «дар божий», що поет є цілком вільний від впливів свого особистого життя, свого соціяльного оточення, що поет—володар, посідач незнаних ніким ще тайн, тайних мудрощів, що він є, як це найчастіш образно висловлюється—«пророк», що приносить у життя нові, незнані ідеї та ідеали, веде за собою людство на нові, невідомі шляхи. Це ідеалістичне, містичне розуміння справи було знайоме і Лесі Українці. Ми знайдемо в її молодій ліриці низку виразів про поета—пророка, що наближаються до наведеного розуміння поезії та справи поета. В цьому немає нічого дивного. Леся Українка свій життєвий світогляд літературний вироблювала на ерудиції в світовий поезії—і переважно поезії ідеалістичній, романтичній. Типові риси романтичного, специфічного розуміння поезії їй в молоді роки якось майже несвідомо, традиційно, трафаретно прищепилися.

Б. Якубський.

ДАВНЯ КАЗКА.

Може б хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За повинками впадати?
Може часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сеє!»

То ж, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені, коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люди;

Десь колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,

Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий,—
От собі—людина божа!

Той співець—та що робити—
Видно правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою і гучною,
Бо розходилась по світі
Стоголосю луною.

І не був поет самотнім,—
До його малої хати
Раз-у-раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тес слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тес
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний,
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як на вєсні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То що-дня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав—не знаю!

Тільки чує—гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долинку вибігає.

Як на те ж лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей!—кричить він,—обережно
Віку збавите людині!»

Ще на щастя не за звіром
Гналася юрба,—спинилась.
А то б може на поета
Не конечне подивилась,

Попереду їхав лицар
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте,—крикнув,—що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда,—поет відмовив,—
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще таке полювання»,
Мовить лицар з гучним сміхом:

«Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом».

«Ей, я лиха не боюся,
З ним почую, з ним і днюю,
Ти втікай, бо я, мось-пане,
На таких, як ти, полюю!»

В мене рими соколята
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий!—
Мовить лицар,—ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці, геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От, спасибі за послугу!—
Мовить наш поет,—несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Они в траві лежать, візьміте».

«Він напевне божевільний»,
Крикнув лицар. «Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість—
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но, їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду,—
Так поет відповідає:—
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрюзі,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський згодовнілий
Весь підбився, утомився,
Де хто ще zostавсь у гаю,
Де-хто вже й з дороги збився.

Геть відбившись від гурту,
Іде лицар в самотині.
Зирк!—поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш!—
Мовив лицар і лапнувся
По кешенях,—ой, небоже,
В дома гроші я забувся».

Усміхнувся поет на те:
«Не турбуйсь за мене, пане,

Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів!—крикнув згорда,—
Бо задам тобі я жарту!»
А поет йому:—«Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти—оця діброва,
Поле, небо, синє море,
То моє багатство-панство
І розкішне і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар : «Боже!
Чоловік сей божевільний»!

«Може быть,—поет відмовив,—
Певне, всі ми в божій волі.
Та я справді маю щастя
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрогне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі!»

Засміявся на теє лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на теє:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевні країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини»...

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну
І на відповідь гуртові
Він заграє, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі
Зачаровані стояли,

А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палили.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II.

Літнім вечером пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

То ж сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує,—хтось підїхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там?»
Невідомого питає.

«Як що злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я», озвався голос,
«Маю справу, пильну дуже».

«Хто ж се я?»—поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владари Бертольда стала.

«Добрий вечір!»—«Добрий вечір».—
Став тут лицар і—ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?»
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався»...

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі поражу?
А проте, доказуй далі,
Може чим тебе розважу».

«Закохався я і гину,—
Каже лицар,—вдень і вночі

Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що-ж?—поет на те говорить:
То за ручку, та й до шлюбу!»
«Ох!—зітхає лицар,—візьме
Инший хтось дівчину люблю!

Під балкон моєї донни
Кожен вечір я прихожу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я провожу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої—не знаю!

Може-б краще їй припали
До сподоби серенади?...
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю,—каже лицар,—
Та не тямлю віршування»...
«Певна річ,—поет говорить,—
То не легке полювання,

А то-б досі вже на лаври
Хто-б схотів, то й був багатий.
Ні,—хімерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш,—мовив лицар,—
Але-ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду,
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в нагороду».
«Ну, на се,—поет відмовив,—
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати».
«Й наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!»...

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольдю,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші,
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-ré-sol...
Далі можеш сам добрати».

«От, спасибі!»—крикнув лицар.
Ще-ж поет не відозвався,

А вже лицар був на дворі.
На коня! і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто,
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі.

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже ледве серенада,
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітки з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та залилася в Бертольда
Квітка з рожі і—надія!

III.

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!...
Зникли в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був де-далі все ясніше,
І що-раз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руді у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі.
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали,
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому,—
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів немов на крилах
І мов сон життя минало.

Та не зчувсь Бертольд, як лихо
Несподіване настало.

Забажалося королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь герольдів
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету,
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружино люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусів
Молодую Ізідору,
У неділю вранці рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнеє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурманське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетри та пустині;
Не один воляк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край ширіш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

Попереду всього війська
Три старшії виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать,—
Три дороги розійшлися,
Розлучились тут найстарші
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же Боже нам!»—«Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,

Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурманський
Міцно так тримавсь за царство,—

Тільки твердо так трималось
Місто гордее, уперте,
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люди,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде; що то буде?!..

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Пристипили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй дур, такий облозі!
Хай їй дур, самій тій славі!
Хай їй дур, тій перемозі!»...

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї...
Бог зна чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі—
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...

Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей,
Кожен з вас тут знать готовий?
Се буде речення мудре:
Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!»
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою,
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що й не встигла ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурманський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoщах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні нагороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане:
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане».

«Де ж він, де?—гукнув Бертольд,—
Що ж він криється між вами?»
«Він не тут, співці говорять,
На війні не був він з нами.

Він залишився, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я цього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому»!..

IV.

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився.
Для пекельного помосту
І Бертольд потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,

Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято,—
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможній!
Він живе в своїм графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусів
Узнавать його за пана.

То ж спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний,
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввів,
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба грошей.

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю,—
Люди мучились як в пеклі,
Пан втішався як у раю.

Пан гуляв у себе в замку,
У ярмі стогнали люди,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилию сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті,
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх сажають,
Та ніщо не помагає,

Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну,—гукнув Бертольд,— то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вохка,
В пана хата на помості;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллється,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що?—кричить Бертольдо,—
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обіззався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловив нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана»...

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана!
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох що-найвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату,
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,

Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись він слухав
Те запрошення знатнеє,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сес:

«Ви скажіте своєму пану,
Що заплати не бажую,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

То ж підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю до віку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли»...

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини,
І підходячи почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачуть: зібрана громада,

Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недугі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям;—
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулися хутко з хати,
І поет один zostався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався,

Всі Бертольдіві погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи чарівниці,
Що для них нема на світі,
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова.
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так до віку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусів
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки.
Що взяли собі у спадок,
Всі пісні його, всі гадки,

Здійнялось повстання в краю
І Бертольда вбили люди,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І лиху його й маєтки
Він забрав собі у спадок.

Між нащадками зиялася
Боротьба тяжка, завзита,

Та вона ведеться й досі,
Ця війна страшна, затята.

І тепер нащадки графські
Тюрьми міцніі будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве—
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться,
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

12. XI. 1893.

ОДНО СЛОВО.

Поема Лесі Українки «Одно Слово», з'явившись вперше в журналі «Вільна Україна» (1906 р. № 1—2), мала під назвою таке пояснення в дужках: «оповідання старого якута». Старий якут розповідає про чужинця, який жив довго серед якутів, самотньо і хворіючи. Він намагався пояснити темним якутам причину своїх скорбот, але вони його не розуміли, в їхній лексиці не знаходилося відповідних слів, і перед смертю «чужий» каже:

...Я від того
Вмираю, що у вас ніяк не зветься,
Хоч єсть його без міри в вашім краю.
А те, від чого міг би я ожити,
Не зветься теж ніяк: немає слова!

Дві третини тексту поеми припадає на ці розмови чужинця з якутами і читач з них відразу бачить, що «чужий» — це політичний засланиць, а магічне слово, від якого міг би він ожити — «воля».

Скоро після надрукування поеми А. Є. Кримський вмістив у «Новій Громаді» (1906 р. № VII) «Критично-філологічні уваги про ложки дьогтю в бочках меду». Перша увага торкалася слова «воля» й «вільний» в якутській мові. Відзначивши, що Леся Українка — один з найкращих поетів, що її темам властива оригінальність і нешаблонність, А. Є. Кримський говорить, що «Одно слово» написано «знов на оригінальну тему». Він переказує зміст її, навівши цитовані вище слова засланиця про «Одно слово», яке могло б його врятувати. Запитує «Правда, гарна тема? Правда, ефектне закінчення? Тут відразу і впливає досвідчений філолог «ложку дьогтю» в «бочку меду»: «Та на жаль, саме те, що дає найбільшу красу

дій поемі, є фактична неправда. Гуртом кажучи, нема в світі такої мови, щоб у ній не було слів: «воля», «вільний», «визволяти». А зосібна—про якутську мову треба завважити те саме, бо «воля» і «вільний» буде по якутськи: *боскд*, а «визволити» або «випустити на волю»—це буде по якутському «*босголо*».

А. В. Ніковський з приводу «уваг» А. Є. Кримського писав у статті про «екзотичність сюжета і драматизм у творах Лесі Українки» (ЛНВ. 1913, 10): «Це могло справити таке вражіння, що поема Л. Українки нічого не варта, бо заснована на непорозумінню, на помилці, яку врешті й виправити нічим не можна. Але в суті річ справа стоїть так: поетові треба було змалювати таке сильне змагання до волі (що особливо гостро переживалося тоді, року 1906-го), треба було дати образ тих виключно-гострих визвольних переживань, що опановують людину і примушують тим своїм гострим чуттям всіх надихнути,—тому авторка становить свого героя у виключні умовини, в яких через брак здійснення свого найвищого ідеалу, він мусить вмерти. Помилку зроблено власне щодо якутів, а не заслання, бо всі, хто так гостро, як він, переживає вільнолюбиві змагання, мусять навіть у найбільш невідповідному осередку свої ідеї пропагувати, або вмерти, коли для тих ідей ґрунту немає».

Можна цілком погодитись з цими словами, виправивши лише помилкову дату (поему написано 1903 р., дата є під текстом у «Вільній Україні») та зазначивши, що в окремому виданні поеми (1908 р., в-во «Час») Леся Українка «оповідання старого якута» замінила на «оповідання тубільця з півночі»—ця невиразна вказівка ніби трохи пом'якшувала філологічний огріх...

Врешті, не в цьому справа. У поетів часто трапляються історичні, географічні, етнографічні та інші помилки та «вільні» припущення, з'являються, як у Лермонтова, левиці «с косматой гривой». Ці «плями на сонці», за висловом одного критика, здебільшого не перешкоджають художньому вражінню. У випадкові з поемою «Одно слово» бачимо, що для Лесі Українки головне завдання полягало в тому, щоб висловити певну ідею—ідею волі, що характеризує її інші твори

П, але в цій поемі здобуває втілення в широкий, узагальнений образ—в те саме «одно слово», позбавившись якого, людина гине.

Та хоч задум поєми абстрагується, хоч місцевий, етнографічний елемент одходить на другий план, хоч постать «чужого» переростає грані часу й місцевості і стає символом невиліка-засланця, ми все-ж не повинні одкидати думку, що для свого утвору Леся Українка мала якийсь матеріал, життєвий чи літературний, який допоміг їй накреслити свої образи. Можна висловити здогад, що в образі «чужого» Леся Українка накреслила постать засланого у Сибір українського поета Павла Грабовського, що саме перед тим (29 листопада ст. ст. 1902 р.) вмер у Тобольському. Ця помітна в той час втрата українського письменства викликала кілька статтів і заміток—серед них найдокладнішою була чимала стаття С. О. Єфремова «Поет-гражданин», надрукована в «Киевской Старине» (1903 р. лютий). Того ж 1903 р. з'явилася у «Літ. Наук. Віст.» автобіографія Грабовського, цим роком позначене й «Одно слово».

Леся Українка, звичайно, і до того часу чула про Грабовського, засланого 1888 року до Сибіру, звідкіля він надсилав у 90-х роках вірші у Галичину, де вони друкувалися в журналах і окремими збірками (під псевдонімом «Павло Граб»). Постать співця—громадянина повинна була зацікавити Л. Українку, тим більше, що він листувався з її матір'ю—О. П. Пчілкою. Спробуємо відзначити, що нагадує Грабовського в образі «чужого», про якого розповідає «старий якут» (Грабовський чимало часу прожив у Якутському).

З поєми ясно видно, по-перше, що засланець родом з півдня—

У їхній стороні й зимою сонце
І щось таке росте, що в нас нема,
І різне єсть таке, що ми не знаєм,

говорить старий якут.

Далі, засланець людина цілком самотня

...сам у хаті жив,
Не хтів нікого.
...Спати не давав у нього в хаті.
Казав: «ідіть, я буду спати сам,
Я буду сам»—і так покаже палець
Один, що так один він буде в хаті.

Про свою цілковиту самотність писав сам Грабовський в уривках «Из дневника невольника», друкованих в журналі «Життя і Слово», 1896 р. Наводимо характерну цитату, яку наводив і С. О. Єфремов в згаданій статті 1903 року: «Ніколи ще, здається, безнадійність та зневіра не огортали мене таким сумом, ніколи не захмарювали мого зору, як саме нині. Кругла самотина ніколи не дошкуляла так... Я при звичаївся до думки, що згину тут, серед тайги, в самотині, не діждавшись кращої днини. Що найгірше—це одиноцтво, кругле, страшенне, без надії, що воно коли-небудь скінчиться, що заставляє нас тратити всяку ціль життя»...

Про те ж писала в своїх спогадах, надрукованих 1904 року в III-ій книзі «Літ.-Наук. Вістника» А. Віташевська (Добролюбова): «на настрій П. А. oprіч фізичних мук багато мала впливу його цілковита самотність. Сам собою, відлюдком у власних поетичних «думах», що були зв'язані з світом інтересів, далеких тим товаришам, що його окружали, він глибоко переймався ними, ними страждав і болів самотно». В спогадах «невідомої», надрукованих в тій же книзі «Літ.-Наук. Вістника»: «Самітний, він стояв осторонь від усіх, а коли й ходив до кого з товаришів, то лиш у хвилини, коли відчував свою потребу».

Про фізичну хворість засланця також розповідає старий якут—

Морозу він боявся. Рідко-рідко
Виходив на мороз.

...«чужий»
був молодий, а борода велика...

(Риса, що теж нагадує Грабовського)

Ще поки був здоровий, не така
була та борода, а як заслаб,
то виросла така, що аж по пояс,
так наче в казці... В нас таких немає.
Він їв, і пив, і спав, все як здоровий,
Казав: «нічого не болить». А схуд
І перше все лежав, дивився в стіну,
Ні з ким не говорив...

Грабовський, як відомо, вмер від сухот. В спогадах «невідомої» читаємо: «Слабість і якесь внутрішнє страждання,

яке жило в нім, яким він інколи нагадував Всеволода Гаршина, кидались у вічі».

«Чужий»—людина книжна—

...він в книжку дивиться, а ми (якути П. Ф.) на нього
Він знав, куди і звідки річка йде...

...Він багато знав...

...Він потім знав...

Багато говорити і пісень

Навчився наших,—дивиться на книжку,
таку, що сам зробив, і так співає,
як ми колись співали, геть до слова.

Від О. П. Пчілки ми дізнались, що в листах до неї
Грабовський писав про своє зацікавлення етнографією, про
етнографічний інтерес до Сибірських тубільців.

Ще одна рисочка—

...був добрий,

Не те, що наш „тойон“.

(«Тойоном» звуть на півночі усякого начальника).

...жаль було чужого, добрий був.

Якщо «любов до народу», позбавлена прикрас та ідеалізації, характеризує творчість Грабовського (С. Єфремов), то про вдачу його з спогадів «невідомої» знаємо, що це була «м'яка, жіноча натура».

Можемо знайти паралель і такій деталі—

...співав своїх пісень,

Все про таке, що в нас його немає,

Ми слухали, а потім всі поснули.

Прокинулись—він плаче.

Цей плач—журбу за рідною країною висловлено в одному з кращих ліричних віршів Грабовського, цитованому в згаданій статті С. О. Єфремова.

Наводимо останню строфу—

Як пташки стануть в ірїї летіти

Від морозів у нашім краю,

Вся душа починає боліти,

Бо я плачу, як стануть летіти,
Спогадавши неволю свою.

«Чужий» умирає тому, що не приходить для нього воля— те «одно слово», якого немає для засланця у Сибіру. Про волю, про повернення на Україну тільки й мріяв Грабовський. «Тільки й живу надією», писав він С. О. Єфремову (див. цитовану статтю) «побачити хоч не скоро рідний край, віддихнути душею в товаристві тих, що працюють для його щастя та будущини. Коли-б не та невмируща надія, то життя моє тут зовсім уже було-б безвідрадне». Але ця надія не здійснилася ні в житті Грабовського, ні в житті «чужого» з поеми Лесі Українки.

Роблячи всі ці зіставлення, ми зовсім не думаємо доводити, що Леся Українка хотіла дати портрет Грабовського, але не можна заперечувати, що в поемі «Одно слово» свідомо чи, може, й не свідомо, вона намалювала постать, що скидається саме на засланого до Сибіру українського поета, смерть якого і могла бути стимулом до написання твору.

Основний мотив поеми—прагнення волі—і до того часу і пізніше був основним мотивом Л. Українки, так само, як і протиставлення вільнолюбної одиниці, борця за долю пригнобленого люду, темній і інертній масі, позбавленій освіти й волі—

Народ наш, мов дитя сліпес зроду.
(Товаришці на сномни).

Образи в'язнів і вигнанців і раніше і пізніше з'являлись у творах Л. Українки («Вязень», 1889 р., «Мати невольниця», 1895 р. «Вавилонський полон», 1903 р. та инш.). В поемі «Одно слово» «чужий» говорить про своїх родичів—

Ні, ще гірше-б я журився,
якби й вони усі були в цій пуші,
якби й вони без того пропадали,
без чого я тут гину

і далі—

І що я тут зроблю у вашій пуші?

Ці місяця звязують «Одно слово» з драмою «У луцці», розпочатою 1898 року, закінченою 1907 року.

Нарешті, північ, де сполох може здаватися сонцем (в поемі протиставлено північний сполох—країні, де й зимою сонце) обмальована уже була в фантазії «Полярна ніч» (1899 р.), де не так реальне, як символічне значіння мають рядки із зразок

То був не день, то сполох був та й годі.

Доречі, цю «фантазію» (і ще деякі раніші речі) написано тим самим п'ятистоповим ямбом і білим віршем, як,— «Одно слово». В загальні це віршове оповідання про заслання не було випадковим і мало своє місце серед інших творів Лесі Українки.

П. Филипович.

ОДНО СЛОВО.

Було їх тута три, чужих людей;
тепер нема. Один умер одразу,
як тільки-що приїхав, був слабий,
такий, як дівчина, огнем все дихав,
не їв нічого, тільки сніг і лід,
і з того вмер. Другий «чужий» поїхав
кудись, не знаю, може що додому,
а може далі, ми не розібрали,
як він казав. А третій залишався
ще довго тут. І сам у хаті жив,
не хтів нікого. Я ходив до нього,
мій син ходив, сусіди теж ходили.
Приходили—він нам казав «сідайте»
(так і казав по нашому,—навчився
і цього слова, й інших слів багато).
І ми сідали, він давав нам чаю,
і до вогню пускав, і так давав
що-небудь, що просили, тільки часом
нічого не було, то так сиділи:
він в книжку дивиться, а ми на нього.
І довго так, аж поки нудно стане.
А спати не давав у нього в хаті.
Казав: «сидіть, я буду спати сам,
я буду сам», і так покаже палець
один, що так один він буде в хаті.
І вже тоді, як хто не йде, він візьме
за плечі й виведе за двері геть.
Не бив, а так виводив—він ніколи
не бив нас. Як лихий бував, тоді

кричав, ногами тупав, щось багато
по-своєму балакав, тільки ми
того не розуміли. Часом так,
хто зна чого він сердився—чужий,
його не розбереш... Ну, все-ж був добрий,
не то, що наш «тойон»¹⁾. У нас казали,
що може він дурний, того і добрий.
Але ж дурний хіба на книжці знає?
Він знав, куди і звідки річка йде,
і хто від чого хворий, хто умре,
хто видужає. Він багато знав,
дурний того не знає. Ми питали,
чи він розумний, і чи в нього дома
усі такі. То він сміявся тільки,
нічого не казав, не вмів сказати,
а може не хотів. Він потім знав
багато говорити і пісень
навчився наших,—дивиться на книжку,
таку, що сам зробив, і так співає,
як ми колись співали, геть до слова.
А пастки ставити і невід затиати
не вмів і не навчився, хоч і хтів.
Морозу він боявся. Рідко-рідко
виходив на мороз. Тоді як сполох²⁾
бувало видно, він тоді виходив,
хоч і мороз, любив на те дивитись.
У їхній стороні нема такого.
У їхній стороні й зимою сонце
і щось таке росте, що в нас нема,
і різне єсть таке, що ми не знаєм.
Він нам хотів про все те розказати,
але у нас те все ніяк не зветься—
казав «чужий»—нема в нас слів таких.
Він нам по-своєму казав слова,

1) «Тойоном» звуть на півночі усякого начальника.

2) Сполохом звуть різнобарвне сяйво на небі, що дуже
часто буває видно вночі в холодних північних краях.

як зветься це і те, я знав тоді,
тепер забув—давно було, старий я,—
тоді ще молодий був. І «чужий»
був молодий, а борода велика...
Ще поки був здоровий, не така
була та борода, а як заслаб,
то виросла така, що аж по пояс,
так наче в казці... В нас таких немає.
Він їв, і пив, і спав, все як здоровий,
казав: «нічого не болить». А схуд
і перше все лежав, дивився в стіну,
ні з ким не говорив і виганяв,
як хто приходив в хату. Потім раз
прийшов до нас у хату сам. Багато
казав нам і співав своїх пісень, і
все про таке, що в нас його немає,
ми слухали, а потім всі поснули.
Прокинулись—він плаче. Ми питаєм:
«Що хто тобі зробив?»—«Ніхто нічого».
Так і пішов, і більше не приходив.
А ми ходили часто до «чужого»,
як він лежав. Він вже не був лийий,
не виганяв нікого, тільки часто
так якось плакав і сміявся разом
і все хотів одно якесь там слово
нам розказати так, щоб зрозуміли,
казав, що легше буде, як розкаже.
А ми таки того не розібрали,
то щось таке, що в нас його нема.
Нераз казав, що як-би те одно
йому хто дав, то він би був здоровий.
Питали ми, чи то яка ростина,
чи звір, чи птиця, страва, чи одежа.
Казав, що ні. Раз батько мій сказав:
«Як-би тут був твій батько або мати,
брат чи сестра, чи жінка, певне б ти
тоді здоровий був—це ж певне їх
немає тут, і може й зветься так,

як в нас ніхто не зветься?» Він подумав,
а потім головою покивав,
і каже: «Ні, ще гірше б я журився,
як-би й вони усі були в цій пуші,
як-би й вони без того пропадали,
без чого я тут гину»... Батько мій
спитав його: «А в вашій стороні
того багато є?» Він знов подумав,—
такі якісь у нього стали очі,
як в оленя, що на морозі плаче.
«Ні, каже, в нас його теж не багато,—
ми більше мучимось, коли б здобути,
ніж тішимося з нього, але все-ж
нам часом хоч здається, що вже маєм
хоч трошечки, або от-от здобудем,
або хоч забуваєм, що нема.
Але-ж ми живемо хоч трохи... ну, не знаю,
як це по-вашому... не так, як тут живуть».
На це і я сказав: «Та вже-ж, у вас
і їжі й всього більше». — «Ні, не те,—
сказав чужий,—я не про те кажу.
Ну, от коли хто хоче вийти з юрти¹⁾,
а тут його не пустять, ще й прив'яжуть,
то як по-вашому, де він сидить?»
«Та вже ж у юрті!» всі ми загукали.
«А як не в юрті, а де-небудь так,
аби це там було, де він не хоче,
то це як зветься?» Тут ми не вгадали;
один казав: «у лісі», другий «в полі»,
усе не до ладу, а я мовчав,
бо що так говорити, як не знаєш?
Чужий усе загадував:—«Ну, добре,
а як то зветься, як хто має пташку
таку, що довго вже сиділа в нього,
і випустить летіти, як сказати,

¹⁾ Юртою зветься курінь вкритий повстю або зір'ячими шкурами. В таких юртах живуть люди по холодних північних краях.

куди він випустить її?» Знов кажуть
хто «в поле», хто «в тайгу»²⁾, а хто—«на сніг».
Чужий розсердився та вже до мене:
«Ну, каже, як тебе тойон посадить
в холодну»... «Защо він мене посадить?
Я заплатив усе!» кажу чужому,
та й сам розсердився. Той засмівся.
«Ну, каже, не тебе, так кого,—
то що тому найгірше у холодній,
чи те, що їсти й пити не дають,
чи те, що родичів нема в холодній,
чи те, що йти додому не пускають
і не дають робити, що він хоче?»
«Та як кому, хто що найбільше любить»,
сказав мій татко. Тут чужий зрадів
(не знаю вже, чого!) і знов питає:
«Отож, коли хто любить, щоб пускали
ходити скрізь, робити все, що хоче,
то як сказати, що він любить? тільки
одним сказати словом? Ну, хто скаже?»
Тут хто сказав: «робити», хто—«ходити»
а хто—«не знаю». Зморщився чужий:
«Ні, каже, все не те, немає слова!
Ну, я вам так, без слова розкажу,
ви тільки добре слухайте».—«Та добре»,
сказали ми, хоч нам уже обридло,
та жаль було чужого, бо слабий.
Він став казати: «Бачите, для мене
найкраще те, як можна скрізь ходити
і все робити, от цього й немає.»
Ми засміялись: видумав чужий!
Він скрізь ходив, куди і ми ходили,
хіба що сам не хтів, коли мороз;
а то ходив на влови і на рибу
і раз далеко їздив до «чужих»,
і до тойона, та й до нас приходив,

2) Тайгою звуться в Сибірі величезні темні ліси, що
вкривають собою сніве всю цю країну.

усюди був, і все робив, що хотів;
дивився в книжку, сам робив книжки,
і шив, і чай варив, і їв, що хотів,
що тільки мав, не одбирав ніхто.
«Хто ж не дає ходити і робити?—
кажу йому,—не ми ж?—«Та ні, не ви!»
«Хіба тойон? Так він коли приїде!
А ти собі тим часом скрізь ходи
і все роби, що хочеш, ми не скажемо
тойонові»—«Тойонів тих багато,
не тільки цей один», сказав чужий.
«Так ті ще далі, ніж оцей, бо зроду
сюди не приїзять, ти їх не бійся,
не знатимуть» вмовляєм ми чужого,
а він махнув рукою: «Що казати вам!
Не знаєте! Куди я тут піду?
І що я тут зроблю у вашій пущі?
А геть від вас поїхати не можу,
немає мені тут... ех, немає слова!»
Та як замовк чужий, то так до почі
просидів і до нас не озивався.
Не знаю й досі, що йому зробилось,
що він такий лихий в той вечір був!
І нащо там йому здалось те слово?
Нема, ну, то й нема! багато слів
було у нього в книжці, ну, й казав би
собі, яке хотів, а ми не знаємо,
у нас нема книжок і мало слів.
Еге, не доказав я про чужого.
Так знаєте, умер він. Я до нього
усе ходив. Питав я раз його,
чого він умирає, чи з морозу,
чи з кого слабість перейшла на нього
(він часом так про інших говорив,
коли хто умирав),—«тож ти розумний,
сказав я,—знав про інших,—знай про себе».
А він сказав: «Я знаю, я від того
мираю, що у вас ніяк не звелся,

хоч єсть його без міри в вашім краю,
а те, від чого міг би я ожити,
не зветься теж ніяк, немає слова,
але його самого в вас нема...
Як-би було хоч слово, може б я
ще й жив би з вами»... і чужий аж плакав,
як те казав, і я заплакав з ним,
бо жаль було чужого, добрий був.
А теє слово раз мені казав
чужий по-своєму, та я його забув,
чуже воно, та й що ним називати?
Не треба нам його. Чужим бач треба,—
казав чужий, що не один вмирає
отак як він і ще умре багато...
Уже б ми їм казали теє слово,
як хто з чужих людей отак заслабне,
так що ж, коли його у нас нема.
І що воно й до чого теє слово?
То, певне, чари, то якесь закляття,
коли від того люди умирають...

1903.

ВІЛА-ПОСЕСТРА.

«Вілу-посестру» Леся Українка задумала давно, але закінчила її тільки наприкінці свого життя. Першу частину цієї поеми написано ще до 1898 року, а другу—безпосередньо перед «Лісовою піснею», дата викінчення якої—25/VII ст. ст. 1911 р. Закінчується перша частина на тому місці, де Віла розмовляє з юнаком-побратимом у турецькій в'язниці. Побратимові слова:

Вже мені тепер життя немиле,
чи в темниці, чи на вільній волі—

це останні слова з того, що писалося ще замолоду,—все ж те, що йде далі, починаючи з слів:

Ще до нього віла промовляє,
ще в-останнє закликає Богом...¹,

писалося пізніше, за два роки перед смертю письменниці. Отже, спочатку Леся Українка написала приблизно $\frac{2}{3}$ своєї поеми, а потім, коли закінчувала її,— $\frac{1}{3}$. Перерва між першою та другою частинами тяглася що найменше 13 років.

Трудно сказати, як саме задумала Леся Українка свою поему з самого початку. Ми не маємо тепер жодних документальних даних, листів, щоденників, або якихось інших письмових документів, які б висвітлювали це питання і з яких видно було б, як повстала первісна концепція поеми. Можливо, що вона повстала в уяві поетки відразу. Це стверджує, напр., конспект іншої Лесиної поеми, що її обіцяла вона написати

¹ Див. стор. 184.

дні київського літературного альманаху «Арго». Як відомо, Лєся Українка не встигла виконати своєї обідянки, але в конспекті задуманої поеми, що його подає мати письменниці Олена Пчілка¹, розроблено сюжет цілої поеми. Проте можна думати й інакше, а саме, що спочатку в уяві письменниці повстав лише мотив першої частини поеми, мотив визволення юнака з темниці, а пізніше, коли вона закінчувала поему, повстав мотив другої частини, мотив убивства юнака, що втратив віру в життя. Останню думку підпирає те, що від моменту написання першої частини поеми до моменту написання другої її частини пройшло не менше, як 13 років, чималий інтервал, протягом якого можна було, передумавши, змінити первісну концепцію поеми. У всякому разі ми маємо право, аналізуючи «Вілу-посестру», розглядати складові її частини окремо, в хронологічному порядку, так, як вони вийшли з-під пера письменниці, не торкаючись питання про те, як був задуманий цей твір з самого початку.

В цілому «Віла-посестра»—твір оригінальний. Але цього не можна сказати про першу частину поеми та про окремі моменти з першої її другої частини її. «Віла-посестра»—це прекрасна мозаїка, де оригінальне сплітається з запозиченим, де елементи південно-слов'янського, а почасти й українського, еносу гармонійно поєднуються з елементами власного витвору поетки.

В чому ж саме виявився вплив чужого еносу на «Вілу-посестру» і чому ми думаємо, що це був не якийсь чинний, а як-раз південно-слов'янський енос? На останнє запитання не трудно відповісти: сама назва твору дає привід думати так. В центрі поеми стоїть образ Віли. Віла—це мітична істота, що складається на нашу русалку, або мавку й що дуже часто виступає в південно-слов'янському народньому еносі.

Образ Віли, як і образ Мавки з «Лісової пісні», повстав в уяві Лєсі Українки дуже рано, ще в дитинстві, і є він, як посвідчує К. В. Квітка, один з найулюбленіших образів її. Взагалі їй до вподоби були жіночі героїчні постаті: в ранньому періоді творчості у неї виступають, напр., Сафо, Ма-

¹ Див. „Арго“, кн. I, К. 1914, стор. 40.

рія Стюарт, Русалка, Даліла, Жанні, Грішниця, Іфігенія, Ра-Менефе, Маріям, в пізнішому періоді—Ізольда, Кассандра, Тірда, Прісцилла, Айша, Йоганна, Оксана, донна Анна, Мавка й багато інших. Але з усіх цих постатів найлюбіші їй були постаті Мавки й Віли. Характерно, що обидва ці образи вона виношувала в своїй душі, чи, як сама вона каже, «в умі держала», протягом майже всього свого життя.

Як саме і в яких умовах зародився в Лесиній уяві образ Мавки, ми дізнаємося з її листа до матері¹, де вона говорить про вплив на неї волинської природи й волинської народньої поезії. Але як міг зародитися в її уяві за дитячих років образ Віли, коли Віли, як такої, ні в наших піснях, ні в нашому епосі, ні взагалі в словесній творчості нашого народу, з якою дуже рано через матір обізналася Леся Українка, немає? Очевидно, образ Віли повстав в уяві письменниці трохи пізніше, ніж образ Мавки, і при тому повстав не під впливом усних оповідань матері, чи українських народніх пісень, а під впливом книжним. Ми особисто думаємо, що книжка М. Старицького «Сербські народні думи і пісні» видана в Києві р. 1876, тоб-то тоді, як Лесі було 5 років, в першу чергу спричинилося до написання поеми. Останніми часами дізналися ми від М. В. Кривинюка, що цю книжку залюбки читали в родині Косачів і що була вона від частого вживання дуже пошарпана й пом'ята. «Сербські народні думи» Старицького Леся Українка читала, мабуть, ще в 80-ті роки минулого сторіччя.

Книжка Старицького—це переклад з сербської мови. Сюди ввійшли переважно юнацькі думи сербського епосу, що їх зібрав і видав відомий сербський учений Вук Стефанович Караджич в І-й половині ХІХ-го віку. В цих думах одбилася слава, героїчна боротьба маленького сербського народу з турецькою навалою.

Розгорнувши книжку Старицького, Леся Українка могла вже в першій пісні, на першій же сторінці, надібати слово *віла*, до якого зроблено таку примітку: «Віла—дівоча істота,

¹ Недруковані листи Лесі Українки, „Червоний Шлях“, 1923, VIII, 241.

що живе по горах, подібна до нашої русалки, або краще—мавки. Тільки віла сербська більше добродіянка, ніж злодійка; вона дуже гарна, має чудовий голос; часами жартує з юнаками, а більше піклується про них і про Сербію». Одя примітка та ті пісні, де виступає віла, її були, на нашу думку, першим імпульсом до створення образу Віли-посестри.

Читаючи книжку сербських юнацьких пісень, Леся, мабуть, пильну увагу звернула на багатство фантастичних елементів, бо цю фантастику сербського епосу вона згодом перенесла до своєї поеми. У неї крилатий кінь літає по-під хмари; Віла розмовляє з ним; напускає туману й насилає твердий сон на варту; махнувши завівалою, пускає блискавиці й пропалює темничні двері і т. п., і т. п. Така ось фантастика в значно більшій мірі характеризує сербський епос, ніж будь-який інший, скажімо, український. Правда, Леся Українка не бере обіруч усю ту фантастику, що є в сербському епосі, а виляє де-яку поміркованість супроти нього.

Чому око Лесі Українки спинилося як-раз на сербському епосі? Чому вона не вдалася до українського епосу, що його опрацювали й видали проф. Антонович та її дядько майже в той самий час, коли вийшла її книжка перекладів Старицького? Чому її не зацікавив великоруський або німецький епос? Річ у тому, що сербський юнацький епос співзвучний тим темам, що їх розробляла письменниця перед 1898 роком і трохи пізніше. Лесею Українкою, яка горіла в той час активно любов'ю до пригнобленої батьківщини й яка шукала героїчних тем в чужих літературах, не міг не захопити сербський епос і не зачарувати своєю простотою й щирістю, величністю образів та трагічною красою. Сербські думи козовського циклу не раз і не два ставлять проблему державності й волі, розв'язуючи її завжди однаково: або перемогти, або чесно загинути. Найгірше—і з цим вони не погоджуються, і проти цього вони протестують—це живим дістатися в неволю. Остання думка, власне кажучи, її є провідна думка поеми «Віла-посестра».

У передмові до «Сербських народніх дум» Старицький проводить паралель поміж народом українським та сербським, вбачаючи спільні риси в них і спільну долю. Передмова да

недвозначно натакає на те, що не тільки епічний тон сербських дум можна передавати українською мовою, а можна її боротися за волю так, як боролися серби. Така думка була як-раз люба бунтівничій душі Лесі Українки, і тому, певно, вона її одважилася спробувати свою силу на сербському епосі, тим більше, що почин у цій справі зробив уже Старицький, в якого вона довгенько вчилася творчого ремесла.

Вище ми вже зазначили, що мотив визволення юнака з темниці, розроблений у першій частині Лесиної поеми, не є оригінальний: часто-густо трапляється він в сербському епосі взагалі, а в «Сербських народніх думах» Старицького зокрема¹. Так, напр., у думі «Марко в татарській темниці» оповідається про те, як капітан Дойчин визволив Марка з темниці. В цій думі в ролі визволителя виступає чоловік, Марків побратим. Але в сербській народній поезії поширений і другий варіант цього мотиву, де юнака з темниці визволяє жінка, здебільшого передягнена в чоловічу одежу. Цей варіант як-раз і відповідає тому, що маємо в поемі Лесі Українки, тільки Лесина Віла передягається не в чоловічу одежу, а в одежу туркені-селянки. В «Сербських народніх думах» Старицького натрапляємо на дві таких думи, де в'язня з темниці визволяє дівчина. Перша з них—«Весілля Радуга Волощина», в якій розповідається про те, як дівчина-наречена визволила двох братів з неволі; друга—«Короленко Марко і арапського короля дочка», в якій розказується, як королівна-арапка визволила Марка з темниці.

Але не тільки основний мотив взяла Леся Українка з «Сербських народніх дум» Старицького,—вона взяла й інші окремі моменти, характерні для сербського епосу. Візьмімо, напр., братання юнака з жінкою. Це—звичайно річ у сербському епосі. В думі «Андрій і Марко» виступає корчмарівна Мар'я, посестра Короленка Марка, а в думі «Марко в

¹ Крім того, його ще можна знайти в народній поезії болгар, українців, великоросів та в народній поезії західноєвропейських народів.

татарській темниці»—донька хазяцького короля, з якою Марко побратався, щоб та допомогла йому визволитися з темниці. У думі ж «Марко й сестра капітана Лека» навіть сказано, що Марко мав за посестру вілу.

Зустріч із турками та бій з ними у Лесі Українки описано приблизно так, як у сербській думі «Косове поле», причому її там турки порівнюються з чорною галиччю та з хмарою. У Лесі Українки читаємо:

То не чорна галич,
тільки турки гору облягають,
облягають, хмарою поймають...
Заячали, наче хижі круки,
зайняли посестру й побратима,
хочуть їм назад в'язати руки
та в ясир забрати молоденьких.

В сербській думі:

З усіх боків налітають турки,
з усіх боків, мов та галич чорна...
на Милоша ударяють боєм,
нависають хмарою, хапають
і за спину йому руки в'язуть,
щоб вести ото в намет до хана¹.

Деталь—в'язання рук іззаду—в «Сербських народніх думах» Старицького подібують частенько. Є ця деталь і в українському епосі, але проти сербського трапляється вона рідше.

В Лесиній поемі сказано, що юнак, залявши за зраду вілу, кидає пірнача й ламає надвоє шаблю. За стереотипною формулою сербського епосу юнак спочатку одрізує голову своєму коневі, потім ламає надвоє шаблю, списа і, нарешті, закидає пірнача. Таку формулу, напр., знаходимо в думі «Смерть Короленка Марка», що її переклав Старицький. У Лесі Українки юнак не вбиває коня й не ламає списа, а тільки закидає пірнача й ламає надвоє шаблю.

Розмова Віли з конем—безперечне запозичення з народного епосу. Але з якого? З сербського, чи з українського? І там, і там ця риса трапляється дуже часто. Коли ми зверне-

¹ М. Старицький, Сербські народні думи, 265 і 266.

мося до перекладів Старицького, то вже в другій за порядком думі («Одруження короля Вукашина») натрапимо на розмову людини з конем, і як-раз ця розмова дуже скидається на ту, що в поемі Лесі Українки. В сербській думі Момчила дає свого коня Ябочила, який виправдується перед господарем; в Лесиній поемі Віла теж дає коня, який, виправдуючись, потішає свою господиню. Характерно, що й вілін кінь, і Ябочил приблизно однаково починають промовляти. Перший:

Не клени, кохана господине.

Другий:

Ой, Момчило, пане воєводо!
Не клени, не бий мене даремно.

В думах «Марко і віла» та «Смерть Короленка Марка» з конем розмовляє Марко, але зміст обох розмов не пасує до змісту тієї розмови, що є в «Вілі-посестрі». В українській народній поезії розмова козака з конем—теж річ звичайна¹. Взагалі багато ще можна було б навести таких прикладів і з сербських, і з болгарських, і з українських народніх пісень, але тої приклад, що ми його взяли з книжки Старицького, найбільше задовольняє нас, і тому немає потреби зупинятися на інших.

Друга частина поеми містить у собі мотив про вбивство юнака, що, втративши віру в життя, бажає не визволення, а смерті. Юнака вбиває та сама Віла, що мала його визволити. У Лесі Українки цей мотив поєднаний з першим, з мотивом визволення юнака з темниці, і є ніби продовження його. Такого поєднання ми не зустрівали ні в сербському, ні в українському епосі, бо й там перший мотив завжди звучить наприкінці бадьоро й радісно. Трагічний фінал поеми—це головне, в чому не сходиться вона з сербськими та українськими піснями, де говориться про визволення юнака з темниці. В останніх юнак, чи козак завжди щасливо повертається до матері, чи до дружини. Дуже часто в сербському епосі

¹ Див, напр., у Антоновича й Драгоманова. Истор. песни малор. народа, I, 270, 271, 272, 273; II, 57, 107.

мотив визволення юнака з темниці закінчується несіллям. В українських думах усі невольники так само тільки й мріють про те, щоб повернутися додому «з тяжкої неволі турецької, з каторги бусурманської». Ніхто з них не хоче гинути в кайданах, як це робить юнак у Лесиній поемі. Отже, треба гадати, що Лєся Українка, використовуючи мотив про визволення юнака з неволі, не пішла до кінця у сліди сербської народньої думи, а змінила фінал її, поставивши смерть замість радісного визволення. Такий трагічний фінал повстав в уяві Лєсі Українки, мабуть, не тоді, як вона задумувала поему, а пізніше, коли їй доводилося закінчувати її, і, очевидно, повстав в зв'язку з іншими її творами, що писалися протягом першого 10-тиріччя ХХ віку. Пригадаймо Лєсині слова, сказані р. 1906 з приводу утопії В. Морріса, які їй не подобалися; в них «нема боротьби, цеї конечної умови життя, нема трагедії, що дає злибін'я і зміст життю»¹. І коли ми переглянемо Лєсині твори, писані між 1900 і 1911 роками, то побачимо, що майже всі вони просякнені трагізмом. Найближче-ж до «Віли-посестри» з цього погляду підходять такі твори, як «Кассандра», «Руфін і Прісцилла», «У пуші» «Бояриня».

Про «Лісову пісню», «Адвоката Мартіяна», «Каміного господаря» й «Оргію» ми тут не говоримо, бо вони з'явилися після «Віли-посестри».

В другій частині поеми про Вілу сказано, що вона вміє «гоїть всі юнацькі рани». І сербський епос знає вілу-чарівницю, що лісовим зіллям вміє гоїти юнакам рани. У книжці Старицького є дума «Марко і віла», в якій розповідається, як Марко бив вілу булавою за те, що вона прострелила горло її-серце Милошеві, наказуючи їй назбирати в лісу зілля й повернути до життя забитого юнака. Віла назбирала по Мирочу зілля й згоїла юнакові дві рани.

Почесна смерть, про яку говориться в поемі,—характерна риса сербського юнацького життя, що її не раз і не два відзначає народній епос. Якого значення надає цей епос почес-

¹ Л. Українка. Утопія в белетристиці. Нова громада, 1906, XII, 52.

ній смерті, видно з того, що короленко Марко навіть коня свого зарубав, щоб той не дістався туркам у неволю. Це саме подибуємо і в українському епосі, але наш козак, умираючи, боїться не так знущання ворогів, як того, що йому доведеться дістатися «звіру та птиці на поталу». Як на приклад, можна вказати на думу «Смерть Хведора Безридного», або «Смерть трьох братів коло Самари».

Образ юнака в темниці Леся Українка змалювала, очевидно, під впливом українського епосу. Насамперед порівняння постарілого юнака з сивим голубом—типовий прийом української думи. Далі «сирове реміння» відповідає «сириці», або «сирії сириці» українського епосу. Характерний для його й епітет «жовті кості», як і брязкіт кайданів. Останні три риси маємо в одному уривкові з думи «Плач невольника у турок про викуп»:

Кайдани руки-ноги поз'їдали,
сирая сириця до жовтої кості
тіло козацькеє проїдала.

Так само ми гадаємо, що її картину похороону побратима Леся Українка змалювала, виходячи головне з українського, а не з сербського епосу.

Що Леся Українка, писавши свою «Вілу-посестру», в першу чергу використовувала Старицького, ми вже переконалися, аналізуючи мотиви поеми. Але й аналіз її стилю potwierджує те саме. Більшість тропів та фігур веде нас не до українського епосу, а до сербського, власне, до «Сербських народніх дум» Старицького. З ритмічного боку «Віла-посестра» цілком складається на них: і там, і там маємо п'ятистопового хоря. Цим розміром Старицький передавав сербського десетерця, що має таку схему:

— — — — — || — — — — —

Десетерцевий рядок, як бачимо, має 10 складів, що розбиваються цезурою на дві нерівних частини: в першій частині—4 склади, в другій—6. Де-якими місцями сербського віршового

рядка керують особливі метричні закона акценту й квантитету, і на цих законах базується ритм десестерця. Звичайно, цих законів не дотримувався та й не міг дотримуватись Старицький: він наслідував тільки схоластичну пісенну схему, що ото ми її подали вище, та й то не всю. Коли порівняти переклади Старицького з сербськими думами, то перш за все випадає в око те, що Старицький не дотримується цезури; часом вона в його є, а часом і нема—як прийдеться. Леся Українка не відступає ні на крок від Старицького, то ставлячи цезуру, то не ставлячи її після другої стопи. Строфи та рими Старицький, ідучи у сліди сербської пісні, не вживає. Так само робить і Леся Українка.

В «Вілі-посестрі» є ціла низка стереотипних виразів, які властиві сербському епосові й які подибуємо в перекладах Старицького. До них належить, напр., початковий рядок поеми: «Гей, на Бога, що за дивне диво?» Таких початкових рядків у Старицького є аж 4¹. В сербському оригіналі їм звичайно відповідає такий вираз: «Боже мила, чуда великого». Крім того в поемі є ще ціла низка стереотипів, що їх узяла поетка з «Сербських народніх дум», напр.: «Цілував її в обличчя біле», «Скарай, Боже, злого яничара», «Землись на Бога й на святого Йвана» то-що. Так само деякі лексичні особливості «Віли-посестри» в'яжуть її з «Сербськими народніми думами». До слів, що їх могла писемниця запозичити у Старицького, належать: віла, юнак (в значенні—козак, лицар), побратам, посестра, завій та інші..

Чимало епітетів із поеми «Віла-посестра», особливо тривалих (*epitheta perpetua*), має відповідні паралелі в книжці Старицького, як і в сербському оригіналі. Подаємо найхарактерніші приклади, ставлячи спочатку Лєсин епітет, потім епітет Старицького, нарешті, сербський епітет: біла: віла (Ст.—біла: віла, серб.—бијела: віла), біле: обличчя (Ст.—біле: лице, серб.—бијело: лице), зелена: гора (Ст.—зелена: гора, серб.—зелена: гора), зелени: сосна (Ст.—зелена: сосна, серб.—зелени: бор), злотистий: пірнач (Ст.—злотистий: шестопер-пірнач, серб.—златан: буздован), крилатий: кінь (Ст.—крилатий: огир,

¹ Див. „Серб. нар. думи“, 114, 121, 163, 414.

срб.—крилат: конь), *святий*: Іван (Ст.—святий: Іван, срб.—свети: Јован), *темничні*: двері (Ст.—темничні: двері, срб.—тавиличка: врата).

Порівнювання людей з птицями, або звірями—це характерна риса народньої поезії взагалі, а сербської зокрема. В Лесиній поемі порівняно Вілу, що тужила за юнаком, з зозулею:

Заридала, затужила віла,
закувала, як зозуля сива.

У Старицького маємо силу таких прикладів, де плачущу жінку порівняно з зозулею. Ось один із них:

Як те взріла Янголина мати,
закувала, мов зозуля сива (88).

В сербських думах це порівняння має звичайно такий вигляд «Закувала, кано кукавица» (Вук К. II, № 91). Юнака й Вілу, що б'ються з турками, Леся Українка порівнює з орлами. В сербському епосі юнаків здебільшого порівнюють з орлом або соколом. У Старицького про Юга Богдана сказано, що він веде військо з дев'ятьма синами, «мов орел з прудкими соколами» (143). Летючого коня в поемі порівняно з різними птахами:

Кинувсь огир наче віща птиця,
де гора—орлом перелітає,
кида в кручу погляд соколинний,
по долинах ластівкою в'ється,
по-над містом проліта совою.

Це так само характерні порівняння для сербських дум. Коли ми говорили про зустріч Віли й побратима з турками, то наводили одно негативне порівняння (турок з чорною галиччю). Негативні порівняння дуже часто подибуємо в сербському епосі, і чимало є серед них таких, де говориться про наближення турецького війська, як у Лесиній поемі. Паралель до цього порівняння із Старицького ми вже наводили раніше.

В сербському епосі є багато прикладів антитези, на яких могла вчитися й які могла засвоювати Леся Українка. Вкажімо хоча б на кінець думи «Одруження короля Вукашина», на те місце, де Вукашин вбирається в Момчилову одержу й

примірює його зброю. В «Вілі-погестрі» є чимало прикладів антитези, що нагадують сербські зразки. Наводимо три приклади антитези, що являють собою ремінісценцію з «Давньої казки»:

Кличе віла і гукає, її свище,—
по долинах *люди кажуть*: «Буря!»

Погребовий спів заводить віла,—
люди кажуть: «грім весняний чути».

Сльози ронить віла в лотім горі,—
люди кажуть: «се весняний дощик».

В другому рядку кожного прикладу виступає: «люди кажуть». Цей вираз двічі повторюється в антитезах, що входять у склад постової пісні з «Давньої казки»:

В мужика земляника вохка,
в пана хата на помості;
що ж, не даром *люди кажуть*,
що в панів біленькі кості.

У мужички руки чорні,
в пані рученька тендітна;
що ж, не дарма *люди кажуть*,
що в панів і кров блакитна.

Повторення—дуже характерна риса для сербського епосу. Різного роду повторення трапляється і в «Вілі-погестрі», але особливо впадає в око anadiplosis, тоб-то повторення одного, чи кількох слів в двох, або й трьох віршах. Ось приклади для цього стилістичного прийому:

а надбав *вілу білу* в горах
вілу білу з поглядом урочим.

Тільки турки гору *облямають*,
облямають, хмараю поймають.

Не журися, любя господине,
не журися, в тугу не вдавайся.

Anadiplosis в «Сербських народніх думах» Старицького як, звичайно, і в оригіналах їх,—явище, остільки поширене, що

без його навіть трудно собі уявити ці думи. У Старицького цей прийом трапляється разів по десять на кожній сторінці.

Аналіз мотивів «Віли-посестри» та аналіз стилю її на- явно показують, що цей твір Лесі Українка написала під безпосереднім впливом «Сербських народніх дум» Старицького. Українська критика не раз спинялася на екзотичних елементах у творах Лесі Українки, зазначивши, що вони виявляються головне в тематиці, а не в формі. Отже, «Віла-посестра» це чи не єдиний твір у Лесі Українки, де екзотичний елемент охоплює одночасно й тематику, й форму.

Наприкінці кілька слів про символізм «Віли-посестри». Не можна погодитися з тим, що цей твір є тільки копія сербської думи, яка не має глибшого змісту. Рівняючи поему з іншими Лесиними творами, писаними на протязі 900-х років нашого сторіччя, ми переконуємося, що вона має такий самий глибокий зміст, як і ті твори. Особливо потверджує це тра- гічний фінал поеми, який не збігається з фіналами сербських дум. Сербський епос—це була тільки канва для Лесі Українки, на який вишивала вона узорі власної філософської думки. Можна по-різному дивитися на ці узорі, по-різному товма- чити символічні образи. Власне, краса і сила цього твору й полягають у тому, що його можна з'ясовувати по-різному й поглиблювати зміст його *quantum satis*. Безперечно тільки одне, а саме те, що Віла являє собою образ жінки-борця, в якій буває творче живлю. Мимохіть приходить думка, що поетка втілила в ній свою власну індивідуальність. Що-ж до юнака, то трудно сказати, що саме він являє собою. Чи це символ уярмленого народу українського? Чи тут персоніфі- ковано ціле життя, з яким бореться поет, коли творить свою легенду? Якщо прийняти останнє, то тоді юнак стає перед нами в тому самому аспекті, що і Лукаш з «Лісової пісні», який не спромігся перебороти прозу буденного життя, або Дон-Жуан з «Камінного господаря», який упав під тягарем громадських законів влади й традиції. Звичайно, ми не відки- даємо й того, що в юнакові можна вбачати якусь історичну особу, скажімо, ту, що дала імпульс до створення «Блакитної

троянди», але для цього в нас тепер ще немає жодних документальних даних.

Кінець поеми показує, що Леся Українка ступила на шлях міротворчости:

Погребовий слів заводить віла,—
люди кажуть: «грім весняний чутно».
Сльози ронить віла в лютім горі,—
люди кажуть: «се весняний дощик».
Ходять в горах світляні веселки,
по долинах оживають ріки,
в полонинах трави ярі сходять,
і велика понадхмарна туга
нам на землю радістю спадає.

Таким потужним акордом, що вийшов із крові ісліз, кінчається «Віла-посестра». Справді, тут поетка творить міт. Трагедія юнака й Віли пригнічувала б наш дух, якби не було в ній одних чудесних метаморфоз, оцього грому весняного й світляних веселок, що радісно звучать і сяють над горем людських душ. Несподіваний і радісний, цей міт очищає й заспокоює їх: він—як тиха пристань, як *katarsis*. Так само кінчається її «Кассандра»: в полум'яних язиках Трої пророчиця вбачає цвіт гранатів, а в риданні старої матері—весільну пісню,—

Кассандра все неправду говорила.
Нема руїни! Є життя!.. життя!..

М. Драй-Хмара.

ВІЛА-ПОСЕСТРА.

Гей, на Бога, що за дивне диво?
Не знайшов юнак з ким побрататись,
не знайшов між хлопців побратима,
не знайшов межи дівчат посестри,
а надібав вілу білу в горах,
вілу білу з поглядом урочим,
обмінявся з нею пірначами,
цілував її в обличчя біле,
стиснув руку і назвав: «посестро!»
а вона його: «мій побратиме!»
та й помчали вкуні геть у гори.
Ідуть поруч по горі зеленій,
і говорить побратим посестрі:
«Віло біла, любая посестро,
чи ти бачиш, як чорніє долом?
чи то галич налетіла чорна,
чи то гору турки обступили?»
«Побратиме, то не чорна галич,
тільки турки гору облягають,
облягають, хмарою поймають,
хутко нас вони обступлять колом».
«Віло біла, любая посестро,
утікай, поки здорова, звідси!
В тебе кінь крилатий, чарівницький,—
як майне, то не збіжать і турки
на своїх арабських виноходцях».
«Бійся Бога, милий побратиме!
Що за слово ти оце промовив?
Чи на те ж браталась я з тобою,
аби мала так ганебно зрадити?»

Коли хочеш, утікаймо вкупі,—
дужий кінь мій нас обох врятує»:

Згорда мовив побратим на теє:
«Неподоба лицарю втікати!»

Вже ж на те не обізвалась віла,
лиш коневі крила буйні в'яже,
щоб не здумав сам майнути вгору,
потім в'яже поводи до купи,
аби коні в розтіч не розбіглись:
«Се ж я наші долі поєднала».

Побратим іще її вмовляє:
«Віло біла, любал посестро,
хоч у тебе розум чарівницький,
але в тебе все ж дівоче серце,—
як обступлять вороги тісненько,
то коли б ти, сестро, не злякалась».

Не сказала віла біла й слова,
тільки погляд кинула урочий,
наче той пірнач блискучий, гострий.
Ще хотів юнак їй щось промовить,
та навколо турки обступили,
заячали, наче хижі круки,
зайняли посестру й побратима,
хочуть їм назад в'язати руки,
та в ясир забрати молоденьких.
Але ті, немов орли завзяті,
не даються ворогам в неволю,
хоч і знають, що не вборонитись,
не хотять зганьбити ясну зброю.

Скарай, Боже, злого яничара!
перебив коню на крилах пута.
Вілин кінь почув, що крила вільні,—
як шарпнеться, як майне угору,
перервав і поводи шовкові
та й злетів із вілою під хмару.

Тут заляв юнак свою посестру:
«Скарай, Боже, тебе, віло біла,
що зламала ти братерське слово!

Щоб і той не мав до віку щастя,
хто коли збратається з тобою!»
Кинув геть юнак піриач злотистий
і зломив надвоє гостру шаблю:
«Гинь ти, зброє, коли гине щирість!..»

Бачить віла згубу побратима,
в діл спадає, наче стрілка з лука,
та, на лихо, не на гору впала,
а в долину, на зелену сосну,
зачепилась там завоєм білим,
наче хмарка, що сплила з верхівля.
Добува блискучу шаблю віла,
обтинає білу ю намітку,
наче сарна кидається вгору,
до свого юнака-побратима.

Добіга до колонини віла...
Леле Боже! там нема ні духа,
тільки чорна вся трава від крові.
Гляне віла: кручі та узгір'я,
та кудою-ж турки подалися?
Де вони поділи побратима?
Чи живий він, чи пішов до Бога?
Заридала, загукала віла:

«Гей ти, коню, ти маро крилата!
Де ти там під хмарами ганяєш?
Через тебе побратим загинув,
поможи ж мені знайти хоч трупа!»

Кличе віла і гукає, й свище,—
по долинах люди кажуть: «Буря!»
Кличе віла, а сама блукає
по узгір'ях, загляда в безодні,
все шукає свого побратима.

Потьмарився віщий розум з туги,
і померк урочий погляд з горя,—
не пізнати, що то віла біла.

Так не день, не два вона блукала,
викликала огиря з-під хмар.
Аж нарешті кінь почув той посвист,

прилетів з просторів невідомих,
впав додолу, мов гаряча куля.

Закипіло серце вілі білій:—

«Ой ти, коню, ти, проклята зрадо!
Хоч би я могла тебе убити,
все б мені на серці легше стало!..»

Обізвався віщий кінь до вілі:

«Не клени, кохана господине.
Як-би я тебе не виніс в небо,
ви-б дістались у полон обоє.
Не па те ж ти вілою вдалася,
щоб тебе в'язали людські руки!»

Мовчки віла огиря сідлає,
я на серці мов гадюка в'ється.
Віщий кінь словами промовляє,
потішає господиню люблю:

«Не журися, любя господине,
не журися, в тугу не вдавайся.
Ми знайдемо твого побратима.
Як живий він, ти його врятуєш,
а як мертвий—чесно поховаєш,
та й не буде межі вами зради».

Мовчки віла на коня сідає
і пуска вуздечку геть на вітер.
Кинувсь огир, наче віща птиця,
де гора—орлом перелітає,
кида в кручу погляд соколинний,
по долинах ластівкою в'ється,
по-над містом проліта совою,
темну ніч пройма вогненним зором.
Так літали три дні і три ночі
та й спинились у Стамбулі місті.
Перебралась віла за туркеню,
в просту одіж, мов яка селянка,
ходить скрізь по вулицях, майданах,
де стоять невільнички на продаж,—
є багато всякого юнацтва,
та немає побратима віли...

У султана білії палати,
а під ними чорнії темниці,
там сидять в неволі бідні бранці,
світа-сонця не видають в очі.
Тільки ніч покриє всі дороги,
віла йде по-під темничні мури,
напускає туману на варту,
насилає сон твердий на неї,
приникає вухом скрізь до мурів,
наслухає, чи не чути гуку.
Віщій слух у віли-чарівниці,
та мовчить темниця, як могила.
Аж на третю ніч почула віла,
як хтось тяжко застогнав за муром:
«Скарай, Боже, тую вілу білу!..»
Як почула те стогнання віла:—
«Ох і леле! голос побратима!..»

Добуває віла за поясник,
мур довбає, твердий камінь креше,
пробиває шпарочку вузеньку,
подає до побратима голос:
«Не клени мене, коханий брате,
згляньсь на Бога й на святого Йвана!
Я ж тебе не зрадила, єдиний,
зрадив нас обох мій кінь крилатий.
Розрубав на крилах пута ворог—
кінь шугнув зо мною по-під хмару.
Свідчує Богом, я того не хтіла!
Ось я тут стою коло темниці,
я прийшла тебе порятувати».

Обізвався побратим до віли:
«Щира дяка, любая посестро,
що прийшла мене порятувати.
Шкода тільки—вибралась пізенько,
десь для турків довго чепурилась!»

Облилося кров'ю серце віли:
«Побратиме, згляньсь на божу ласку!
Як-би ти мене тепер побачив,
не сказав би—віла чепурилась»...

Тут лагідно бранець їй промовляв:
«Помиримось, любая посестро.
Що минуло, того не вернути,
а мене вже ти не порятуєш.
От, спасибі, шпарку прорубала,
хоч побачу промінь у темниці,
поки Бог до себе прийме душу.
Ох, коли б вже він прийняв скоріше!
Десь про мене тут і смерть забула»...

Знов до нього віла промовляє:
«Не кажи так, милий побратиме,
бо живий живе гадати мусить.
Варта спить, на вулицях безлюдно.
Я віконце ширше прорубаю,
я спущу тобі намітку білу,
ти по ній дістанешся до мене.
Тільки свисну—миттю кінь прилине.
За хвилину ми вже в горах будем».

Обізвався побратим до віли,
промовляє, мов ножами крає:
«Що минуло, те вже не вернеться,
бо нема для мене волі й в горах.
Вже мені сириця тіло ззіла,
а залізо кості перегризло,
а темниця очі помутила,
горде серце висушив той сором,
що зламав я сам почесну зброю,
і живим до рук віддався туркам.
Вже мені тепер життя немиле,
чи в темниці, чи на вільній волі».

Ще до нього віла промовляє,
ще в-останнє закликає Богом:—
«Я сама спущуся у темницю,
я таки тебе врятую звідти.
Аби нам дістатися у гори,
я тебе там вигою, мій брате.
Я ж не дарма віла-чарівниця—
вмію гоїть всі юнацькі рани».

Та на теє побратим до віли
не говорить, тільки словом стогне:
«Шкода праці, любая посестро!
не з юнацьких ран я погибаю.
Хоч іди, поглянь сама на мене,
то й рука не здійметься, щоб гоїть.
Як що ти мені посестра вірна,
то зроби остатнюю послугу:
одбери мені життя, чим хочеш,
аби то була почесна зброя,
поховай десь тіло се страждене,
щоб над ним злий ворог не знущався.
Коли ти мені сього не вчиниш,
то таки зрадливе в тебе серце».

Заридала, затужила віла,
закувала, як зозуля сива:
«Що ти кажеш, побратиме любий?
Чи рука ж моя на те зведеться?»

Тут озвався побратим до Бога:
«За що, Боже, покарав так тяжко,
що не дав юнака побратима,
а судив посестру—сюю вілу?
От тепер я помочи не маю,
тільки маю жалощі дівочі.
Чи й без них мені не досить жалю?»

Вже не мовила ні слова віла,
лиш махнула білим завивалом.
Спалахнула ясна блискавиця,
посліпила всю турецьку варту,
пропалили всі темничні двері,
просвітила вілі шлях до брата.
Тільки раз поглянула на брата
віла біла—і замерло серце.
Не юнак лежав там молоденький,
тільки дід старий, як голуб сивий,
весь потертий сировим ремінням,
а крізь рани жовті кості світять.
Він не став назустріч вілі білій,

тільки стиха брязнув кайданами.
Знов махнула віла завивалом,
освітила ясно всю темницю.
«Ось я тут, поглянь на мене, брате!»
Обізвався бранець ледве чуто:
«Не добачу,—потьмарились очі»...
І здавила груди віла біла,
щоб не трісло серце з туги-жалю,
не могла здобутися на слово,
тільки ледве здобулась на посвист,
щоб коня прикликати до себе.
Миттю кінь почув той тихий посвист—
от він вже на брамі камінь креше.
Узяла на руки віла в'язня,
садовить в сідло поперед себе.
Побратим-же не сидить як лицар,
а тремтить і гнеться як дитина,
і квилить, і стогне, й вілу просить:
«Не неси мене високо, сестро!
Серце тліє, моторошно, жаско!
Ох, лиши мене в темниці краще!...»
Стиха, стиха віла промовляє,
мов з-під каміння виходить голос:
«Прихились до мене, побратиме,
я тебе піддержу, ти не бійся».
Обняла посестра побратима.
То-ж лівиця щільно пригортає,
а в правиці запоясник блиснув,
та й убився так глибоко в серце,
що порвав-би два життя одразу,
як-би віла смертною вдалася.
Але віла при житті зісталася,
тільки серце кров'ю обкипіло.
Кінь крилатий кров почув гарячу,
знявся вгору мов кривава іскра
і помчав далеко, в дикі гори,
та й спинився там на полонині,
став копати суходіл копитом,

за хвилину вибив чорну яму.
Тут з коня зіходить віла біла
і здіймає свого побратима,
завиває у намітку білу
і кладе на вічний сон у яму.
Ще-ж із ним ховає за поясник,
щоб не йшов на той світ безоружним.
У приполі чорну землю носить,
насипа могилу як найвище,
аж гора до неба стала ближча.

Поховала віла побратима,
сіла-впала на коня й гукнула:
«Ой неси мене, неси в простори!
Туга давить! Серцю тісно в грудях!»
Кінь злетів високо аж за хмари—
хоче дати простору господині.
Погребовий спів заводить віла,—
люди кажуть: «грім весняний чутно»
Сльози ронить віла в лютім горі,—
люди кажуть: «се весняний дощик».
Ходять в горах світляні веселки,
по долинах оживають ріки,
в полонинах трави ярі сходять,
і велика понадхмарна туга
нам на землю радістю спадає.

ІЗОЛЬДА БІЛОРУКА.

Сюжетна схема, що дала привід і матеріал Лесі Українці для її невеликої поеми «Ізоolda Білорука» така: син ліонського короля, сирота Трістан, славний лицар, поет і музикант, служить при дворі свого дядька корнвалійського короля Марка; лицарські пригоди і геройські вчинки загоняють його в Ірландію, де йому западає в око пишна Ізоolda Златокоса, принцеса і сестра потворного Морольта. Він уже з зародком кохання в серці вертається до Корнвалісу і як трувер прославляє красу Ізоолдину перед королем Марком, а цей поза-очі рішає її взяти для себе за жінку й виражає самого Трістана сватом. Основна риса Трістанової вдачі—вірність, відданість, бо він-то найкращий тип лицаря із героїв Круглого Стола, близький до Роланда, до Зигфріда, Лангелота чи Парсифаля. Чесно справляє Трістан своє посольство, але фатальна доля скріплює в йому навіки заказане кохання: помилкою випиває він з чари вічної любови, і тепер на все життя бореться між двома великими почуттями, однаково сильними між вірністю своєму покровителю й своїм коханням. Тайна закоханих стала відомою, Трістан зазнає вигнання, потаємці вертається до Ізоолди, вбирає личину жебрака, божевільного, то що і добувається коротких щасливих хвилин. Все ж таки він кінчає свій вік на вигнанні, не побачивши своєї Ізоолди. Це простий мотив, розширений на великій канві декількох подій тема. Середньовічна поезія позаводила сюди ще декілька мотивів, ускладнила сюжет, позаносила нові взори, і між іншим епізод з Ізоолдою Білорукою, що дійшов до нас у німецькій переспіві Готфріда із Страсбургу, трохи пізнішим за старофранцузькі поеми Беруля і Томаса Бретанського. Трістан оженився був з другою Ізоолдою, але не жив із нею, як чоловік,—проте

вона була при йому, ходила коло його, хворого від отруєної зброї, вона ж таки, нелюблена й ображена, приносить йому неправдиву звістку про чорне вітрило на кораблі Ізольди Златокосої, що було умовним знаком між закоханими.

Що цікавило колишнього повістара в епізоді з Ізольдою Бізурокою? Певне, ніщо інше, як тільки нова ілюстрація, потвердження, показ і доказ вірного Трістанового кохання: виходило, що лицар ні за яких обставин не може зрадити своєї Златокосої царівни, навіть натрапивши й на деяку подобищу її. Таке значіння цього епізоду в середньовічній повісті. Річ натуральна, що люблячи сентенції, афоризми й розумування, навіть пишаючись на перших початках європейського роману здатністю своєю висловлювати загальні думки, давній поет міг подати скільки думок про спробу вірного серця забутись в нових обставинах та право мужчини в розлуді з милою та в намірі вибавитись нечестивого кохання до чужої жінки, покохати якусь іншу жінку. Даючи свою переробку оповісти Готфріда Страсбурського, німецький поет Карл Immerman думав показати, що чоловік більше шанує пам'ятки кохання, ніж жінка, що він має нахил до роздвоєння, може кохати двох відразу, принаймні якийсь час, що в його серці може повстати хаос, але в йому—мішано сяяти два миліх образи. Наша письменниця бере з основного сюжету тільки те, що її цікавить, як тема, інакше сказати вона із складної комбінації мотивів витягає для себе невеличку частину, вививок і розробляє у свій власний малюнок. Але чи тримається ж вона бодай вірності, бодай загальної схеми відомого роману? Ні.

Треба сказати, що те, що ми тепер називаємо повістю про Трістана і Ізольду, це ніщо інше, як тільки реконструкція, Жозефом Бедьє зроблена, на основі чотирьох більших поем Томаса з Бретані, Ейльгарта з Обергу, Беруля, Готфріда Страсбурського та дрібних фрагментарних шматків і недобитків. Нічого цілого до нас в оригіналі не дійшло, а що єсть, те все писане старо-французькою мовою, тяжкою до вивчення й розуміння, неприємною на звуки і, думається, Лесі Українці незнаною. По інших літературах тяжко було знайти щось близьке до твору Лесі Українки, значить, можна гадати, що вихідним джерелом для неї був реконструйований

текст Бедье, твір, що робить йому велику славу й честь не тільки як ученому, а й як белетристові.

Однаке Лєся Українка коли й підходить у чому до поширеного тексту, то тільки в кількох дрібних моментах. Власне: під розділом VI в Лєсі Українки з початку й до смерті Трістана вся сцена (з вітрилом) може бути записана на вплив французького реконструктора, та в розділі V-му виспання вірного друга за море по Ізольду Златокосу,—це все. Зате зовсім оригінально проти Бедье, а значить і всеї групи його джерел, дано такі моменти: *Розділ I*: Зустріч у полі з Білорукою. Вона не царівна, а дівчина на простій роботі. *Розділ II*: Трістан і Білорука живуть як чоловік і жінка. Він і далі може жити з нею і забути смуток, коли б вона не була чорнява. *Розділ III*: Мотив метаморфози, нові чари («дання уроче») для Трістана: Ізольда Білорука робиться у всім подібною до Златокосої. *Розділ IV*: У перетвореній Білорукії Трістан бачить істинну Ізольду Златокосу. Збуджується гордість у дівчини, і вона знов вертається до свого питомого образу. *Розділ V*: Порада теї Урґанди, щоб до недужого Трістана привезти першу його кохану. *Розділ VI*: Зустріч обох Ізольд. Горді слова Чорнявої.

Згадки про Мерліна, фею Моргану й Урґанду дозволяють думати, що Лєся Українка ознайомилася з поезією Круглого Стола і згадала про деякі персонажі звідти тільки для виставлення звичної для читача декорації. Отже поема Лєсі Українки стає перед нами як зовсім оригінальний твір, при чому з основної канви взято невеличкий витинок, що здався письменниці яко *тема*: реальні обставини, психологія й діалектичний розвиток основної теми в нашої авторки самостійні і підкреслюють все значіння коротенької авторської ремарки до поеми: «В деяких версіях згадується ще й друга Ізольда,—Білорука, що кохалася з Трістаном тоді, як він був у розлуді з першою милою,—Ізольдою Златокосою».

Тяжко сказати, який привід, випадок, причина чи настрої навернули Лєсю Українку до цієї теми, але в обробленню її бачимо нашу письменницю на весь виріст її таланту останніх років, так само, як виразно знати її її звичайну методу в розробленню основної *тези*. В багатьох творах Лєсі Українки—

«В дому роботи, в країні неволі», «На руїнах», «Лісова пісня», «Приязнь», «Камінний Господар» та инш.— драматизм позиції виростає разом з діалектичним розвитком кожної даної основної думки чи тези. В «Ізольді Білорукій» випадком маємо двох Ізольд,—вони одначе різні.—Чи не можна випадкову асоціацію поширити й на весь комплекс почуттів, що складають кохання? Така спроба робиться. Різниці тоді нівелюються, обидві Ізольди сплилися в одну, і тут мало би прийти щастя,—цей *синтез* кохання. Одначе гордість Чорнявої Ізольди розбиває цей фальшиво побудований синтез, і наперед виходить її самостановлення,—ніби, що жінка може всім пожертвувати за-для кохання, тільки не себе саму, не може зробитися іншою, не може і не повинна відмовлятися власної індивідуальності,—і вона сама розбиває це ефемерне щастя. Аж тут тільки дана справжня *антитеза* поеми. Читач сам на декількох сторінках цієї невеличкої поеми може побачити, з якою майстерністю і яким розмахом Леся Українка дала в найбільше кондесованій формі одну з найбільш драматичних постатей в нашому письменстві, при чому дуже цікавий кінець поеми, коли Чорнява Ізольда після духовної смерті—бо перетворення на Ізольду Біляву й було в суті речи моральною смертю її—приходить через тяжку трагедію серця до повної перемоги над собою й над тою, другою, щасливою та й над самим Трістаном, і аж тут здобуває *синтез*. Зустріч обох Ізольд над тілом Трістана, сильна як у грецькій трагедії, творить одначе драматичний поступ перед класичною трагедією: там найбільша сила нещастя й страждання людського давала катарзис, очищення душі через велике її тяжке переживання, глядачеві,—тут, у Лесі Українки, також катарзис, але й сильний оптимістичний акорд у гордих словах Ізольди, в її свідомості власної перемоги, як людини, над сліпотю пристрасти, заздрости, упокорення й ревності.

Крім цього, дуже підносять цінність цієї поеми часткові ідеї поеми,—наприклад, про ілюзорну легкість перетворення одної людини на другу (кінець II-го розд.), думка про непереможну форму людської індивідуальності (кінець III-го розд.), про егоїзм чоловічого кохання, про ролю спогаду, про минуле в нових любовних переживаннях, і ці думки та ідеї майстерно

брано и повторювано в різних місцях поеми з великою строгістю й послідовністю. *Ритми* поодиноких частин поеми стоять в тіснім звязку із змістом, при чому архітектоніка розроблення навіть окремих розділів закінчена й гармонійна: досить простежити паралелі в першому розділі: голоси в лісі, небо й очі обох Ізольд, жито злотисте й коса Чорнявої,—справді нитки деяких мотивів із усього взору перетягаються через усю поему. Отже, через свою залізну логичну будову, складну й закінчену, через свої формальні прикмети й гострий натхненний драматизм, ця поема могла би й стати темою для більшого й докладнішого аналізу, як з боку логічного та ідейного, так само і з поетично-формального.

Андрій Ніковський.

ІЗОЛЬДА БІМОРУКА ¹.

I.

Трістан блукав по лісі,
ловив зелений шум,
хотів йому віддати
своє кохання й сум.

Та ледве де береза
лагідно зашумить,
Ізольдин голос любий
він згадує в ту мить.

Крізь віття синє небо
прогляне в вишині,—
Ізольдині він очі
спогадує ясні.

З одчаю на узлісся
іде сумний Трістан,
аж там злотистим житом
лиснчить розлогий лан.

¹ Основа сеї поеми взята з середньовічного роману «Трістан та Ізольда», що колись у численних версіях на різних мовах був широко розпросторений по всіх європейських, в тім числі й по слов'янських, сторонах. Зміст його—фатальне та нещасливе кохання лицаря вассала Трістана і його королеви Ізольди Злотоконої. Се кохання повстало з чарівного лання, любовного напою, випитого через помилку. В де-яких версіях згадується ще й друга Ізольда—Білорука, що кохалася з Трістаном тоді, як він був у розлуді з першою милою—Ізольдочкою. *Л. У.*

Ізольду Злотокоосу
Трістан і тут згадав,
улав у борозенку
і тяжко заривав.

Прийшла дівчина жати
і постать зайняла,
почула те ридання
і ближче надійшла.

Мов доля необорна
була її краса
і чорна, мов те горе,
була її коса.

Хороші в неї очі
і темні, мов одчай —
хто гляне в теє пекло,
то забуває рай.

А голос у дівчини —
мов тої скрипки спів,
що викликає мертвих
на танець із гробів.

І вивела Трістана
вона з одчаю тьми
лілейними руками
та спільними слізьми.

Спитав він: «Як ти зवेशя
дівчино таємна?»
«Ізольда Білорука»,
відмовила вона.

«Се ймення — найсвятіше
в сім світі і в раю!

Ізольдо! Ох, Ізольдо!
Прийми любов мою!»

II.

«Ти пестив так ніжно мене,
коханий Трістане,
а в очі так сумно дививсь,
аж серденько в'яне.

Мені ти уста цілував
і руки біленькі,
а сльози на коси мої
котились дрібненькі.

Мені ти слова промовляв
палкої любови,
чому вислухати не хтів
моєї розмови?»

«Ізольдо, Ізольдо моя,
в очах твоїх темних
хотів би я бачить блакить
країв понадземних.

Ізольдо, Ізольдо моя,
коли б твої коси
мінилися золотом так,
як житні покоси!

Твій голос, Ізольдо моя,
рвачкий та жагливий,
коли б він як шелест берез
був тихий, пестливий»...

«Не варто журитися тим,
коханий Трістане!
Хрещена мати моя
мені те доставе,

Бо мати хрещена моя,
то фея Морґана».
«Біжи ж ти до неї мерщій,
Ізольдо кохана!»

III.

«Ой, матінко-феє Морґано,—
зміни мені вроду мою!
Хай буду білява та ясна,
мов ангел у божім раю».

«Ох, донечко люба Ізольдо,
се ж я тобі вроду дала,
в колиску дарунок принесла,
як ти там лежала мала.

Красі твоїй, доню Ізольдо,
ніхто ще догани не дав».
«Журлива ся темная врода,
мій милий від неї ридав.

Дай, матінко, злота й блакиту,
нехай же я буду ясна,
хай милий мені усміхнеться,
як сяє весела весна!»

«Гаразд, моя доню Ізольдо,
я золота в сонця візьму,
блакиту морського позичить
попросим русалку саму».

«Навчи мене, матінко-феє,
розмови берез у гаю,
хай буде мій милий щасливий,
як дрібна пташина в маю».

«Ще краще, ніж тії берези,
шумлять веретенечка фей,

бо все наймиліше вчуває
в тім гомоні кожен з людей.

Що схочеш, кохання доню,
тобі я зміню в одну мить,
одного не зможе Моргана—
твоєї душі одмінить».

IV.

У темнім лісі знов Трістан
самотну терпить муку,
і жде до себе і не жде
Ізольду Білоруку.

Коли щось шурхнуло, мов птах,
з кущів струсило росу,
і враз Трістан побачив там
Ізольду Злотокоосу.

Ті самі очі і коса,
та сама тиха мова...
Душа Трістана в небеса
полинути готова!

«Се ти, єдина моя?
Се ти, моя царице?
Сюди з-за моря приплила,
кохана чарівнице?

Та як же випустив тебе
король той недоріка?
Чи ти для лицаря свого
убила чоловіка?

А де ж твій кубок золотий
і те дання уроче?
Тепер свідомо я до дна
його доп'ю охоче!

Напій кохання нам даде
і згадку про розлуку».
«Трістане! ти хіба забув
Ізольту Білоруку?»

«Вона забудеться тепер,
як ночі тінь минула!»
«Трістане! Що, коли вона
про тебе не забула?»

«Нехай вона в Єрусалим
іде на прощу боса.
Тепер до мене прибула
Ізольта Злотокоса!»

«Трістане! в тебе є гріхи,
великі, непростимі;
на їх навряд чи проща є
в святім Єрусалимі».

«З тобою, люба, я готов
іти на вічні муки!»
«Трістане! Годі вже розмов,
Поглянь мені на руки,

Згадай, кого ти посилав,
сьогодні до Моргани!
Куди ж тепер мене пошлеш
загоїть в серці рани?»

Хоч зникла тьма з очей моїх,
зате лягла на душу.
Ти чорний камінь там поклав, –
повік його не зрушу.

Нехай же знов моя коса
чорніє, мов жалоба!
Я сєї барви не зміню
від нині вже до гроба».

V.

Трістан у недузї лежить,
ослаб мов дитина.
Не служать нічого йому
всі чари Мерліна.

А фея Урганда з-за гір
сказала лукава:
«Тут може одна допомогти—
Ізольда Білява.

При тій златокосій тебе
і смерть не поборе».—
І вірного друга послав
Трістан геть за море.

І другові так наказав:
«Як згодиться мила,—
ти свій корабель наряди
у білі вітрила.

Як ні—то напни лиш одно,
велике та чорне,
хай потім у нього мій труп
чорнява угорне»...

VI.

«Піди, піди на берег, Білорука,
прошу тебе, молю тебе, піди!
Там є гора висока та стрімчаста,
на неї злізь і подивись туди,
де море хвилю гонить із півночі.
Вертайся вмиль і розкажи мені,
чи не леліють білії вітрила
на вишокі в сизій далині».

І мовчки йде Ізольда Білорука
на берег моря, на високий шпиль...

Ох, щось біліє далека на морі!
Вітрила то, чи тільки піна хвиль?..

Вернулася Ізольда Білорука.
Трістан питає: «Що? Яка яса?»
«Щось мріє там далеко у просторі»...
«Щось біле?!» — «Чорне, як моя коса».

І враз душа Трістанова порвала
ждання шнурок, що здержував її,
і злинула мов иташка вільнокрила
далеко у незнанії краї...

.....
«Ходи, ходи, Ізольдо Златокоса!
Тебе давно Трістан твій вірний жде.
Між скелями не бійся заблудитись,—
Ізольда Білорука проведе.

Іменнями посестри ми з тобою—
так як вечірня й ранішня зорі.
Чи то ж не диво, що тепер судилось
розлити нам заправу в одній порі?

Колись і я була на час-годину
такою ясною, як ти тепер»...
«Посестро, голос твій мене лякає!
Скажи по правді! Мій Трістан умер?!»

«Ізольдо Златокоса, Бог розсудить,
чий був Трістан, чи твій, чи може мій,
та бути з ним аж до його сконання
дістаюся такі мені самій.

Ти не привезла чорного вітрила,
не жалібна—ясна твоя краса.
Та милий в гроб не ляже непокритий,—
його покрий чорная коса».

ТРИПТИХ.

Лесю Українку, як поетесу, відрізняє від поетів її доби не тільки надзвичайно уважне, пильне оброблення кожного з її творів, не тільки її особлива, незвичайна для української поезії тематика творчості, але й ще один найцікавіший елемент творчий: надзвичайно вдумливе ставлення до літературної жанристички, цікавість до жанрових рис того чи іншого твору, спроби то поєднувати різні жанри, то, навпаки, давати кілька творів у одному ніби жанрові, для того, щоб кожний з них змінити, оригінально трансформувати. Ця особливість Лесиної творчості, це її винятково-уважне поводження із своєю літературною формою, і,—що треба виразно підкреслити,—підключання про найбільш оригінальне, рідке, самостійне оформлення твору, приглядання до найбільш складних та найменш вивчених елементів оформлення (а такими найменш вивченими й досі з'являються жанри літературні),—це уповноважує дослідника Лесиної творчості говорити про неї, як про винятково суворого до себе поета. Мало того: це дозволяє підійти до Лесі Українки з одною з тих оцінок, що от тільки тепер, у наші дні, ми навчилися їх робити та надавати їм ваги: до питання про літературний побут, що оточував Лесю, до питання Лесі, як «професіонального» поета, літератора. Так, без сумніву, творчий процес Лесин, її довге й ретельне оброблення та перероблення майже кожного рядка свого (цікаві в цьому відношенні автографи Лесиних творів, повні закреслень та переробок), низка виразів з її листування, де вона не може обійтися без певних літературних, спеціальних тем,—все це свідчить, що Леся Українка справді була в світі час одним з небагатьох «професіоналів-письменників» тих майже тридцяти років, що тяглася її літературна діяльність,—

серед більшості «письменників між иншим» українських її часів.

Одним з найтиповіших зразків цікавості власне до літературних жанрів у Лесі з'являється один з найпізніших її творів,—значить зроблений в пору її повного розцвіту—твір, що йому Леся дала незвичайну, рідко вживану назву «Триптих». Не думаємо, щоб багато наших письменників—хоч і до сьогодні—цікавилися б такими рідкими, але конструктивно-оригінальними формами, як триптих; треба було бути Лесею Українкою, «професіональним поетом», поетом з великою уважністю до конструктивних моментів своїх творів, аби знайти й використати цю форму «триптиху».

Триптихом (слово грецьке) колись у давні часи звалася вітальна ікона в церкві, що складалася з трьох ікон. Пізніше цей технічний термін перейшов до малярства і став означати картину, що складається з трьох окремих картин, які стоять поруч і кожна в окремій рямі, при чому всі три зв'язані між собою темою, ідеєю; навіть стоять так, що головна тема, ідея—на середній картині, а додаткові теми, зв'язані з головною, з обох боків її. Такі мистецтва, як архітектура, малярство, музика мають багато спільної з літературою термінології, ми говорили про «будову» літературного твору, про «картини» в поемі, про «ритмічність» та «мелодичність» віршів. Леся Українка зважилася форму «триптих» прикласти до свого поетичного задуму.

Задум цей був перш за все з погляду конструктивного, формального—жанровим. Леся дала три поетичні речі,—кожну в іншому жанрові. Загальний жанр триптиху Лесиного є епічний; вона бере три близьких одна до одної жанрові форми епічної поезії: апокриф («Що дасть нам силу»), легенду («Орфеево чудо») та казку («Про Велета»). Приглянемо коротенько до зв'язку цих трьох жанрів поміж собою; коли б не було такого зв'язку, то не могло б бути і «триптиху». Що являє собою апокриф? Колись, в найдавніші часи апокрифом звався у юдеїв та греків твір невідомого походження та таємничого змісту (найчастіш релігійного); пізніш в часи християнства, апокрифами стали звати неправдиві оповідання про події з доби «священної історії», цеб-то легенди про всякі

чуда, про незвичайні події і т. п. Отже, цілком вже встановлений зв'язок апокрифа з легендою. Легендою з старих так само часів звалось, непевне, неправдиве оповідання про якусь то ніби реальну, історичну подію; центральні часи розвитку легенд—середні віки. Дуже близько до легенди стоїть жанр казки,—остільки близько, що нерідко казка й легенда з'являються й синонімами. Найтиповіша ознака казки, що ніби до певної міри відрізняє її від легенди, є звичайна чудесність, фантастичність казки; легенда так само буває фантастичною, але й часто намагається довести, що викладає ніби реальну дійсність.

Так Леся Українка вдало вибрала три епічних жанри, дуже близьких, дуже подібних один до одного, щоб утворити літературний триптих. Жанровим зв'язком не обмежується конструкція триптиху у Лесі. Приглянемо до тематики кожної з частин нашого триптиху. Є один тематичний елемент, що об'єднує всі три частини Лесиного триптиху і зв'язує їх в художню єдність задуму. Цей тематичний елемент—ідея сили, що все може перемогти.

В апокрифі, що він і заголовок має «Що дасть нам силу?», показано, як людина (тесля) обезспіла через важку роботу і вже не може більше працювати:

Не маю сили. Згинула. Пропала.
Що верне силу, як її нема?

Здається, що ніщо не може повернути розтрачену силу. Але є моральний обов'язок, що він міцніший в людині за всяку людську втому. Моральна повинність відроджує силу, вимоги духу підіймають, підносять тіло і роблять його знову здатним до роботи.

Очевидно, відповідь Лесина на питання, поставлене в заголові «Що дасть нам силу?» полягає в тому, що дух в людини—міцніший тіла, що дух може перемогти тіло, його втому, коли перед людиною стоїть справа виконання певного морального обов'язку.

Я тесля. Я зробив сей хрест важким,
То й мушу я нести його. Давайте...

І порив духу робить з теслею те, що він:—

Немов не знав ні праці, ані втоми
До сього часу.

В легенді, що зветься «Орфееве чудо», так само основною ідеєю—є сила. Але сила вже іншого походження, іншого характеру. Три легендарні герої—Орфей, Зет, Амфіон примушені тяжко працювати—будують з каміннів мійського мура, циклопічну ограду. Вони знеслили, вони більше не можуть нічого робити, але на допомогу з'являється велика стара легенда про поета-робітника Орфея, що співав так гарно, аж всі звіри з лісу збігалися, захоплені співом, слухати його. Поезія—велика сила; поезія може перетворити звіря, поезія може зробити живим каміння. Коли всі товариші вже знеслили і покинули працю, також страшно стомлений працюю Орфей починає співати—і міський мур сам собою збудувався.

Коли в апокрифі за велику силу людини було визнано його свідомість моральних обов'язків (як це типово, характерно для самої Лесі Українки, оскільки ми вже її знаємо з її біографії!)—то в легенді не менш важливе для поетки визнання великої сили людської в мистецтві, в поезії, що може творити справді чуда.

Нарешті третій компонент тріптиху—казка «Про велета». Так само, в основі казки лежить ідея людської сили.

Казковий велет мав величезну силу, але доля позбавила його її; ось він, безсилий, може тільки спати і кожний його, колись могутнього велета, може образити, може скривдити. Але ця слабкість його не вічна. Вернеться бувала сила, підійметься велет і знову всім покаже свою велетенську силу... І остання строфа казки розкриває її символіку: велетень—Україна, любий рідний край; вороги його надовго вкинули в сон, позбавили сили, але сила ця не вмерла, вона власне тільки спить; буде день, коли велет-Україна прокинеться знову до життя, покаже свою силу й волю...

I.

«ЩО ДАСТЬ НАМ СИЛУ?»

(Апокріф).

Розпечений весняним гострим сонцем
Пашить Єрусалим. Проміння біле
Від білих стін і вулиць відбиває,
Ряхтить вогнем на золотих покрасах
Царських палат, ворожі блискавиці
Запалює на кожному римським списі,
Кладе вінці на шоломи спіжеві
Центуріонам—блиск вогонь і пал!

Єрусалим готується до свята.
Жінки начиння миють у потоці,
Бряжчать мідяні кухлі, грають іскри
Від сонця на червоній мокрій глині.
Розбіглись діти по весняні квіти.
Дівчата чешуть коси й заплітають
Майстерно у дрібушки з дукачами
Та радяться, що їм про свято вбрати.
Багато радощів, але ж бо й праці!
Гаптують, шиють, і печуть, і варять,
Купують, продають, про свято дбають.
Лиш той не дбає, хто шага не має,
Але й такий волів би заробити
Гіркою працею, ніж так «не дбати».
Бо гірші злидні в свято, ніж у будень,
Буденна одіж наче смертний гріх
Темніє серед ясних шат святкових,

Лице не блідне з голоду,— шариє,
І легше мовить «хорий», ніж «голоден».

На розі против храма вбогий тесля
Робітню відчинив. Та й відчиняти
Не дуже-то було що: три стіни,
Четвертої біг-дасть, от і робітня.
Всім перехідним видко всю роботу,
Мов на майдані. Видко, як працює,
Не розгинаючись, убогий тесля,
Зв'язавши ремінцем волосся буйне,
Щоб не спадало на високе чоло,
Укриті потом рясним та краплистим.
А тесля сам не бачить перехідних.
Очима бачить він роботу й знаряд,
А думкою все злидні невсипущі:
Були вони учора, є сьогодні,
І завтра будуть, і нема їм краю.
Ох, та який там край! Хіба що справді
До краю загризуть... Що день, то більше
В Єрусалимі теслів настає,
І з Сирії насунули мов хмара,
Забрали всю роботу коло храму,
В преторії, коло царських палат
Іх всюди повно, спритні та майстерні,
Та запопадливі, масні такі...
В ряди-годи єрусалимським теслям
Робота дістається, і яка?
«Он вчора три хрести зробив,—недобра,
Сумна робота, Богові немила...
Не раз бо і невинних розпинають...
А що робить? Гріха не знає голод.
Марницю заробив за три хрести.
Така й робота: спішна, от аби-то.
Що ж, я не винен,—дорого платити
За дерево сухе не маю звідки...
Ет, якось то простоять зо три дні
Поки до свята шибениці тії,

А там—розп'ятих здіймуть, то хрести
Хоч і спалити—невелика шкода...
Така-то праця!.. А колись бувало
Робив різьбу мистецьку до палат,
До дому божого... Давно було...
Тепера що? Ціпила, топоридца,
Плуги, хрести... таке! А сила йде,
І спина гнеться, й репаються руки,
І гине хист. Уже б тепер не вдав
Різьби такої, хоч-би й хто замовив,
Минулося... Тепер аби хоч як,
Хоч без мистецтва хліба заробити.
Так, хліба, хліба, і нічого більше...
Ех, клята праця!» Тесля рубонув
Так по ціпилу, аж воно зломилось.
Він кинув знересердя, друге взяв,
Не встаючи. Піт очі засліпив;
Втер рукавом і далі теше. Раптом
Сокира пощербилась об сучок.
«А будь ти проклята!» Шпурнув сокиру
І долі сів, і голову схилив.
Так нне спина, руки так горять,
Болить все тіло... Аж тепер він тямить,
Що він зовсім знебувся, що тепера
Вся сила згинула... «Ну, що ж, не встану,
Сидітиму до ночі так, ще й ляжу.
Однаково. І не здійму сокири,
Не нагострю й нічого не зроблю
Ані сьогодні, ані завтра. Що ж!
Хай з голоду хоч пухнуть жінка й діти.
Не маю сили. Згинула. Пропала.
Що верне силу, як її нема?..»
І похилився, мов зломлена билина,
І руки мов зів'ялі простяглись
І впали аж додолу.
Так сидів він
І не вважав на голосну юрбу,
Що мов потік по вулиці котилась

І сміх, і глум, і гомін, і прокльони
Несла з собою,—так вода весняна
Виносить мул, і хмиз, і баговиння
З дна ріки. Юрба текла, текла
І раптом стала, аж в тісну робітню
Якийсь гурток знемадька заточивсь,
Відпертий натовпом, і трутив теслю,
Аж той отямивсь. «Гей! куди ви, люди,
Женетесь так?» громадці він гукнув.
—«Чи ти тут спав, чи очманів зовсім?
Та се ж сьогодні розчинати мають!
Он їх ведуть на страту, а за ними
Увесь Єрусалим, старе й мале,
Біжить, щоб на видовисько поглянуть.
Се тільки ти тут каменем сидиш».
—«То їх ведуть? А де ж вони? Чого ж се
Ви тут спинились, коли їх ведуть?»—
Питає тесля, все мов непритомний.
—«Дивіться на дурного!»—хтось гукнув,
Та ти ж поглянь, он там напроти тебе
Впав серед вулиці один із них.
Се він вже втретє—двічі вояки
Підводили бичами й стусанами—
А сей раз не встає. Кажали люди,
Важкий занадто хрест йому дістався,
Нетесаний, сирий та суковатий,—
Дешевий, звісно! Правда, шкода й коптів...
Та видно й тесля шкодував роботи...»

Базікають, а тесля вже й не чує,
Він скочив миттю на станок і звідти
Поверх голов на вулицю зорить.
А там, посеред сміття та каміння,
Впав під хрестом на порох придорожній
Син чоловічий. На хресті кора
Чорніє пожариною, і тільки
Самі кінці ясніють: свіжі рани,
Завдані вчора дереву сирому

Сокирою. Як ті блідії рани,
Бліде, обличчя в страдника, що впав,
Виразно червоніють краплі крови
На тім чолі,—не так рясніє піт
В робітника під час гарячий праці.
Без краю смутні очі мов питають:
«Навіщо ся даремна, зайва мука?
Та ж я прийняв по присуду всі кари
І ще прийму. А се хто присудив?..»
—«Гей, уставай лиш! доки будеш спати?!»
Кричать преторіянци, і бичі
Звилися, мов гадюки. Крізь одежу
Червоні смуги стали пробиватись.
—«Не можу... хрест важкий... мені несила...»
Нещасний простогнав і ліг лицем
У порох шляховий. Преторіянець
Підвів бича,—та не спустив, бо раптом
Спинив його за руку хтось: «Пожди!»
—«Ти хто? Чого тобі?»—воляк вереснув.
—«Я тесля. Я зробив сей хрест важким,
То й мушу я нести його. Давайте.
За сюю працю не візьму я плати».
І взяв хреста. Ніхто не боронив.
І випроставсь похилий стан у теслі,
Напружились його зів'ялі руки,
Погаслий погляд знову загорівся
Великим та цалким глибоким смутком,
І твердою, важкою походою
Пішов з хрестом робітник на Голготу,
Немов не знав ні праці, ані втоми
До сього часу.

II.

ОРФЕЄВЕ ЧУДО.

(.Легенда).

Одкрита полонина, де будується нове місто, подібне до руїни своїми недокінченими безверхими хатами та недовершеними храмами. Де-які будови і справді розруйновані до підмурівку і лежать звалиши, де-не-де чорніють пожарики.

Орфей, Зет і Амфіон—три легендарні герої—працюють коло міського муру, циклонічної ограти, що роззявляє великі чорні впади і переривається чималими прогалинами. Зет сильно-дужий, кремезний—двигає важкі брили каміння і складає їх перед Орфеем, часом розбиваючи на скільки часток. Орфей—ніжна співецька постать—обточує клевцем і долотом те каміння, придаючи йому форму плит. Амфіон—розважний, думливий, старинний виразом очей, ніж віком—умощує те каміння, сполучує його і виводить мур, залатуючи впади, виповнюючи прогалини.

А м ф і о н.

(працюючи близько до Орфея).

Давно вже ти, Орфею, нам не грав.
В тернах лежить покинута китара,
На лірі струни зсохлись від нежитку,
Цівниця, дар від бога Пана, вмовкла,
Де-далі буде казкою здаватись,
Коли хто назове тебе співцем.

О р ф е й.

Мені самому казкою здається,
Що руки сі, скривавлені від праці,

Колись могли перебирати струни,
Що зашкарублі пальці обіймали
Колись так ніжно чарівну сопілку...
Ні, певне то тоді був не Орфей,
Або тепер я привластив без права
Собі чуже імення.

З е т

(надходить з величезною брилою, гучно кидає її на землю перед Орфеєм і розбиває на скільки кусків великим клевцем.
Б'ючи по каменю, говорить уривчасто).

Я чував—

Хоча, звичайно, люди часто брешуть,—
Але чого на світі не буває?—
Що ніби спів твій—чи музика, може—
Не знаю, що там саме—чари має...
Що й дикі звірі слухають її,
І навіть хижаки стають покірні.
Скажи, то правда?

О р ф е й.

Я не знаю, брате.

З е т.

Як? Значить брешуть?

О р ф е й.

І того не знаю.

З е т.

Та що-ж ти, збувся пам'яті?

Орфей.

Я збувся

Себе самого.

Зет.

(тихо до Амфіона).

Що се він говорить?

Амфіон

(уважно глянувши на Орфея).

Він утомився. (До Орфея). Слухай, друже милий,
Ти б відпочив.

Зет.

Та й справді. Заспівав-би,
А ми послухали б отак між ділом,
Коли вже звірі й тії прислухались,
А ми ж таки ще люди.

Орфей.

Справді? Ще?

І я людина?

Зет.

Нащо ти питаєш?

Орфей.

Бо я гадав, що я вже став кленцем,
Чи долотом, аж я ще все людина...
Принаймні, ти се кажеш. Може й правда...
Так, правда, я живий, бо чую біль.

Зет.

Ніколи я не можу розібрати,
Чи ти жартуєш просто, чи сумуєш,
Чи з мене насміхаєшся.

Орфей.

Ні, брате,
Коли я й насміхаюсь, то не з тебе.

Зет.

А з кого?

Орфей.

З себе, чи з своєї долі.

Зет (поважно).

Ні, з долі глузувати не годиться,—
Вона богиня.

(Який час працюють мовчки. Зет приносить нову брилу і знов розбиває її).

Зет.

Шкода, що не маєш
Охоти до співання. Я гадав:
Коли вже звірі... може б і каміння
Послухало тебе.

Амфіон.

Ти, Зете, часом
Говориш без ладу: ну, що се значить
«Послухало-б каміння»?

Зет.

Ніби... теє...
Чи не зложилось би воно само

Як слід у мури? (Амфіон сміється).

Ну, от ти смієшся!

А що, коли то правда все—про звірів?
Орфею, правда? Я по очах бачу,
Що він соромиться мені признатись,
Щоб потім я не подражнив хвальком.

А м ф і о н.

Про звірів можна ще так-сяк повірить,
Бо то живі створіння, мають серце,
Коли не душу, але щоб каміння,
Безживне. мертве...

З е т.

Хто тобі сказав,
Що се каміння мертве? Та ж каміння,
То кості матері-землі. Ударь же
Себе по кістці—як ще заболить!
Адже Орфей сказав—Орфей-же мудрий—
Як що болить, то значить, що живе.

А м ф і о н.

(з добродушною пасмішкою).

Мудрішній ти, як бачу, й від Орфея!

З е т (ображено).

Гляди, коли б тебе не переважив.

(Іде до скелі по нову брилу).

А м ф і о н (до Орфея).

А справді, чом тобі не заспівати?
Хоч дива я не жду від того співу,
Бо я не Зет, щоб вірити в казки,

А все таки дає розпагу пісня,
Скоріше час минає.

Орфей (з жахом).

Ти б хотів,
Щоб час летів над нами ще скоріше?
Я з жахом чую, як шумлять в просторі
Його вітряні крила... Ох, як мчить!
Ой, хутко знову прийде ніч злодійш!
Нам, дітям світла, зір з очей украде
І ворогів з собою приведе,

Своїх дітей з совиними очима,
Покривши їх щитом своїм. І знову
На місто безборонне вдарить ворог,
Оберне підмурівок у руїну
І пустою наповнить наші храми.

Амфіон.

Тепер літо, дні настали довгі,
Ми може встигнемо сей раз до ночі
Прогалини найдовші замостити.
Тоді го зійдеш он туди на гору
І пустиш голос Панової флейти,
І зійдуться до нас тоді всі люди,
Поставлять варту і огні запалять,
За мурами поставлять оборону...

Орфей.

А де ж вони тепер? Вони розбіглись,
Як вівці по шурхах незходимих,
Покинули нас трьох тут будувати
Для їх твердиню, а для нас могилу.

Амфіон.

Бо до такого, брате, мурування,
Як ми оце розпочали, не досить

Звичайних людських сил. Се ж і не дивно,
Що рід героїв нечисленний в світі,—
Богам було-б пнакше небезпечно.
А тут потрібна сила героїчна,
От і прийшлося будувать нам трьом.

Зет.

Ех, якби нас було хоч-би чотири!—
Ні, треба вісім, щоб було дві зміни,—
Вже б якось ми се місто встерегли,
По чотирьох кутках на варту ставши!

А м ф і о н.

Як буде мур готовий, прийдуть люди,
І докінчать хати, палати й храми,
Під захистом тривким їх праця буде
Тривка й доладна. Ти тоді не будеш
Рівнять їх до овечої отари,—
То буде впорядкована громада,
Народ негірший від своїх сусідів.
Побачиш.

О р ф е й.

Я побачу? Горе! Горе!
Мені здається ніч отся зав'яже
Мені на віки очі платом чорним.
Коли б ти знав, як сей каміння блиск
Мені вражає очі! Все червоне
Передо мною...

Зет.

(надходить з брилою. Видко, втома починає і його змагати).

Ти того не бійся.
То так від спеки. Се й мені буває.

Роса прохолодить. Уже не довго.
Вже хутко вечір. Сонце вже на схилю.

Орфей (з одчаєм).

Вже вечір... захід... ніч..!

Амфіон (розважно).

Та заспокойся!
Ну, що ж, ну, в крайнім разі, прийде ворог,
Чи се ж нам першина? Чей не загинем.
Не може він всього розруйнувати:
Героїв же і в нього не багато,

Щоб знищити цю героїчну працю.
Що небудь же лишиться нам. А потім
Ще й завтра буде день.

Орфей.

Для мене, брате,
Його не буде. Я се чую серцем.

Амфіон.

Се втома і примари. Сядь, спочинь,
І все минеться.

Зет.

Заспівав би краще.
Ну, що коштує спробувать? А ну ж,—
Послухає каміння!

Амфіон

(призирливо махнувши рукою).

Знов своєї! (до Орфея).
Хоч заспівати все таки не вадить.

Колись було то звичкою твоєю,
І може мститися на тобі тепера,
Що ти ту звичку занедбав.

О р ф е й.

Ох, браття,
Не можу я співати. Треба свята
Моїй душі—тоді вона співає.
Тепер же день робітний, тяжкий будень.
Не можу я, не смію святкувати!
До каменя приковані сі руки,
Тепер їм ніколи торкати струн.
Камінні іскри засліпили очі,

Не бачу я танків надземних муз.
Натружене дихання обпалило
Мені співецьке горло, стих мій голос,
Чи ви ж не чуєте?—він шелестить,
Як те сухе, убите сонцем зілля...

(Голос його переходить в шепотіння, шпирке, тривожне, як маячіння).

Не можу я, не смію спочивати...
Дай швидче каміння!.. Де мій клевець?
Ой, Амфіоне, поможи шукати!
Я щось не бачу... Ось він... Швидче! Швидче!
Давай бо, Зете, каміня! Скоріше
Замощуй, Амфіоне, тую дірку—
Вона ж найнебезпечніша!.. Де люди?
Нехай хоч не герої, хай пігмеї
Сюди прийдуть, допоможуть працювати,
Бо вже надходить вечір... захід... ніч!

(Знесилений падає додолу).

Кінець. Я зломлений.

(Товариші кидаються до нього)

А м ф і о н.

**Несімо швидче
його туди в затінок під оливу!**

(Несуть Орфея далі від муру під велику оливу і там кладуть).

**Се певне Аполлонова стріла
Улучила його.**

З е т

(ханає тикву з водою її поливає собі на руку, щоб промочити
чоло Орфеєві).

**Вода гаряча!
До річки далечінь... (Здіймає руки вгору)**

**Ви, Олімпійці!
Пошліть сюди скоріш росу вечірню,
Бо він конає.**

О р ф е й (ледве чутно).

**Ні, роси не треба...
Нехай ще день... Товариші, працюйте,
Лишіть мене... Цівницю тільки дайте...**

(Амфіон знаходить десь між камінням цівницю, що інакше
зветься свирізь або флейта Пана, і приносить її Орфеєві).

**На гору я не вийду, не здолаю...
Вони не вчують... Але я озвусь,
Подам їм голос.**

З е т.

Може і почують.

А м ф і о н (тихо до Зета).

Шкода! Здається духу вже не стане.

(Орфей притуляє цівницю до уст і видає такий тремтливий,
жалібний тон, що дужий Зет не витримує і зашмавється

слізьми, як дитина. Амфіон стоїть замислений, опустивши руки, і з суворою тугою дивиться в землю. Тихий, але проймаючий спів свирілі стелється по долині і луїє в далекі нетри її хащі. З нетрів починають виходити люди, сторожко наближаються до місця, тулячись по-під мурами. Герої в смутку своєму нічого того не бачать і не чують приглушених розмов юрби).

Перший чоловік.

Вони вже не будують?

Другий.

Цить.

Третій.

Він грає?

Четвертий.

Він вже давно не грав.

П'ятий.

Чи то лихий,
Чи добрий знак, що він до гри узявся?

Шостий.

Не знаю.

Перший.

Хто ж нам буде мурувати,
Коли герой узявся до свирілі?

Другий.

Спитав би краще, хто нам буде грати,
Як він замовкне.

(Юрба слухає зачарована).

Перший.

Чом же тії двоє
До праці не стають?

Другий.

А ти стаєш?

Перший.

Що ж я? Вони герої, мають силу,
Повинні працювать.

Другий.

Вони сумують.
Чи ти ж не бачиш?

Перший.

Смукток не робота.
Вони могли б і в смутку працювати.

Другий.

Попробуй сам хоч раз.

Перший

(засоромлений, але ховає те під зневажливим тоном).

Велике діло!

(Береться мурувати на тому виломі, де працював Амфіон).

Поміг-би й ти, то не відпали б руки.

Другий

(стаючи до роботи, іншим).

Ходить і ви. Ми, звісно, не герої,
Але ж нас гурт. Се навіть і негідно,

Що ми їх трьох покинули отак.
Коли Орфей змре тепер від втоми,
То сорому не збудемось повік.

Третій.

А я й не знав, що він так може грати.

Зет (до Амфіона).

Тепер я вірю в те, що й дикі звірі
Його музики слухали!

Амфіон.

Я в тому

Зовсім не бачу дива.

Другий (до першого).

Чи ти чуєш,

Про що вони згадали? (До інших).

Мусим, браття,

Їм показати, що такі-ж ми люди,
Хоч не герої. Ось берімся втрьох
До тої каменяки та й котімо
До вилому.

Перший.

Нетесана вона.

Другий.

Дарма, зате велика! Швидче буде.

(Гурток людей котить покинуту Зетом брилу до вилому і закриває його. Інші носять каміння і замурують прогалину. Робота посувається швидко і найбільші виломи вже закрито).

Перший.

(п'яково поглядаючи на нерівно виведену частину муру, зложеної з нетесаного каміння).

Другий.

Та вже нічого, добре буде й так.
Зате Орфей не буде рук трудити.

(Спинається і прислухається до музики).

Ну, й грає ж! Певне син він Аполлона!
Такий мистець і був у нас як раб...,
Чи то ж пробачать нам боги за те?

Перший.

На ділі каймося, не на словах.

(Робота стає ще живішою).

Третій.

От і невидно, як кінець роботі!
Не так воно вже й тяжко!

Четвертий.

Ба, не тяжко,
Як підмурівок є, кутки й остой!
А ти б спочатку взявся.

Третій.

Я б і взявся,
Як-би мене покликали спочатку.
А чом же ти не брався?

Четвертий.

Я не вірив,
Що з того мурування буде діло.

Третій.

Чому ж тепер повірив?

Четвертий.

Я не знаю,
Щось наче вдарило мене по серці,
Як я почув свирілі сеї голос.

(Робота вже майже доходить кінця, коли Орфей раптом перестав грати. Юрба спиняється з роботою).

Четвертий.

Щось потемніло наче?

Другий.

Вже-ж бо вечір.

Перший.

Ох, лихо! Що, коли надійде ворог?

Третій.

Втікаймо!

Четвертий.

Що, як в засідках засів?

П'ятий.

Що, як перейме нас?

Шостий.

Ховаймося в місто.
Се безпечніше, мур уже чималий.

(Юрба ховається в місто за мур).

О р ф е й

(до Зета й Амфіона зо страхом і докором).

Товариші! Ви стоїте без діла?
Вже вечоріє! Вже роса упала!

А м ф і о н

(здержуючи тривогу, розважно).

Нічого. Посвіжіло, се і краще.
Тепер ми, відпочивши, надолужим.

З е т

(обернувшись і глянувши на мури).

Гей, браття! Диво сталося, дивіться!
Адже ж таки послухало каміння!

III.

ПРО ВЕЛЕТА.

(Казка).

Давно, в дитячий любий вік,
В далекім ріднім краю
Я чула казку. Чула раз,
А й досі пам'ятаю.

Мені її розповідав
Малий сільський хлопчина
Без тенденційної мети,
Бо він же був дитина.

Ні, він розказував її
З простотою святою
(Я може помилку роблю,
Що казку в рими строю).

Ми з ним сиділи у садку
Вечірньою порою,
В той час, як захід розпалив
Пожежу за горою.

Вечірній вітер турбував
Стареньку нашу грушу,
І щось таємне і жаске
Нам заглядало в душу.

Усе лякало нас: трава,
Що тихо майоріла,
І гаю дальнього стіна,
Що в заході горіла—

Та навіть в груді тій старій
Ми певности не мали,—
Хто знав, про що її гілки
«На мигах» промовляли?

А найстрашніші нам були
Оті стрункі тополі,
Що вшикувалися в ряди—
Запевне, з злої волі!

Бо все те, запевняв Лаврін,
(Так приятель мій звався),
Зросло на велеті тому,
Що з Богом позмагався.

Той велет сильний був колись
Не тілом лиш, а духом,
Всі людські пута й кайдани
Зривав єдиним рухом.

Його збороти не могла
Ніяка міць ворожа,
Поки на його не прийшла
Таємна кара божа.

Чим велет Бога прогнівив,
Того Лаврін не відав.
Питала потім я й старих,
Та жаден не повідав.

Не встрілив велета Господь
Своїм ясним перуном,

А тільки сном його накрив,
Немов м'якеньким руном.

Сон, кажуть, божа благодать,—
Ні! часом кара божа!
Спіткала велетня у сні
Пригодонька негожа.

Ліг велет, думав—на часок,
Та й спить уже століття,
Землею заснітився весь
і марить про страхіття.

Бо скористали вороги
З його важкої млости,
Безкарно точать з нього кров
І трощать білі кості.

Вже оснували тіло все
Залізними дротами,
Припали до глибоких ран
Неситими ротами.

Не раз до серця глибини
Сягають хижі руки,
А велет спить камінним сном,
Хоч терпить люті муки.

Часами болізно у сні
Наморщить густі брови,—
Тоді стинаються, шумлять
Гаї, ліси, діброви.

Як дошкулить неслівський біль,
Він трохи ворухнеться,
По тілу корчі пробіжать,
Уся земля здрігнеться.

Та не боляться вороги,
Гадають: «Ет, примара!»...
Але ущухне божий гнів,
Минеться божа кара.

І встане велетень тоді,
Розправить руки грізні,
І вмить розірве на собі
Усі дроти залізні.

Все, що налипло на йому,
Одразу стане руба...
Хлоп'я спинилось. Нам обом
Волосся стало дуба.

«Коли ж він встане?» тремтячи,
Спитала я хлопчину,
— «За рік, сто рік, чи за безрік,
А може й сю хвилину».

Тут раптом вітер налетів
І дерева здрігнули,
Ми, як сполохані пташки,
До хати враз майнули...

Кохана стороно моя!
Далекий рідний краю!
Що раз згадаю я тебе,
То й казку сю згадаю.

Єгипет. Гелуан.
5/II. 1913.

I. Русалка. Рік написання невідомий. Вперше друкована в альманасі «Перший вінок», 1885 року. Передрукована без змін у збірниках «На крилах пісень» 1892 року, стор. 92 та «На крилах пісень» 1904 року, стор. 95.

Авторка назвала її поемою «в народньому стилі». М. Зеров у своїй праці про Лесю Українку правдиво каже, що це не так «народній стиль», як «старий романтичний шаблон». Ів. Франко назвав цю і другі ранішні поеми молодої поетки «слабеньким відгомном Шевченківських балад, без їх широкої мелодії, без того твердого підкладу життєвої обсервації та соціальних контрастів»... Ів. Стешенко в статті своїй 1913 року «Поетична творчість Лесі Українки», даючи високу оцінку ранішній творчості поетки, бачить в поемі «Русалка» тільки «увагу до рідного краю, що виявляється в увазі і переспіві народньої творчости». М. Драй-Хмара в книжці своїй так характеризує поему: «Пишучі її, Леся наслідувала Шевченкову «Русалку», тільки в неї нема тих соціальних контрастів, на зображення яких Шевченко був такий майстер, а психологічні конфлікти у неї ледве накреслені. Ритм поеми той самий, що й у Шевченковій «Русалці», тоб-то народній, коломийковий. Сюжет «Русалки» повторено пізніше в «Ізольді Білорукій» (див. стор. 197).

Поема «Русалка» належить до найслабших, бо й найраніших, майже дитячих творів Лесі Українки. Значення її зараз полягає тільки в тім, що вона є показчик тих шляхів, що їх переходила, виховуючись, молода поетка.

II. Подорож до моря. Рік написання 1888. Друковано вперше в збірникові «На крилах пісень» 1892 р. стор. 49. Тут маємо шість строф додаткових, що були в рукописові, але після цієї збірки при передрукові були зняті самою поеткою, оче-

видно—з міркувань художніх, переважно—для зменшення розтягненности поеми. Наводимо тут ці додаткові, потім зняті, строфи:

1) У п'ятому розділі поеми, після його останнього рядка—

Незлічені світла сіяли

маємо у першому виданні додаток у три строфи:

В широких просторі губилося око,
А думка питала,
Де щастя шукать вона мала,
Любови й надії,—у небі високо?
Чи в морі спокою б шукала?

Ні, думка! даремне в світовім просторі
Притулку шукати,
В безодню дарма поринати;
Любов і надія не в зорях, не в морі,—
Між людьми поради питати.

Шукай, може душу там знайдеш ти ширу
І розум величний;
Де правди не згас промінь пишний,
Там треба шукати любови та миру,
Спокої ж знайдеш колись вічний!..

2) У шостому розділі поеми, після першої строфи, після рядка:

Грає вільно по синьому морі...

подано було одну додаткову строфу, потім відкинуту:

Тс ж сповнілось мені те бажання,—
Подались ми на море хутенько
І по хвилях морських погуляння
Почали ми в неділю раненько.

3) У сьомому розділі поеми, після першої строфи, після рядка:

Освітило Аккерманські турецькі вежі...

була так само додаткова строфа, пізніш відкинута:

Ходім же турецький замок оглядати,
Щоб нашу і славу, і лихо згадати,—

Згадять давню славу, козацькую волю,
І тяжку недолю, турецьку неволю.

4) В тому самому сьомому розділі поеми, ще після п'ятої строфи, після рядка:

Іє поділась наша воля, слава наша смутна?..

була додаткова шостирядкова строфа:

Чи на те ж козачество гинуло в неволі,
Побивалось тяжко, шукаючи долі,
Чи на те лилися криваві ріки,
Щоб усе пропало й забулось навіки?
То коли судилось марне лицарям загинуть,
То невже про них і гадку нащадки закинуть?

Поему передруковано в збірці «На крилах пісень» (К. 1904 р.) без цих наведених шости строф. Цей факт є ще одно свідчення, як уважно переглядала й виправляла свої ранішні твори, як критично до них ставилася в пізніші роки доросла і дозріла Леся Українка.

Про цю поему згадує в кількох словах в своїй статті Ів. Стешенко, що Леся «з особливим приємним почуттям виспівує кримську розкіш: синє море, зелені гори, струмки кіпариси... Всі вони бадьорили її, від всіх окрас вона набиравася сил служити країні»... (стор. 35—36 вже названої статті). А. Музичка високо оцінює поему: «Талант Лесі заблиснув у повній своїй красоті саме за часів першої подорожі до моря, Леся така вразлива до природи, до її змін, вона так добре її розуміє. Уже дорога залізницею дає їй матеріал у руки. Вона ж бачить зміну природи, яку вона так любить, а разом з цим в'яжеться в ній й туга та жаль за своєю країною. Так повстає її збірка пісень під назвою «Подорож до моря» (Л. Українка, 1925, стор. 42).

III. Самсон. Писано в Колодяжному, в 1888 році. Вперше друковано в «Зорі», 1892 р. ч. 10. Передруковано без змін ще двічі: в збірках «На крилах пісень» 1892 р. стор. 57 та 1904 року, стор. 111.

Поема є відгук на цікавість молодої поетки до біблійних тем; зразок дьому Лесі Українка мала в творчості Шевченка,

Куліша, матері-поетки Олени Пчілки. Леся поставилася до фактів біблійної легенди досить вільно, трансформуючи їх: це також є наслідування звичайного поводження для тодішньої української—і не тільки української—поезії з біблійними та взагалі історичними сюжетами. В цій поемі Л. Українка вперше звертається до біблійної теми; пізніш, в добу драматичної творчості, вона знову повертається до неї («Єврейські мелодії», «Прокляття Рахілі», «Саул», «Ізраель в Єгипті», «Дочка Ісфая», драматичні поеми «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «На полі крови»).

М. Драй-Хмара каже про цю поему: «Невеличка поема «Самсон», написана на біблійну тему, характерна тим, що в ній центральною фігурою є не Самсон, а Даліла. Даліла не підкуплюється філістимлянами, як про те оповідає «Книга Суддів», а мстить сама за рідний край—вона патріотка. Самсон у Лесі вийшов блідшим за того напівгумористичного, напівтрагічного героя, якого ми знаємо в Біблії. Взагалі вся поема конвенціональна й несамотійна. Написано «Самсона» під впливом матириної «Дебори», що друкувалася р. 1887-го в альманасі «Перший вінок». Лесин твір видався кращим, ніж твір Олени Пчілки, що відзначила й тодішня критика (І. Франко в своїй статті про Л. Українку, Л.-Н. В. 1898, ч. VII), (М. Драй-Хмара, стор. 72—73).

IV. Місячна легенда. Поему друковано двічі — в збірці «На крилах пісень» 1892 року, стор. 79—вперше. Тут маємо три строфи додаткових, що були і в рукописові; при дальшому передрукові поеми їх було знято. Наводимо тут ці строфи:

1) В четвертому розділі поеми, після четвертої строфи, після рядка:

Шелестять верховіттям таємно...

подано додатково таку ще строфу:

І подумав співедь: „Ох, як скучно!
Там же в світі в часи незабутні
Було весело, ясно та бучно!
Втіха, квіти і лаври славутні...

2) У п'ятому розділі поеми, після четвертої строфи, після рядка:

Нікчемні тут люди навколо:

додано ще одну строфу: .

Нікчемна в них радість і втіха нікчемна,
Усяк з них за себе лишь дбає,
І що ж для них туга співецька таємна,
Чуття у них в серці немає.

3) У шостому розділі поеми, після третьої строфи, після рядка:

Знову квіти дощем полетіли...

додано ще одну строфу;

Ось він руку здійняв; в ту ж хвилину
Стало тихо, неначе в могилі.
Владар був він у тую годину,
Всі корились чаруючій силі.

Після цього поему було передруковано в збірці «На крилах пісень» 1904 р. стор. 134 — в скороченому вигляді, без наведених трьох строф. Міркування для зняття цих строф—очевидно тільки художні, для стиснення дуже розтягнутої поеми та й найслабші, до певної міри прозаїчні строфи,—особливо перша та третя зі знятих у пізнішому тексті.

Поема ця варта уваги, тому що торкається вже одної з найтипівіших та характерніших тем Лесиної поетичної творчості—долі й ролі поетової у громаді, але поставлено її розв'язано це питання дуже ще примітивно і по-дитячому слабенько. Ів. Франко в своїй статті про Л. Українку просто сказав, що це «найдовша й найслабша з п'єс, поміщених у збірці «На крилах пісень». М. Драй-Хмара каже: «В поемі цій аж надто багато цього наївного, запізненого романтизму. В першій, напр., розділі, що всього з 8-ми строф складається, подибуємо і «сни золотії», і «мрії барвисті», і соловейка, і «тіні хімерні», і «місяченька», що додолу спускає «мов струни, ті проміні срібні», і «таємну млу», і «янгола величшого з зорею на чолі», і «голос надземний», і «гімни небесні»—увесь репертуар романтично настроєної ліри (Л. У. 1926 стор. 62).

На власному примірникові першого видання «На крилах пісень» (як подає це М. Драй-Хмара, стор. 62) є приписка

рукою поетки після заголову поеми «Місячна легенда» олівцем до слова «поема»—«романтична»; потім закреслено.

V. Роберт Брюс. Писано року 1893-го. Вперше надруковано у галяцькому дитячому часописі «Дзвінок», 1894 року, ч. 11—12 та ч. 13; пізніш передруковано у часописі «Хлібороб» 1894 року і ще раз передруковано в альманасі «Дубове листе». К. 1913 (стор. 185—199). Цю поему уміщено в збірці «Думи і мрії, 1899 року, стор. 30—44. В найбільш повній збірці «На крилах пісень» р. 1904 її немає.

Всі названі передруки—без жодних змін.

Поему поетка присвятила «дядькові М. П. Драгоманову». А. Музичка тому має підстави бачити в ній впливи поглядів Драгоманова, що тоді вказував на відсутність чи зраду української інтелігенції та всі надії покладав на українське «мужцтво». Див. про те в статті проф. І. Шаровольського, при тексті поеми. Поему «Роберт Брюс», очевидно, сама Леся Українка дінувала: інакше вона б не присвятила її високоповажаному дядькові та не передруковувала б її тричі, навіть до 1913 року. М. Драї-Хмара ставиться до поеми негативно. «Взагалі композицію цілого твору не можна назвати вдатною», говорить він про «Роберта Брюса» (стор. 101); проте відзначає, що в стилістичному відношенні вона значно краща, наприклад, від поеми «Самсон».

VI. Давня назва. В рукописові—дата; «12 листопада 1893 р. в Києві». Рукопис має низку варіантів; подаємо їх тут:

Розділ другий, строфа 18-та:

Може б краще їй припала
До серденька серенади...

Друга половина цієї-ж строфи 18-ї:

(«Розумію вам потрібна
Для пташиноньки принада»)
А поет на те:—ну, звісно,
Треба пташечці принади.

Строфа 19-та:

1-й рядок: (Маю) (Єсть у мене голос добрий)
(Маю голос, навіть добрий)
Голос маю каже лідар,—...

- 2-й " (Та нема снаги)
(Та не втну щось віршування)
Та не тямлю віршування...
- 3-й " (Розумію, ви не звикли)
(Що ж поробиш, ви не звикли)
(А поет на те: що зробиш)
Певна річ,—поет говорить,—
- 4-й " (До такого полювання) цей варіант стосується
до перших двох третього рядка;

То не легке полювання.

Строфа 20-та:

- 1-й рядок: (На талан зовсім я вбогий)
(Тієї вірші... ох, коли б я...)
А то б досі вже на лаври
- 2-й " (Був на них, як ти багатий...)—цей варіант сто-
сується до другого варіанту першого рядка;
Хто б схотів, той був багатий.
- 3-й " (Що ж) (Вже такий у нас химерний)
Ой, химерний норовистий
- 4-й " (Норовистий) Кінь крилатий
Кінь поезії крилатий!

Вперше надруковано поему в часописові «Життє і Слово», 1896 р., ч. VI (грудень). Перенесено поему в збірник «Думи і мрії», 1899 р., стор. 3—29. В збірку «На крилах пісень» року 1904-го не вміщено. Пізніш, року 1920, була поема надрукована в збірці «Леся Українка.—Поеми. З передмовою П. Филиповича» Всеукр. Держ. Видавництво, К. 1920, стор. 78.

В збірнику «Думи і мрії» та в збірнику «Поеми» нема одної строфи поеми: четвертої від кінця:

Між нащадками зиялася...
Боротьба тяжка, завзята,
Та вона ведеться й досі,
Ця війна страшна, затята.

Трудно зважити причини зняття цієї строфи з львівського видання «Думи і мрії». Правда, тут говориться, що ця боротьба ведеться «й досі», але ж це було закордонне видання. В «Поемах» подано без цієї строфи, як передрук з «Дум і мрій».

Ів. Стешенко в своїй статті, згадуючи про «Давню казку», говорить, що «громадський елемент «Дум і мрій» остаточно

переважає над особистим і, як найдужча хвиля, виділяється над всіма напями» (Л.-Н. В. 1913, VII, 41—42). М. Зеров у своїй книжці зауважує помітний вплив Гайне на цю поему: «Легкий повів ліричної маніри Гайне відчувається на багатьох поезіях тієї доби; а «Давня Казка», поема, цілком—темою, хореїчним своїм складом і навіть сарказмами—нагадує Гайнівські поеми... «Давня Казка», влучно перейняла всі стріли тієї «злости»... Проте... «Давня Казка» в цілому розтягнена...» (стор. 24—25). А. Музичка, кажучи про Лесине розуміння поезії в індивідуальному та в громадському житті, зауважує: «Помагу зрозуміння ваги поезії перетворюється в чудову поему «Давня Казка». В ній пісня ломить серце гордої красуні, але й запалює воєків до здобуття міста. Пісня причиною лиха самого поета, але вона й той вогонь, що підбадьорює нарід. І по смерті поета не гине його ідея...» (стор. 17). М. Драй-Хмара так характеризує поему: «Значіння поезії в індивідуальному й громадському житті найяскравіше виявлено в поемі «Давня казка»... В «Давній казці» бачимо ту саму тему, що її раніш розробляла Леся в «Місячній легенді», а пізніше—в драматичній поемі «У пущі». Поезія—це вислов внутрішнього голосу поета, якого ніщо не може спинити». Не в писанні серенад на честь гордої панни Ізидори і не в підбадьорюванні війська полягає суть поезії—головне її завдання—служіння людству... За цю ідею й гине виведений у «Давній казці» поет... Виступ «правого слова» проти «соромного діла»—ось у чому полягає соціальне значіння поезії, ось в чому головний зміст поеми, стисла форма віршу якої, яскравість образу та легка іронія так нагадують Гайне» (стор. 92—93).

VII. Одно Слово. Написана поема у 1903 році. Рукопис має багато цікавих варіантів.

Наводимо їх тут:

41-й рядок: Дурний того не знає. (Може в них усі такі, там, в їхній стороні)

Ми питали...

Все взяте в дужки в рукописові закреслено

51-й не вмів і не навчився. (Ми учили,
казав: не вмю, не моя робота)
(і не) морозу він боявся...

67-й був молодий, а борода, (як в діда)

- 71-й " так, наче в казці. В нас таких немає.
(Він довго був слабкий,—казав від того,
Що сторона йому чужа. Хто знає?..)
Він їв і пив...
- 73-й " (Нічого не боліло, а худий став)
казав: нічого не болить. А скул...
- 114-й " ...ніж тішимося з нього, але все ж
нам часом хоч здається, (що вже хутко
багато матимем, або, що трошки маєм),
або хоч забуваєм...
- 127-й " «А як не в юрті, а де-небудь так,
(зачинений там де) не хоче...
- 135-й " ...таку, що довго вже сиділа (в клітці) в нього...
- 144-й " «Ну, каже, не тебе (а так кого,—
а потім випустить, то як се зветься)
(Та що мені до того)
(Де був той...)
(Та) що тому найгірше у холодній...
- 166-й " ...і все робити (й говорити все,
і все писати) от свого й немає
- 194-й " (Я і тепер) Не знаю досі, що йому зробилось...
- 197-й " Нема, ну то й нема! багато слів
(сказав би інше яке-небу...)
було у нього в книжці...
- 216-й " ще й (міг би жити) жив би з вами...
- 218-й " ...бо жаль було чужого, добрий був...
(І що воно за слово...)
А теє слово раз мені казав...

Від рядка 202-го, від слів «Я до нього усе ходив» та до
рядка 218-го, до слів «бо жаль було чужого, добрий був»
(включно) в рукописові закреслено,—очевидно, рукою автора—
16½ рядків.

- 221-й рядок: ...чуже воно, то й що ним називати?
(Коли нема того, для чого слово,
та нащо знати слово? Тільки я...)
(Для того). (А вам, чужим, його бач, певно,
треба
Хотів би знати, що (за) (без) нього...)
Не треба нам його. Чужим бач треба,—...
- 224-й " ...отак як він і ще умре багато
(А ще й багато інших, розумніших,
чужих; звичайно, не вмирають
так за...)
Уже б ми їм казали теє слово...

- 226-й . (Коли воно) як хто з чужих людей отак за-
слабне—
(Того ж то в нас чужих вмирає стілько...)
(Я хтів-би знати, що воно за слово...)
І що воно й до чого теє слово?
- 229-й „ То, певне, чари (то закіяте слов...)
... (то закіяте щось)
... (то закіяття, певне)
то якесь закіяття,
- 230-й „ (Коли за нього люди умирають)
Коли від того люди умирають...

Від рядка 225-го, від слів «Уже б ми їм казали теє слово» до рядка 227-го, до слів: «так що¹ж, коли його у нас нема» (включно) у рукописові закреслено, очевидно, рукою автора— 3 рядки.

Це ознайомлення з рукописною чернеткою доводить, як іноді вперто її уважно працювала Леся Українка над своїм віршем; закреслені чи перероблені місця тут переважно мають на меті досягти найбільшої стислості, відкинути зайве, іноді — новий вираз робить яснішою, простішою психологію оповідача-тубільця.

Акад. А. Є. Кримський в свій час (в «Критично-філологічних увагах про ложку дьогтю в бочках меду», в часописі «Нова Громада», 1926, кп. VII) зауважив, що в якутській мові є слова «воля», «вільний». Див. про це в статті проф. П. Филиповича до поеми, перед текстом поеми.

Поема «Одно слово» вперше була надрукована в часописові «Вільна Україна», р. 1906-го, ч. 1—2. Року 1918-го, в Києві, її було видано окремим виданням («Л. Українка. Одно слово. Видавн. «Час»). Року 1920 надруковано в збірці: Л. Українка. Поема. К. 1920.

Критики Лесі Українки високо цінують поему «Одно слово». В свій час за неї заступився А. Ніковський (Л.-Н. В. 1913, VII, стор. 62—63); М. Зеров зараховує її до «пізніших ії сільніших з художнього боку» поем, відзначаючи, що вона, поруч з останніми двома поемами—«Вілою-Посестрою» та «Ізольдою - Бідорукою», — характеризується «зростанням розмовного елементу» і тим самим становить собою так-звану «промову—оповідання», що наближає її до майбутнього драматичного жанру в творчості Лесинії (стор. 42). П. Фили-

пович зауважив, що в поемі «Одно слово» знаходимо культ волі, характерний для всієї творчості Лесі Українки. («Поеми». К. 1920, стор. X).

VIII. Віла-Посестра. Вперше друковано поему в «Літер.-Наук. Вісникові», р. 1911, ч. XII. Пізніш поема ще була видрукована в збірці: Л. Українка. Поеми. З передмовою П. Филиповича. Всеукр. Держ. Видавництво. Київ. 1920. стор. 78.

Поема належить до майстерних, цілком завершених творів Лесі Українки її пізнішої доби, до її шедеврів (найкращих творів). М. Зеров відносить «Віду-Посестру» до «сильніших з художнього боку поем» (стор. 42); П. Филипович каже, що ця поема—«не тільки чутливе приймання духом чужого епосу. Це справжня перлина поезії—читаючи її, згадуєш слова С. Черкасенка (в «Дзвоні» 1913 р., ч. 9): хто хотів би навчитись краси, оригінальності її чистоти рідної мови, той нехай студіює твори Лесі Українки».

М. Драї-Хмара, в своїй книжці 1926 року про Л. Українку, так глумачить цю поему: «Віду-Посестру» задумала Леся дуже давно. Перша її частина написана була ще до знайомства з К. В. Квіткою, тоб-то до 1898 року, друга-же—безпосередньо перед «Лісовою піснею». Вона є ніби вступом до цієї драми-феєрії. Образ Віли, як і образ Мавки з «Лісової пісні», виносила Леся ще з дитинства і є один з найулюблених образів її. Чудову мережку поеми вишито на канві південно-слов'янського епосу: та сама простота, щирість і та сама величність образів, тільки до них ще додано глибоку філософську думку, яка, вкупі з психологізмом, ставить цю перлину Лесиної творчості на передову художню височину. Віла—це образ жінки-борця в якій буває творче життя. Ми мохоті приходять думка, що поетка втілила в ній свою власну індивідуальність» (стор. 146—148).

IX. Ізольда-Білорука. Вперше друкована ця поема в «Літер.-Наук. Вісникові», року 1913, ч. I. Пізніш увійшла у книжку: Л. Українка. Поеми. К. 1920.

Ця поема так само, як і «Віла-Посестра», на загальне визнання, належить до шедеврів Лесиної творчості. Леся Українка взяла до цієї поеми світовий сюжет про Тристана та Ізольду, ще середньовічного походження, що виник з

кельтських легенд, потім був розроблений французькими поетами XII віку, а ще пізніше перейшов у різноманітних переробках до німецької, еспанської, італійської, скандинавської, російської, української та ще багатьох літератур. Це сталося тому, що історія про Тристана та Ізольду належить до так званих «вічних» та «мандрівних» сюжетів, що через свою досконалість розповсюджуються в трансформованій, переробленій по своєму формі всюди. Якраз до української літератури його внесла своєю поемою «Ізольда-Білорука» Леся Українка, внісши в цей старий, славетний сюжет своє нове розуміння й освітлення, як завжди це буває в письменників— в залежності від своєї доби, національності та соціального становища й ідеології.

Про роман «Тристана та Ізольди» та його походження, про всі його переробки є спеціальна значна література. Наведемо тут лише головніше: 1) Tritz Vetter «La légende de Tristan», 1882. 2) E. Löseth «Le roman en prose de Tristan», 1890. 3) Bédier. «Le roman de Tristan et d'Iseult», 1900. 4) Wolfgang Golther «Tristan und Isolde in der Dichtung des Mittelalters und der neuen Zeit». Leipzig. 1907.

Триптих. (Цикл).

I. Що дасть нам силу? (Апокриф).

II. Орфееве чудо. (Легенда)

Орфей—грецький герой-співець мітичної доби, що, за легендою, був сином Аполлона та музи Каліопи та міг своїм співом двигати дерева й смирати диких звірів. Леся Українка використала цей міт для будування Орфеевими співами міського муру.

III. Про Велета. (Казка).

Всі три різнорідні твори з'єднані в «триптих» та надруковані в збірничковій «Привіт І. Франкові в сороклітте його письменської праці». Львів, 1916. Цікаво, що творячи «три-

птих», Леся Українка уважно її оригінально вийшла з становища необхідності дати три різних твори, все ж таки чимсь зв'язані. Вона використала три послідовні історичні повістярські жанри: апокриф, мітологічну легенду та народню казку.

Казка «Про Велета», один з останніх творів Лесі Українки (дата: 5/п 1913. Єгипет. Гелуан.), звертає на себе увагу майстерністю та надзвичайно легкою музичною обробкою. Тут вжито старі гайнівські ритми для імітації народньої казки, ритми, що їх чудово сприйняла Леся Українка ще в ранню добу своєї праці над перекладами з Гайіне.

ЗМІСТ III ТОМУ

	Стор.
Русалка	5— 25
Поема	13
Подорож до моря	27— 40
Поема	33
Самсон	41— 58
Поема	49
Місячна легенда	59— 78
Поема	67
Роберт-Брюс	79—105
Стаття І. Шаровальського	81
Поема	91
Давня казка	107—142
Стаття Б. Якубською	109
Поема	115
Одно слово	143—161
Стаття II. Филиповичи	145
Поема	155
Віла-посестра	163—187
Стаття М. Драй-Хмари	165
Поема	179
Ізоolda Білорука	189—204
Стаття А. Ніковською	191
Поема	197

Триптих	205—237
Стаття Б. Якубською	207
Що дасть нам силу	213
Орфееве чудо	218
Про велета	234
Примітки	I—XIII

